P
payel

DARAĞACINDAN NOTLAR

Çeviren: Şemsa Yeğin

JULİUS FUÇİK

PAYEL YAYINLARI 123
Güncel Kitaplar 14

ISBN 975-388-092-8

Dizgi : Songül Güzel
Baskı : Özal Matbaası
Kapak filmleri : Ebru Grafik
Kapak basımı : İpomet Matbası
Cilt : Esra Mücellithanesi

Julius Fuçik, 23 Şubat 1903'te Prag'da doğdu, 8 Eylül 1943'te Berlin'de öldü. Daha öğrencilik yıllarında siyasal çalışmalara katıldı, yazılar yazmaya başladı. Bir yandan *Trovba, Rude Pravo* ve *Halo Noving* gibi komünist gazetelerde makaleler yayımlarken, bir yandan da yeraltı çalışmalarını sürdürdü. 1930'da gizli olarak Sovyetler Birliği'ne gitti. 1934'teki ikinci gidişinde bu ülkede iki yıl kaldı, Orta Asya'yı dolaştı. Çekoslovakya'nın Almanlar tarafından işgal edilmesi üzerine Komünist Yeraltı Hareketi'nin önderlerinden biri olarak illegal yayınlar çıkardı ve yönetti. 1942'de tutuklandı, on sekiz ay süren tutukluluğunun ardından Berlin'de idam edildi.

Fuçik, tutukevinde kaldığı süre içinde yazdığı ve yaşamının bu son döneminde izlenimlerini içeren *Reportaz psana na opratçe* (Darağacından Notlar) adlı kitabını tek tek sayfalar halinde dışarı kaçırdı. Ölümünden iki yıl sonra yayımlanan bu kitap birçok dile çevrildi ve geniş yankılar uyandırdı. *Darağacından Notlar*, tutukevindeki koşulları, işkenceleri, işbirlikçi Çekoslovakyalıları ve tüm umutları sönmüş bir hükümlünün yine de son ana kadar mücadelesini sürdürmesini yalın, ama etkili bir dille aktaran bir direniş destanıdır. En umutsuz koşullarda bile gerçekleşen dayanışma ve direniş anlayışı kitabın özünü oluşturmaktadır.

Yapıtın çekçe özgün adı: Reportaz psana na opratçe

Yedinci basım : Mayıs 1997

Kapak resmi: David Alfaro Siqueiros

JULİUS FUÇİK

DARAĞACINDAN NOTLAR

Çeviren
Şemsa Yeğin

PAYEL YAYINEVİ
İstanbul

GÜNCEL KİTAPLAR:

- SAVAŞ ANILARI (7. Basım)
  Ernesto Che Guevara
- ARKADAŞIM CHE GUEVARA (4. basım)
  Ricardo Rojo
- PORTEKİZ DÜN BUGÜN
  Joëlle Kuntz

İÇİNDEKİLER

KİTAP ÜZERİNE

James Aldridge

IRIS Morley, bir kitabında şöyle yazıyor: "Bazı durumlarda bir adamı öldürmek ona yapılabilecek en büyük kötülük değildir

Naziler, yalnız öldürmede, bedensel işkencede değil, insanı aşağılama, onurunu kırma, umudunu ve yaşama bağlılığını yok etme ve ussal yetilerini yitirtmede de uzmandılar Üstünlük tutkularını beslemek için aşağılık diye sınıflandırdıkları Slav, Yahudi ve komünistleri zulüm ve işkenceyle, maddi ve manevi bakımdan yok etmeyi görev sayıyorlardı.

Ama onlar çoktular; Nazilerin, yaşamlarını ve inançlarını yok etmek için ellerinden geleni yapmalarına karşın, Slav, Yahudi ve komünistler tükenmedi. Faşistler, bildikleri bütün işkence yöntemlerini uyguladılar Fuçik'e manevi baskı yaptılar, ama O, yani bu kitabın yazarı, bir deri bir kemik kaldığında bile, son soluğunu verirken bile, her bakımdan onlardan üstündü, yüceydi. Bu yüceliği kitabının her satırında görebilirsiniz.

Siz, komünistler, sosyalistler, İngilizler, bu kitabı okuyun; sonra yolunuzda yürürken bu adamın kendine ve başkalarına olan inancının nereden kaynaklandığını düşünün.

Bu kitabın dehşetinden ürkmeyin, kitabı bitirdiğinizde, faşizmin kanlı zulmünü değil, bu zulüm karşısında insanlığından, onurundan, inancından hiçbir şey yitirmeyen adamı, Fuçik'i dü-

şüneceksiniz. O, bu kitabıyla, bize, insanlık onurunun nasıl korunacağını öğretti. Özünde, bu yazılar hiç de darağacından notlar *değil, zafer yolundaki insanlığın bir öncüsünün, bulunduğu ileri noktadan geriye, bize gönderdiği bir* mesaj*'dır*

GİRİŞ

Samuel Sillen

JULİUS Fuçik bu kitabını Nazi celladının attığı ilmiğin gölgesinde yazdı. Kitabın elyazması, yazarın engel tanımaz yürekliliğine ve becerikliliğine tanıklık ediyor Elyazmaları Prag'ın Pankrats yöresindeki Gestapo hapishanesinden, sempatizan bir Çek gardiyanının yardımıyla birer birer kaçırılan kurşun kalemle yazılmış kağıt parçalarından oluşmaktadır Kendini aldatamayacak kadar güçlü olan Fuçik, bu yazıları tamamlayamadan öleceğini, notlarını yarım bırakacağını biliyordu. Ama, kendi sözleriyle "mutlu son"un, kısa bir süre içinde milyonlarca yurttaşı ve başka ülkelerdeki antifaşistler tarafından yazılacağına olan inancını bir an olsun yitirmedi.

Bu kitabın asıl konusu insanlara ve onların geleceğine duyulan güvendir Evet, savaş tutukluları edebiyatına, faşist acımasızlığının silinmesi olanaksız imgelerine de rastlıyoruz burada. Ancak unutmamak gerekir ki, faşizmin yalnızca bir kurbanının değil, onu suçlayan, yargılayan ve aşağılayan bir kimsenin çizdiği bir tablodur bu. "O korkunç ekimden ne büyük bir ürün alınacak bir gün," diye haykırıyor o. Fuçik'in tanımladığı yoldaşlarından biri için kullandığı sözcükleri biz onun için kullanmalıyız aslında: "Kendi geleceği dosdoğru ölümü gösterirken başkalarına güzel geleceği gösteren, onları oraya yönelten" bir yoldaştı Fuçik.

Fuçik, Gestapo tarafından öldürüldü, ama onun bu kitapta gösterdiği gelecek, anayurdu Çekoslovakya'da bugün yaşayan

bir gerçekliktir Gerçekten de, bu ülkede okunan savaş konulu yapıtlar arasında en büyük ilgiyi bu kitap görmüş, Fuçik, büyük ulusal kahramanlardan biri olarak saygınlık kazanmıştır Kitap, ayrıca Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Fransa da dahil olmak üzere, Hitler'i yenmede rol oynayan bütün ülkelerin dillerine çevrilmiştir Fuçik, Sovyetler Birliği üzerine yazdığı bir kitaba şu adı vermişti: Yarının Dün Olduğu Ülkede. *Bu kitapta sözünü ettiği gelecek, Çekoslovakya'da ve Avrupa'nın başka ülkelerinde kurulan yeni demokrasilerde daha şimdiden oluşmuştur*

Bir gazeteci, edebiyat eleştirmeni ve bir komünist lider olan Julius Fuçik, 23 Şubat 1903 günü Prag Smiçov'da doğdu. Babası bir çelik işçisi, aynı zamanda amatör bir tiyatro oyuncusu ve şarkıcıydı. Fuçik, işçi sınıfı hareketi içindeki, ve Çekoslovakya kültür dünyasındaki etkinliklerine delikanlılık yıllarında başladı. Prag Üniversitesinde edebiyat, müzik ve sanat eğitimi gördü. Yaşamını bir işçi olarak kazanan Fuçik, Komünist Parti'ye katıldı, toplumbilimsel incelemeler yazdı ve Komünist Öğrenci Birliğinin önde gelen liderlerinden biri oldu. 1929 yılında Tvorba *(Yaratım) adlı derginin baş editörlüğü görevini yüklendi; bu dergi onun sayesinde etkin bir kültürel ve siyasal dergi haline geldi. Daha sonra, Çekoslovakya Komünist Partisi'nin organı olan* Rude Pravo'*nun editörü oldu.*

Sovyetler Birliği'ne iki kez giden, izlenim ve çalışmalarını yurdundaki yayın organlarında anlatan Fuçik, Çek gericilerince tekrar tekrar tutuklandı. Bu arada komünist basın yasaklandı ve parti yeraltına geçti. Nazi kuşatması sırasında Fuçik yeraltına girdi. Bütün zamanını Marksist yazınsal-tarihsel çalışmalara ayırdı, aynı zamanda da Partinin yeraltı merkezinin örgütlenmesinde çalıştı. Arkadaşlarıyla birlikte Rude Pravo *adlı yeraltı yayın organını ve bunun yanı sıra aralarında alaycı bir dergi olan* Trnavecek *(Küçük Düdük) de bulunan daha başka yayınlar çıkardılar*

Fuçik, Gestapo tarafından tutuklanıp işkence gördü. Öldürüldüğünde kırk yaşındaydı. Ancak, harikulâde bir anlatım ve eşsiz bir gözleme gücü sergileyen, yaşam sevgisiyle dolu olan bu sayfalarda Fuçik, ölmez bir yazın ürünü bırakmıştır Ve son satırlarıyla ölmez bir ders vermektedir: "Nöbeti teslim ediyorum!"

"Gerçek yaşamda," diye yazıyor Fuçik, "seyirciler yoktur: herkes katılır yaşama." Yaşam için olduğu gibi gerçek yazın için de geçerli değil mi bu söz? Bu kitap faşizmin canavarsı, insanlıkdışı uygulamalarına karşı süregiden savaşa yapılan soylu bir katkıdır.

BİR NOT

Augustina Fuçik

RAVENSBRÜCK'deki toplama kampında, bir hapishane arkadaşımdan, kocam Julius Fuçik'in 23 Ağustos 1943'de Berlin'deki bir Nazi mahkemesince ölüme mahkum edildiğini öğrendim.

Başına daha nelerin geleceği ya da geldiğiyle ilgili sorularsa, kampı çevreleyen yüksek duvarlarda yankılanıp kalıyordu.

Hitler Almanyası'nın 1945 Mayısındaki yenilgisinden sonra, faşistlerin öldürecek kadar işkence etmeye zaman bulamadıkları tutuklular salıverildiler. Ben de onların arasındaydım.

Kurtarılmış anayurduma döndüğümde, tıpkı, Alman kuşatmacıları tarafından sürüklenip sayısız işkence cehennemine atılan, kocalarını, karılarını, çocuklarını, baba ve analarını arayan binlerce insan gibi ben de durmadan kocamı aradım.

Hüküm giydikten on dört gün sonra, 8 Eylül 1943 günü Berlin'de idam edildiğini öğrendim.

Ayrıca Julius Fuçik'in, Prag'da Pankrats Hapishanesi'ndeyken notlar yazdığını öğrendim. Hücresine kağıt ve kalem getiren, sonra kağıtları tek tek dışarı kaçıran da A. Kolinski adlı bir Çek gardiyandı. Bu gardiyanla tanıştım ve sonunda kocamın Pankrats Hapishanesi'nde yazdığı notları bir araya getirdim. Numaralanmış olan sayfalar, birçok sadık insanın gizlediği yerlerden çıkartıldı ve burada, Julius Fuçik'in yaşamı boyunca sürdürdüğü çalışmanın son bölümü olarak okura sunuldu.

ÖNSÖZ

Julius Fuçik

VÜCUT dimdik, eller dizler üzerinde kenetli, gözler, eski Petçek Bankası olan binanın bir odasının sararmakta olan duvarına mıhlanmış, *hazırol* durumda oturmak, elbet, düşünmeye elverişli bir durum olmasa gerek. Ama insanın düşüncelerini hazırolda durmaya kim zorlayabilir?

Kimliğini ve burada ne zaman yaşadığını bilmediğimiz birisi, bir zamanlar, Petçek binasındaki bu salona *Sinema* adını takmış. Almanlar buraya *Islahane* diyorlardı, ama Sinema dâhice bir buluştu. Bu geniş salonda sorguya çekilenlerin, üzerinde dimdik oturdukları altı tane uzun sıra vardı. Bir sonraki sorguyu, işkenceyi ya da ölümü bekleyenlerin dimdik ileri bakan gözlerinin tam karşısındaki çıplak duvar, şimdiye dek filme alınıp da perdeye yansıtılan sahnelerin sayısını kat kat aşan sahneleri oynattıkları bir perde haline geliyordu. İnsanın bütün yaşamının, ya da yaşamının önemsiz bir anının filmi, anasının, karısının ya da çocuğunun filmi, darmadağın olmuş evinin ya da yokolmuş yaşamının filmi. Yiğit yoldaşlar ya da ihanet üzerine filmler. Nazi-aleyhtarı bir broşür verdiğim adamın, yeniden akmaya başlayan kanın, elimi sımsıkı kavrayarak bağlılığını sürdürmeme yardım eden elin filmi. Dehşetle ya da gözüpek kararlarla, nefretle ya da sevgiyle, korkuyla ya da umutla dolu filmler. Yaşama sırtımız dönük; burada herbirimiz kendi gözlerimizin önünde hergün yeniden ölüyorduk; ama hepimiz yeniden doğmuyorduk.

Yaşamımın filmini yüz kez, binlerce ayrıntılarıyla gördüm. Şimdi onu yazmaya çalışacağım. Celladın ipi, ben bitiremeden boğazımı sıkarsa, geride filmin *mutlu son*'unu yazacak milyonlarca insan var.

1943 ilkbaharında, Prag'daki Pankrats
Gestapo Hapishanesinde yazılmıştır

I

Yirmi Dört Saat

SAAT onu vurdu vuracak. Güzel, ılık bir bahar akşamı; 24 Nisan 1942.

Topallayan bir ihtiyar numarası yaparak yürüyebildiğim kadar hızlı gidiyorum, saat onda, sokağa çıkma yasağı başlayınca binanın kapısı kapanacak, Jelinek'lere ulaşmak için acele etmeliyim. Orada beni, *irtibatçım* Mirek bekliyor. Bu kez ne benim ona, ne de onun bana söyleyecek önemli bir şeyi olmadığını biliyorum. Ama kararlaştırılmış bir buluşmaya gitmemek panik yaratabilir, hem sonra o iki iyi insanın, ev sahiplerimin başına durup dururken daha da fazla dert açmak istemem.

Beni bir bardak çayla karşılıyorlar. Mirek orada, Fried çifti de oradalar. Bu gereksiz bir tehlike. "Sizleri görmek ne güzel şey yoldaşlar, ama böyle hep bir arada değil. Bir odada bu kadar çok insanın bulunması hapse, ölüme giden bir yoldur. Ya gizlilik kurallarına bağlı kalacaksınız ya da bizimle birlikte çalışmaktan vazgeçeceksiniz, çünkü hem kendinizi hem de başkalarını tehlikeye atıyorsunuz. Anlıyorsunuz değil mi?

— Anlıyoruz.

— Peki, bana ne getirdiniz?

— *Rude Pravo*'nun 1 Mayıs sayısının basım provasını.

— Tamam, çok iyi, ya sen Mirko?

— Yeni bir şey yok. İşler iyi gidiyor...

— Tamam öyleyse. 1 Mayıstan sonra görüşürüz. Ben sana haber yollarım. Hoşçakal.

— Bir çay daha içer misiniz, şef?

— Yok, yok Bayan Jelinek. Burada gereğinden fazla kalabalığız zaten.

— Hiç olmazsa bir bardak içseydiniz."

Bardağa doldurulan taze çayın dumanı tütüyor.

Biri kapıyı çalıyor.

Ziyaretçiler sabırsızlanıyor. Kapıyı yumrukluyorlar.

"Açın kapıyı! Polis"

Pencereden kaçmalı. Çabuk olun! Tabancam var; ben onları oyalarım. Ama çok geç. Pencerelerin altında Gestapo'nun adamları, tabancalarını odanını içine doğrultmuşlar bile. Sivil polisler kapıyı kırıyorlar; mutfak tarafından koşarak odaya giriyorlar. Bir, iki, üç— tam dokuz sivil. Beni görmüyorlar, çünkü girdikleri kapının arkasındayım. Onları rahatça arkadan vurabilirim. Ama ellerindeki dokuz tabanca, iki kadına ve üç silahsız erkeğe doğrultulmuş. Ateş edersem beş arkadaşım benden önce vurulur. Kendimi vursam, nasıl olsa silahlar patlayacak ve o beş kişi ölecek. Ateş etmezsem altı ay ya da bir yıl hapis yatacaklar ve devrim onları sağ olarak kurtaracak. Yalnız Mirek'le ben bu işten sağ çıkamayız; bize işkence edecekler. Benim ağzımdan birşey alamazlar, ama ya Mirek'den? İspanya'da savaşmış bir militan, Fransa'da iki yıl toplama kampında canlı kalmayı başarmış bir adam, savaş sürüp giderken Fransa'dan Prag'a illegal olarak dönen bir adam — yok hiçbir zaman konuşmaz o. Karar vermek için iki saniyem var. Yoksa üç saniye mi?

Ateş edersem kimseyi kurtaramam, yalnızca kendimi işkenceden kurtarırım, öte yandan beş yoldaşın yaşamını feda etmiş olurum. Öyle mi, değil mi? Öyle.

Öyleyse karar verilmiştir. Köşeden çıkıyorum.

"Yaa, bir tane daha demek!"

Yüzüme ilk yumruk iniyor. Ayaklarımı yerden kesecek kadar sert bir yumruk.

"Eller yukarı."

Bir yumruk daha, derken bir tane daha.

Tıpkı daha önce düşündüğüm gibi.

O özenle döşenmiş apartman dairesi, şimdi mobilyaları kırılmış bir eşya yığını.

Yumruklar ve tekmeler sürüyor.

"Yürü."

Beni sürükleyerek bir otomobile atıyorlar. Tabancalar hep bana yöneltilmiş. Arabada yüklenmeye başlıyorlar.

"Kimsin?

— Profesör Horak.

— Yalan söylüyorsun."

Omuzlarımı silkiyorum.

"Doğru otur, yoksa vururuz!

— Vurun öyleyse."

Vuracakları yerde yumrukluyorlar.

Bir tramvayın yanından geçiyoruz. Sanki bana, üzerine beyaz bir örtü geçirilmiş gibi geliyor. Bir düğün arabası mı? Gece mi? Herhalde ateşim yükseliyor.

Petçek Bankasını Gestapo karargahı yapmışlar. Buraya canlı gireceğimi hiç düşünmemiştim. Beni koşturarak dördüncü kata çıkartıyorlar. Haa, işte, ünlü II-A bölümü, anti-komünist soruşturma şubesi. Neredeyse merak etmeye başlıyorum başıma gelecekleri.

Tutuklama ekibinden ince uzun bir komiser cebine bir tabanca yerleştirip beni odasına alıyor. Sigaramı yakıyor.

"Kimsin?

— Profesör Horak.

— Yalan söylüyorsun."

Adamın kolundaki saat on biri gösteriyor.

"Üstünü arayın."

Beni soyup aramaya başlıyorlar.

"Bir kimlik kartı var.

— İsim ne?

— Profesör Horak.

— Kontrol edin."

Telefon ediyorlar.

Kayıtlarda bulamıyorlar. Çünkü düzmece bir kimlik bu.

"Bunu sana kim verdi?

— Polis merkezi."

Derken ilk sopa darbesi iniyor. İkincisi, üçüncüsü... saysam mı? Boşver oğlum, böyle istatistikleri bildirebileceğin hiçbir yer yok.

"Adın ne? Konuş! Adresin ne? Konuş. Kiminle ilişkin var? Konuş! Onların adresleri ne? Konuş! Konuş! Konuş! Konuş, yoksa döveriz."

Bir insan kaç darbeye dayanabilir?

Radyonun sinyalinden geceyarısı olduğu anlaşılıyor. Kahveler kapanıyordur; son müşteriler evlerine dönüyorlardır. Sevdalılar, birbirlerinden ayrılamadan evlerin kapısında duruyorlardır. İnce uzun komiser keyifli bir gülümsemeyle odaya giriyor.

"Her şey yolunda mı, Sayın Yazı İşleri Müdürü?"

Onlara kim söyledi bunu? Jelinek'ler mi? Fried'ler mi? Ama nasıl olur, onlar adımı bile bilmiyorlar.

"Görüyorsunuz ki biz herşeyi biliyoruz. Konuş! Aklını başına topla."

Onların özel sözlüğünde akıllı olmak demek ihanet etmek demektir.

Akıllı olmayacağım.

"Bağlayın ve biraz daha girişin."

Saat bir. Son tramvaylar depoya gidiyordur, sokaklar boş, radyo son sadık dinleyicilerine iyi geceler diliyor.

"Başka kimler Merkez Komitesi üyesi? Vericileriniz nerede? Matbaanız nerede? Konuş! Konuş! Konuş!"

Artık, darbeleri yeniden sayabilecek durumdayım. Acıyan tek yerim, ısırıp durduğum dudaklarım.

"Çıkarın çizmelerini."

Bak, hakkı var, ayaklarım daha uyuşacak kadar dövülmedi. Bunu duyabiliyorum. Beş, altı, yedi — sanki her seferinde sopa ayağımdan beynime vuruyor.

Saat iki. Prag uykuda. Bir yerlerde bir çocuk uykusunda inleyecek, bir adam da karısının kabasına bir şaplak indirecek.

"Konuş! Konuş!"

Dilimi kanayan dişetlerimin üzerinde gezdiriyorum ve kaç dişimin döküldüğünü saymaya çalışıyorum. Sayamıyorum. On iki, on beş, on yedi? Yok, bu benim sorgumu yürüten komiserlerin sayısı. Kimileri gözle görülecek kadar yorgun. Ama ölüm daha gelmiyor.

Saat üç. Sabahın ilk saatleri kentin varoşlarından giriyor. Zerzevat yüklü kamyonlar pazar yerine gidiyor, çöpçüler işe başlıyorlar. Belki bir gün daha şafağın söktüğünü görebilirim.

Karımı getiriyorlar.

"Tanıyor musun bu adamı?"

Görmesin diye ağzımın çevresindeki kanı yalayıp yutuyorum... ama bu, saçma bir şey, çünkü kan yüzümün her yerinden ve hatta parmak uçlarımdan sızıyor.

"Onu tanıyor musun?

— Hayır, tanımıyorum."

Duyduğu dehşeti en ufak bir bakışla bile ele vermeden söyledi bunu. Korkunç iradeli bir insan. Artık neredeyse hiçbir gereği kalmadığı halde beni hiçbir zaman tanımamak için verdiği söze bağlı kaldı. Kim peki onlara adımı veren?

Onu götürdüler. Elimden geldiğince neşeli bir bakışla onunla vedalaştım. Belki de neşeli değildi, bilmiyorum.

Saat dört. Şafak mı söküyor? Karartılmış pencereler buna hiçbir yanıt vermiyor. Ve ölüm, işini ağırdan alıyor. Yoksa ben mi elimi çabuk tutsam? Ama nasıl?

Ben de birine vuruyorum ve yere yuvarlanıyorum. Beni tekmeliyorlar. Üzerimde çizmeleriyle tepiniyorlar. Hah, işte oldu, artık birşey kalmadı demektir. Zalim komiser sakalımdan tutup beni ayağa kaldırıyor ve şeytansı bir kahkahayla bana bir avuç dolusu yolunmuş sakal gösteriyor. Bu gerçekten gülünç bir şey ve ben artık hiç acı duymuyorum.

Saat beş-altı-yedi-on. Derken öğlen oluyor, işçiler tezgahlarının başındadır, çocuklar da okullarında. İnsanlar dükkanlarda alışverişte, evde ise yemek hazırlığındadırlar. Belki annem şu anda beni düşünüyordur, belki yoldaşlarım tutuklandığımı biliyorlardır da kendilerinin de yakalanmaması için önlem almışlardır... ya konuşursam... hayır, asla konuşmam, bana güvenebilirsiniz gerçekten. Hem zaten, sonuma pek birşey kalmadı herhalde. Bütün bunlar bir karabasan, korkunç, hummalı bir karabasan. Her yanıma darbeler iniyor, sonra beni ayıltmak için üzerime su döküyorlar. Sonra yeniden darbeler, yeniden bağırmalar. "Konuş! Konuş! Konuş! Ama daha ölemiyorum. Anne, baba niye beni bu kadar dayanıklı yetiştirdiniz?

Öğleden sonra. Saat beş. Artık hepsi bitkin. Darbeleri daha yavaş, uzun aralarla, hızlarını alamadıkları için indiriyorlar. Birdenbire uzaktan, ölçülemeyecek kadar uzaktan, sakin, yatıştırıcı bir ses, bir okşayış gibi bir ses geliyor.

"Er hat schon genug. (*)

Bundan bir süre sonra, durmadan uzaklaşıp sonra bana geri gelen bir masanın başında oturuyordum. Birisi içeri girip bana su verdi. Biri de bir sigara uzattı, sigarayı tutamıyordum. Şimdi de biri terliklerimi giydirmeye çalışıyor ama giydiremediğini söylüyor. Sonra yarı sürükleyerek, yarı taşıyarak beni merdivenlerden

---

(*) Bu kadar yeter.

aşağı indirip bir otomobile bindiriyorlar. Araba yol almaya başlarken birisi kaçmamam için böğrüme tabancasını dayıyor. Bu da benim durumumda çok gülünç oluyor. Beyaz çiçeklerle süslenmiş bir tramvayın, bir düğün arabasının yanından geçiyoruz — ama bu belki yalnızca bir düştür. Ya düştür ya da ateşim var, ya da belki ölüyorum — ya da ölümün ta kendisi bu. Ama ölmek güç, oysa bu kolay. Ya da ne zor, ne kolay. Bir tüy kadar hafif bu — bir soluk alsa insan, hepsi havada uçuşur, uçup gider.

Hepsi uçup gider mi? Yok, daha değil. Şimdi yeniden ayakta duruyorum, gerçekte tek başıma, desteksiz, ayakta duruyorum. Yüzümün hemen önünde kirli sarı bir duvar var, lekeli... ne lekesi? Kan, biraz benziyor kana... Evet, kan bu. Parmağımı kaldırıp sürüyorum... evet, taze... benim kanım bu...

Arkamda duran biri başıma vuruyor, kollarımı kaldırıp dizlerimi bükerek çömelmemi emrediyor. Çömel-kalk-çömel. Üçüncüde yere yuvarlanıyorum.

Tepemde uzun boylu bir SS subayı duruyor, kalkmam için tekmeliyor beni. Tekmelemenin hiçbir yararı yok. Başka birisi yüzümü yıkıyor, bir masada oturuyorum. Bir kadın bana bir çeşit ilaç veriyor ve en çok neremin acıdığını soruyor. Bütün acının kalbimde toplandığını söylüyorum.

«Senin kalbin yok ki, diyor uzun boylu SS subayı.

— Var, hem de nasıl var,» diyorum ve birden kalbim için direnecek gücüm olması beni gururlandırıyor.

Sonra her şey yeniden yok oluyor — duvar, ilacı veren kadın ve uzun boylu SS.

Kendime geldiğimde, önümde bir hücre kapısı açılıyor. Şişman bir SS subayı beni sürükleyerek içeri çekiyor, liğme liğme olan gömleğimi çekip çıkarıyor, beni ottan bir döşeğe yatırıyor. Şişmiş gövdemi baştan ayağa yoklayıp kompres getirilmesini emrediyor.

"Şuraya bak" diyor öteki adama ve başını sallıyor. "Bak da gör ne kadar kusursuz çalışmışlar."

Gene uzaktan, ölçülemeyecek kadar uzaktan o sakin yatıştırıcı sesi, bir okşayışa benzeyen o sesi işitiyorum.

"Sabaha çıkmaz."

Beş dakika sonra saat onu vuracak. Güzel, ılık bir bahar akşamı, 25 Nisan 1942.

II

Can Çekişme

Güneşin sıcaklığı ve yıldızların ışıltısı
Bizim için yitip gittiğinde, yitip gittiğinde

ELLERİNİ kavuşturarak dua eden iki adam, beyaz badanalı bir kilise kemerinin altında birbiri ardısıra ağır adımlarla yürüyerek durmadan dönüyorlar. Eğitilmemiş sesleriyle acıklı bir ağıt söylemeye çalışıyorlar.

ruhumuz ne güzel kanatlanıp gider
Gökyüzündeki cennete, gökyüzündeki cennete

Biri ölmüş. Kim? Baş ucunda iki mum yanan tabutu ve cesedi görebilmek için başımı çevirmeye çalışıyorum.

...gecenin artık var olmadığı
Gün ışığının da sonsuzlaştığı...

Gözlerimi yukarı doğru hareket ettirmeyi ve yuvası içinde dolaştırmayı başardım — burada başka kimse yok. O iki kişiden başka kimseyi göremiyorum— bir de ben varım. Peki bu ağıtı kimin için yakıyorlar?

...sonsuz yıldızın, İsa'nın kendisinin
İsa'nın kendisinin ışıldadığı cennete

Bu bir cenaze töreni. Bir cenaze törenine fazlasıyla benziyor, ama gömdükleri kim? Bakalım burda kim var — yalnız o iki adam var, bir de ben. Bir de ben! Demek benim cenazem bu. Ama bana baksanıza yahu, burada bir yanlışlık var. Ben ölmedim. Daha yaşıyorum. Görmüyor musunuz, size bakıyorum, sizinle konuşuyorum. Durun, daha gömmeyin beni!

...birisi bizimle son kez vedalaştığında,
Son kez vedalaştığında...

İşitmiyorlar. Kulakları sağır mı ne? Yoksa yeterince yüksek sesle konuşmuyor muyum? Yoksa ben gerçekten öldüm mü acaba, belki de bu yüzden bedeni olmayan bir sesi işitemiyorlardır. Kendi cenazemi seyrederken bedenim böyle yüzükoyun yatacak mı yani burada? Gülünç bir şey.

sıcak bakışlarını çevirir
Gökyüzündeki cennete, gökyüzündeki cennete

Şimdi anımsadım. Birisi beni kaldırıp giydirmek için uğraşıyordu. Sonra beni ölülerin taşındığı siyah bir örtüye koyarak, çivili postallarını koridorda çınlata çınlata taşıdılar. Derken... Hepsi bu kadar. Gerisini anımsamıyorum.

sonsuz ışığın artık hiç yok olmadığı cennete.

Ama bütün bunlar çok saçma. Ben daha yaşıyorum. Yalnızca çok belirsiz bir acı ve susuzluk duyuyorum. Ölüler susamaz ki. Bütün gücümü toplayarak elimi kımıldatmaya çalışıyorum ve garip, doğal olmayan bir ses içimi yırtıp çıkıyor:

"Su!"

Sonunda! İki adam döne döne yürümekten vazgeçiyor. Şimdi üstüme eğiliyorlar, biri başımı kaldırıyor ve dudaklarıma bir su testisi değiyor.

"Evlat, yemek de yemelisin. İki gündür ağzına sudan başka birşey komadın."

Neler diyor bu adam? İki gün olmuş mu?

"Bugün günlerden ne?

— Pazartesi."

Pazartesi. Ben cuma günü tutuklanmıştım. Of, başım amma da ağırlaşmış. Su da öyle güzel serinletiyor ki. Uyku. Bırakın da uyuyayım. Bir damlacık, pınarın suyunu dalgalandırdı. Bildiğim tepelerin arasındaki çayır boyunca uzanan pınar bu, Roklan Dağı'nın eteklerinde korucunun kulübesine yakın ve incecik, dinmek bilmeden çiseleyen bir yağmur, ağaçların yaprakları arasından geçerken bir türkü yakıyor... uyumak ne kadar güzel... ve yeniden uyandığımda salı gününün akşamı olduğunu görüyorum ve üzerime bir köpek eğiliyor. Bir kurt köpeği. O güzel akıllı gözleriyle bir şeyler istercesine bana bakıyor ve soruyor:

"Nerede oturuyordun?"

Yok, yok, köpek değil bu. Bu ses bir başkasının. Evet, orada duran başka biri var. Uzun çizmeler görüyorum, bir çift uzun çizme daha, sonra başka bir çift uzun çizme ve bir asker pantolonu. Daha yukarısını göremiyorum, başım, kaldırmaya çalıştığım an dönmeye başlıyor. Aman, bana ne, bırakın da uyuyayım...

Çarşamba

Ağıtı söyleyen iki adam şimdi masanın başına oturmuş, toprak bir kaptan yemek yiyorlar. Şimdi ikisini birbirinden ayırt edebiliyorum. Biri öbüründen daha genç ve sanki ikisi de papaz değil. Burası bir manastır hücresi değil, bir hapishane hücresi. Yerdeki tahta döşemeler birbirlerinin yanı sıra gözlerimden uzaklaşıp gidiyorlar ve orada, en sonunda ağır, hain bir kapı var...

Kilitte bir anahtar gıcırdıyor, iki adam yerlerinden fırlayıp hazırolda duruyorlar. SS üniformaları giymiş başka iki adam içeri girip onlara beni giydirmeleri için emir veriyor. Her çorapta, her kol yeninde bu kadar çok acı saklı olduğunu bilmezdim. Beni bir sedye üzerine yatırıp merdivenlerden aşağı taşıyorlar, ağır postalları uzun koridoru inletiyor... demek geçen sefer kendimden geçtiğimde de beni böyle taşımışlardı. Nereye varacak bu? Hangi cehennemde son bulacak?

Pankrast polis hapishanesinin loş, itici kabul dairesindeyim. Beni yere bırakıyorlar ve dostça konuşmaya çabalayan sahte bir Çek, Almanca konuşan bir sesin öfkeli sorusunu çeviriyor.

"Bu kadını tanıyor musun?"

Elimle çenemi doğrultuyorum. Sedyenin karşısında geniş yüzlü bir genç kız duruyor. Gururlu, dimdik ayakta duruyor, başı yukarda; asık suratlı değil, soylu bir tavırla duruyor. Yalnız gözleri aşağıya doğru bakıyor, salt beni görecek, bir bakışla selamlayacak kadar.

"Tanımıyorum."

Anımsamıyorum, onu yalnızca bir kez görmüştüm, o da, Petçek binasındaki o çılgın gece sırasında belki bir saniye için. Bu da ikinci görüşüm. Ne yazık ki, şimdi orada o mağrur duruşu için elini sımsıkı kavrayıp kutlamak istediğim bir üçüncü kez göremiyecektim artık onu. Arnost Lorenz'in karısıydı. 1942 sıkıyönetiminin ilk günlerinde idam edilmişti.

"Ama bunu mutlaka tanırsınız?"

Anişka Jiraskova! Allahaşkına Anişka, sen nerden geldin buraya? Ben senin adını vermedim, benimle hiçbir ilgin yoktu. Seni tanımıyorum, anladın mı, seni tanımıyorum.

"Onu tanımıyorum.

— Aklını kullan ulan!

— Onu tanımıyorum.

— Önemi yok artık, Julo" diyor Anişka ve parmaklarını men-

diline dolayışı gibi ufacık bir hareket onun heyecanını ele veriyor. "Önemi yok. Biri beni teşhis etti.

— Kim?

— Kes sesini!" Yanıt vermesini engelliyor ve kadın üzerime eğilip elini bana doğru uzatırken onu şiddetle bir kenara itiyorlar.

Anişka!

Artık sorularını işitmiyorum. Acı duymaksızın, sanki uzaktan bir izleyiciymişim gibi, iki SS subayının beni yeniden hücreye götürdüğünü hissediyorum. Sedyeyi ne kadar gaddarca hoplatıyor ve gülerek ipte sallanmayı yeğleyip yeğlemeyeceğimi soruyorlar.

Perşembe

Yeniden, çevremde olup bitenleri algılamaya başlıyorum. Hapishane arkadaşlarımdan birinin, genç olanın adı Karek ve o yaşlı olanını *baba* diye çağırıyor. Kendileri hakkında bana bir şeyler söylüyorlar ama bütün bunlar kafamda karışıyor. Anlattıklarında sanki bir maden ocağı var, sonra sıralarda oturan çocuklar. Bir çan sesi işitiyorum. Herhalde bir yerde yangın çıkmıştır. Hergün bir doktorun ve bir SS sıhhiye erinin beni görmeye geldiğini, durumumun aslında pek de o kadar kötü olmadığını, yakında yeniden iyileşeceğimi söylüyorlar. Bunları söyleyen *baba*; o kadar da inandırıcı bir biçimde söylüyor ki, Karek de onu öylesine yürekten destekliyor ki bu halimle bile bütün iyi niyetleriyle yalan söylediklerini seziyorum. İyi insanlar! Ama ne yazık ki onlara inanamıyorum.

Öğleden Sonra

Hücrenin kapısı açılıyor ve köpek usulca ayaklarının ucuna

basarak içeri giriyor. Başıma gelip duruyor ve gene aynı meraklı gözlerle bana bakıyor. Gene iki çift ağır postal. Bunlardan bir çiftin köpeğin sahibine, Pankrast Hapishanesi'nin müdürüne, öbür çiftin de, o ilk gece benim sorguma nezaret eden, Gestapo'nun anti-komünist şubesi şefine ait olduğunu artık biliyorum. Ayrıca bazı sivil pantolonlar var. Gözlerim hızla yukarıya çevrilip onlara bakıyor, tamam, anladım, bu baskın ekibinin başındaki uzun boylu zayıf komiserdi. İskemleye oturup soru sormaya başlıyor.

"Oyun bitti. Hiç değilse kendini kurtar. Konuş!"

Bana bir sigara uzatıyor. İstemiyorum. Bu kadarına dayanamıyorum.

"Baxa'larla birlikte ne kadar zaman oturdunuz?"

Baxa'larla. Bu kadarı da fazla. Kim söyledi bunu onlara?

"Bak, gördün mü, biz her şeyi biliyoruz. Başla ötmeye!"

Her şeyi biliyorsan, sana niye daha fazlasını anlatayım? Yaşamımı boşa harcamadım, sonunu da rezil edecek değilim.

Sorgu bir saat sürüyor. Adam bağırıyor; sorularını sabırla yineliyor, yanıt alamayınca, başka bir soru soruyor, sonra bir soru daha, soruların ardı arkası kesilmiyor.

"Anlamıyor musun? İşin sonu geldi, biliyorsun. Oyunu yitirdin artık.

— Bir tek benle yitip gitmez her şey.

— Komünizmin zaferine hâlâ inanabiliyorsun, ha?

— Elbette.

— Hâlâ inanıyor muymuş, diye soruyor şef Almanca olarak; uzun boylu komiser çeviriyor, "hâlâ Rusya'nın zaferine mi inanıyor?

— Elbette. Başka türlü olamaz."

Yorgunum. Tetikte olmak için bütün gücümü toplamıştım; şimdi, kan derin bir yaradan nasıl akıp giderse, bilincim de öylesine yitip gidiyor. Onların elleriyle bana uzandıklarını duyuyo-

rum, alnımda ölümün işaretini görüyor olmalılar. Kimi ülkelerde, celladın hükmü yerine getirmeden önce idam mahkumunu öpmesi gibi bir gelenek bile vardır.

Akşam

Elleri kavuşturulmuş iki kişi döne döne, birbirinin ardısıra yürüyor ve inleyen uyumsuz seslerle bir ilâhi okuyor:

Güneşin sıcaklığı ve yıldızların ışıltısı
Bizim için yitip gittiğinde, yitip gittiğinde

Ah, iyi yürekli insanlar, durun, yeter! Belki güzel bir ilahi bu, ama bugün, bugün 1 Mayısın arifesi, insanlığın en güzel, en coşkulu bayramının arifesi. Neşeli bir türkü söylemeye çalışıyorum ama belki olduğundan da hüzünlü bir ses çıkıyor, çünkü genç Karek sırtını bana dönüyor ve *baba* gözlerini siliyor. N'olacak yani, yine de türkü söylemeye devam ediyorum, onlar da yavaş yavaş bana katılıyorlar. Mutlu bir havada uykuya dalıyorum.

1 Mayıs Sabahının Erken Saatleri

Hapishane kulesindeki saat üçü vuruyor. İlk kez sesini berrak bir biçimde işitiyorum. Adamakıllı kendime geldim artık. Temiz havanın açık pencereden oluk oluk aktığını ve yerdeki ottan döşeğin çevresinde dolanarak yayıldığını duyuyorum. Birden, otların saplarını göğsümde ve karnımda duyuyorum. Soluk almak zor oluyor, çünkü bedenimin her noktasında binlerce ağrı var. Birdenbire, sanki bir pencerenin açılması gibi, artık işin sonuna geldiğimi açıkça görüyorum. Can çekişiyorum.

Gelmen epey uzun sürdü ölüm. Bir zamanlar seninle tanışma-

dan önce daha çok, pek çok yılların geçeceğini umuyordum... Özgür bir adamın hayatını yaşamayı, çok çalışmayı ve çok sevmeyi, türkü söylemeyi ve dünyayı dolaşmayı umuyordum. Daha yeni olgunluğa erişmiştim ve henüz çok güçlüydüm. Artık değilim. Yok olup gidiyor gücüm.

Yaşamı sevdim ve onun güzelliği uğruna savaşa atıldım. Sizleri sevdim insanlar; ve sizler, sevgime karşılık verdiğinizde de mutlu oldum. Beni yanlış anladığınızda acı çektim. Kime haksızlık ettiysem beni bağışlasın; kimi sevindirdiysem, unutsun. Adım hiçbir zaman üzüntüyle anılmasın. Baba, anne, kızkardeşlerim, sizlerden, Gusta'm senden, yoldaşlarım sizlerden, bütün sevdiklerimden son dileğim bu. Gözyaşlarının, ıstırabın acı kırıntılarını silip süpüreceğini sanıyorsanız, bir süre ağlayın. Ama yazık oldu demeyin. Sevinç için yaşadım, sevinç uğruna ölüyorum ve mezarımın üzerine kederin meleğini oturtmak haksızlık olur.

1 Mayıs! Sabahın bu saatlerinde, kentin varoşlarında uyanır ve bayraklarımızı hazırlardık. Bu saatlerde, Moskova caddelerinde 1 Mayıs Töreni'ne katılanların ilk safları yerlerini aldılar. Bugün bu saatlerde, milyonlarca insan, insanlığın özgürlüğü için verilen son savaşta çarpışıyor ve binlercesi mücadelede ölüyor. Ben onlardan biriyim. Ve onlardan biri olmam, son savaşın neferlerinden biri olmak güzel bir şey.

Ama can çekişmek güzel bir şey değil. Boğuluyorum. Soluk alamıyorum. Gırtlağımdaki hırıltıyı duyuyorum, hapishane arkadaşlarım uyanabilirler. Belki biraz su içsem... ama sürahide hiç su kalmamış. Oysa, topu topu altı adım ötemde, hücrenin köşesindeki helâda bol bol su var. Oraya ulaşabilecek kadar gücüm kalmış mı?

Karnımın üzerinde sürünüyorum, usulca, hem de ne kadar usulca — sanki ölümün bütün şanı benim kimseyi uyandırmayışıma bağlıymış gibi. Sonunda varıyorum ve helâdan kana kana su içiyorum.

Bu ne kadar sürdü, sürünerek geri dönmem ne kadar zaman aldı bilmiyorum. Yeniden kendimden geçiyorum. Nabzımı arıyorum ama hiçbir şey duymuyorum. Yüreğim gırtlağıma fırlamış gibi oluyor ve birden kendi yerine düşüyor. Onunla birlikte ben de düşüyorum, uzun bir süre düşüyorum. Yarı yolda Karek'in sesini işitiyorum.

"Baba, baba, işitiyor musun? Zavallı adamcağız, son nefesini veriyor."

Sabahleyin doktor geldi.

Ama bütün bunları çok sonra öğrendim.

Doktor geldi, beni muayene etti ve başını salladı. Sonra revire döndü, önceki akşam yazdığı, üstünde benim adımı taşıyan ölüm raporunu yırttı ve kendinden emin bir uzman havasıyla:

"Katır kadar dayanıklı", dedi.

III

267 Hücre

KAPIDAN pencereye yedi adım, pencereden kapıya yedi adım.

Bunu artık iyice biliyorum.

Pankrast'taki hücremin çam tahtasından döşemesi üzerinde bu uzaklığı kimbilir kaç kez adımlamışımdır! Belki de hemşerilerimizin yıkıcı siyasetlerinin Çek ulusu için doğuracağı sonuçları olanca açıklığıyla gördüğüm için o hücrede oturuyordum. Ulusum şimdi çarmıha gerilmektedir; hücrenin önünden Alman gardiyanları geçiyor ve dışarda bir yerlerde Siyasal Yazgı Tanrıları ihanetin ağlarını örüyor. İnsanların gözlerinin açılması için kaç yüzyıl gerek? İleriye giden yolda insanlık kaç bin hapishane hücresi aşındırmış? Ve daha kaç bin tanesini aşındırması gerek? Ah, Neruda'nın çocuk-İsa'sı, insanoğlunun kurtuluşuna giden yolun sonu yok. Ama insanoğlu artık uyandı, artık uyandı.

Yedi adım gidiş, yedi adım geliş. Bir duvarda tahtadan bir döşek; öbüründeyse üzerinde duran toprak çanakla iç karartan kahverengi bir raf var. Evet, bütün bunları biliyorum. Hapishaneler artık mekanik bir biçimde işliyor, kalorifer tesisatı var, eski kovanın yerine şimdi sifonlu helâ var, insanlar bile mekanik bir şekilde işliyor. Özellikle insanlar tam otomatlar gibi. Düğmeye bir bastın mı, kapının kilidinde anahtar gıcırdıyor ya da gözetleme deliği açılıyor — o anda neyle meşgul olurlarsa olsunlar tutuklu-

lar ayağa fırlayıp arka arkaya hazırola geçiyorlar. Kapı açılırken hücredeki en yaşlı tutuklu bir nefeste şöyle bağırmak zorunda:

"Dikkat! İki-yüz-altmış-yedinci-hücrede-üç-kişi-var-vukuat yok"

267 numara bizim hücremiz, ama otomatlar bugün pek o kadar dakik değil. Sadece iki kişi ayağa fırlıyor. Ben daha pencerenin altındaki ot döşeğimde yatıyorum. Bir haftadır, iki haftadır, bir aydır, altı haftadır, yüzükoyun yatıyorum. Daha yeni yeni yaşama dönüyorum. Daha şimdilerde başımı döndürebiliyor, elimi kaldırabiliyorum. Dirseğimin üzerinde doğruldum, hatta sırtüstü dönmeye bile çalıştım. Ama bütün bunları şimdi o zaman yaptığımdan daha hızlı yapabiliyorum.

Hücrede değişiklikler oldu. Kapıda üç ad yerine iki ad yazılı. Çünkü cenaze törenimde ağıt yakan iki adamdan genç olanı, Karek, ortadan yok oldu. Ardında yalnızca iyi yürekli bir insanın anılarını bıraktı. Onu, ancak hayal meyal görebiliyorum ve yalnız bizimle birlikte geçirdiği son iki günü anımsıyorum. Kendi durumunu ayrıntılarıyla tekrar tekrar anlatıyordu ve ben hep anlattıklarının orta yerinde uyuyakalıyordum.

Adı Karek Maletz, Hudlitz yakınlarındaki bir demir madeninin asansöründe çalışan bir teknisyen. Yeraltı savaşçılarına gerekli olan patlayıcı maddeleri kaçırıyordu. Aşağı yukarı iki yıl önce tutuklanmıştı ve şimdi yargılanmaya gidiyor, belki de Berlin'de. Koskoca bir grup gidiyor; kararın ne olacağını kim kestirebilir? Sevdiği, hem de çok sevdiği bir karısı ve iki çocuğu vardı — ama... bu benim görevimdi, anlıyor musun, başka bir şey yapamazdım.

Yatağıma oturur, bana yemek yedirmeye çalışırdı. Birşey yiyemezdim. Cumartesi günü —yoksa buraya geleli sekiz gün mü oldu? — başvurabileceği en son çareyi deniyor ve polis şefine buraya geldiğimden beri hiçbir şey yemediğim için beni ihbar ediyor. Polis şefi, Çek doktorun onun izni olmadan bir aspirin bi-

le yazamadığı SS üniformalı, sürekli kaygı içinde bulunan o Pankrats sıhhiye eri bir kâse revir çorbası getirip ben onu bitirinceye dek başımda duruyor. Karek şiddete başvurmanın getirdiği başarıdan fazlasıyla hoşnut, ertesi gün kendi eliyle boğazımdan aşağı bir kâse pazar çorbasını boca ediyor.

Ama başka bir şey yiyemiyorum. Tahriş olmuş diş etlerim yalnız pazar günleri verilen salçalı et yemeğindeki fazlasıyla haşlanmış patatesi bile çiğneyemiyor, şişmiş olan boğazım en ufak bir lokmayı bile yutmayı reddediyor.

"Salçalı et yemeğini, salçalı et yemeğini bile, bu yemeği bile istemiyor," diye yakınıyor Karek ve bana bakıp üzüntüyle başını sallıyor.

Sonra, yemeğimin artakalanını "*baba*"yla paylaşıp mideye indiriyorlar.

Ah, Pankrast'da 1942 yılını geçirmemiş olan sizler salçalı et yemeğinin tadını bilemezsiniz. Hiç mi hiç bilemezsiniz! O en kötü günlerde, miğdelerimizin açlıktan guruldadığı günlerde her hafta gittiğimiz hamamda duşların altında duran bedenlerin insan derisiyle kaplı iskeletler olduğu günlerde, en yakın arkadaşınızın gözleriyle de olsa yediğiniz yemeği kapıp kaçtığı günlerde, çürümüş sebzelerin ve sulandırılmış domates salçasının iç bulandırıcı bulamacı bile lezzetli gelirdi. O en kötü günlerde, haftada iki gün, perşembe ve pazarları, mutemet(*), çanaklarımıza bir kepçe patates boşaltır ve üstüne, içinde tek tük et kırpıntıları yüzen yemeğin salçasından bir kaşık dökerdi: Nefis bir tadı vardı — ama tadı bir yana insan yaşamını bize somut olarak anımsatan, uygar bir şeydi; Gestapo hapishanesinin zalim anormalliğinin ortasında olağan bir yaşam kırıntısı. Ondan tatlı bir heyecanla söz ederdik. Hergün ölmenin dehşetiyle çeşnilendirilmiş bir kaşık lezzetli salçanın, insan için taşıdığı değeri kim anlayabilir!

(*)Bu kitapta mutemet sözcüğü "iyi davranışlarından ötürü hapishane görevlileri tarafından kendisine özel ayrıcalıklar tanınan tutuklu" anlamında kullanılmıştır. *(Çev.)*

İki ay sonra, Karek'in, benim salçalı eti reddetmem karşısında neden dehşete kapıldığını ben de anlıyordum. Salçalı et yemeğini bile yemek istemeyişim, yaklaşmakta olan ölümümü kanıtlamaya yeter de artardı.

Ertesi gece, Karek'i ikide uyandırdılar. Beş dakika içinde hazır olacaktı, sanki yaşamın sonuna, bir başka hapishaneye, toplama kampına, ya da darağacına —kimbilir nereye?— yola çıkmıyormuş da bir dakikalığına gidip gelecekmiş gibi. Bu arada döşeğimin yanına çömelip, beni öpmek için başıma sarıldı. O zaman ciğeri beş para etmez üniformalı uşağın, Pankrast'da duygusallığa yer olmadığını haykıran kaba narası koridorda çınladı. Karek, kapıdan dışarı fırladı, kilit kapandı... ve hücrede iki kişi kaldık.

Bir daha karşılaşabilir miyiz acaba kardeş ve bundan sonra giden kim olacak? İçimizden hangisi ölüme gidecek? Nereye? Kim onu almaya gelecek? SS üniforması giymiş uşak mı, yoksa üniforma giymeyen ölüm mü?

Şimdi bunları hapishanede ilk vedalaşmadan sonra, bizi kıskıvrak bağlayan düşüncelerin yankılanışıyla yazıyorum. O günden bu yana bir yıl geçti ve dostumuzun kapıdan çıkışını izleyen düşünceler, kimi zaman daha büyük, kimi zaman da daha az bir şiddetle sık sık yineleniyor. Kapımızın üzerindeki iki ad üçe çıktı, derken yeniden iki ad kaldı, sonra üç, iki, üç, iki — yeni tutuklular bize katılıp da ayrıldıkça bu böyle sürüp gidiyordu. 267. hücrede kalmış olan iki kişi hâlâ burada bağlılıkla oturuyor:

Baba ve Ben

"Baba", Josef Pesek adında altmış yaşında bir öğretmen, tutuklu öğretmenlerin en kıdemlisi. Kurtuluştan sonra Çek okullarının geliştirilmesi için bir tasarı üzerinde çalışmakla "Alman Reich'ına karşı entrika" çevirmek suçuyla benden seksen beş gün önce içeri alınmıştı.

"Baba", Josef Pesek adında altmış yaşında bir öğret...

Ama hepsini birden nasıl yazarsın oğlum? Bir hücrede bir yıl boyunca birlikte kalan iki adamı anlatmak kolay iş değil. Bu süre içinde adının iki yanındaki tırnak işaretleri kalktı; bu süre içinde farklı yaşlardaki iki tutuklu gerçekten babayla oğul oldular. Bu süre içinde ikimiz de birbirimizin konuşmasında sık sık kullandığımız deyimleri, alışkanlık haline gelmiş el işaretlerini ve hatta ses tonlarını bile benimsedik. Bugün bu hücredeki özel eşyaların hangisinin onun, hangisinin benim olduğunu, onun gelirken yanında ne getirdiğini, benim neler getirdiğimi bilemezsiniz.

Gecelerce başımda bekledi ve beyaz ıslak kompres bezleriyle, ölümün her gelişinde onu ürkütüp kaçırdı. Yaralarımdan akan irini temizlerdi, ve onlardan çıkan korkunç koku yatağımın her bir yanına sindiği halde bu kokunun onu rahatsız ettiğini belli etmezdi. Liğme liğme olmuş gömleğimi yıkar ve onarırdı. Artık onarılacak hali kalmayınca da kendi gömleklerinden birini giydirmişti bana. Bana bir sabah hapishane avlusundaki yarım saatlik jimnastik süresi içinde yaşamını tehlikeye atarak birkaç papatya ile bir tutam ot toplayıp getirdi. Her *sorgu*ya götürülüşümde, sevecen gözleriyle beni hücrenin kapısına dek izliyor ve geri döndüğümde yeni yaralarımı olanca yumuşaklığıyla, ıslak kompreslerle sarıyordu. Beni gece yarıları alıp götürdüklerinde geri getirmelerine ve beni yatağıma yatırıp üstümü örtmesine dek gözünü kırpmıyordu.

İlk geceki işkenceden sonra ilişkimiz işte böyle başladı ve ben yine ayağa kalkıp evlatlık borçlarımı ödemeye başladıktan sonra da dostluğumuzu hiçbir şey bozmadı.

Ama hiçbir zaman her şeyi birden bir oturuşta yazamazsın işte oğlum. O yıl 267 hücrede yaşam canlıydı. Ve baba, bu yaşamın her zerresini kendi bildiğince yaşadı. Ama bu destan daha bitmiş değil. Bu sözde de bir umut pırıltısı var.

267. Hücrenin canlı bir yaşamı vardı, kimi zaman kapı açılır ve her saat denetleme yapılırdı. Bu, komünist suçluların daha yakından gözetim altında tutulması yolunda verilen emirler yüzündendi, ama aynı zamanda o anki görevlilerce sırf meraktan uygulandığı da oluyordu. Burada sapasağlam insanlar sık sık, ölmemeleri gerekirken ölüyorlardı, ama herkesin ölmesini beklediği birinin sağ kalması sık rastlanan birşey değildi. Öteki katlardan da gardiyanlar geliyor, bağıra bağıra konuşuyor ya da seslerini çıkarmadan battaniyemi kaldırıyor, yaralarımı, zevklenerek uzman havalarında yokluyor, sonra da her biri kendi yaradılışına göre ya iğneleyici şakalar yapıyor ya da bir parça daha dostça bir sesle konuşuyordu. Bunlardan *Sivri Zekâ* adını verdiğimiz biri, öbürlerinden daha sık geliyor ve otuz iki dişini birden gösterip sırıtarak, "Kızıl Şeytan"ın bir şey isteyip istemediğini soruyordu. Hayır, teşekkür ederim, hiçbir şey istemiyorum. Birkaç gün sonra, Sivri Zekâ kızıl şeytanın neye gereksinmesi olduğunu keşfediyor — tıraşa. Bunun üzerine berberi getiriyor.

Kendi hücremizin dışında tanıdığımız ilk tutuklu: Boçek yoldaş. Sivri Zekâ'nın iyi niyetli davranışı, sonunda, bir gaddarlığa dönüşüyor. Baba başımı tutarken, döşeğimin yanına çömelen Boçek iyice körelmiş bir tıraş bıçağı ile uzayan sakalıma girişiyor. Elleri titriyor, gözleri yaşlarla doluyor, çünkü bir cesedi tıraş ettiğine inanıyor. Ona yaşadığımı söyleyerek yüreğini ferahlatıyorum.

"Cesaret, kardeş. Petçek binasındaki işkenceye dayanabildiğime göre, senin tıraşlarına da dayanabilirim."

Ama ikimiz de öyle bitkiniz ki, sık sık durup dinlenmemiz gerekiyor, onun da benim de.

İki gün sonra, iki tutukluyla daha tanışıyorum. Petçek binasındaki komiser beyler sabırsızlanmaya başlıyor. Her gün beni çağırttıklarında, polis şefi kâğıdının üzerine "Yola çıkacak durumda değil" diye yazıyor. Bunun üzerine, ne olursa olsun gönderilmem emrediliyor. "Mutemet ya da odacı" üniforması giy-

miş iki tutuklu hücremizin kapısına dayanıyor. *Baba* üzerime bir şeyler giydirmeye çalışıyor; mutemetler beni sedyenin üzerine yatırıp götürüyorlar. Bunlardan biri bizim bütün koridorun dert babası olan Skorepa Yoldaş. İkincisi...... Yoldaş; merdivenlerden inerken sarsıntıdan sedyeden kaydığımda üzerime eğilerek "Sıkı dur," diyor.

Sonra, daha sakin fısıldıyor:

"Ne olursa olsun, sıkı dur."

Bu kez kabul odasında durmuyoruz. Beni, insanlarla dolu uzun bir salondan geçiriyorlar. Günlerden perşembe ve yakınları tutuklular için temiz giysi getirmeye ve kirlileri yıkamak için eve götürmeye gelmişler. İç açıcı olmayan geçit törenimize gözlerini dikiyorlar, bakışlarında acıma okunuyor; hoşuma gitmiyor bu. Elimi başımın hizasında kaldırıp yumruğumu sıkıyorum. Belki bunun bir selam olduğunu anlayacaklar, belki de budalaca bir hareket bu. Ama daha fazlasına gücüm yetmiyor, bir tek sözcüğe bile.

Hapishane avlusunda sedyeyi kamyona yerleştiriyorlar. Şoförün yanında iki SS askeri oturuyor, ikisi de elleri kılıfları açık tabancalarının üzerinde, başımda duruyorlar; yola koyuluyoruz. Yol berbat. Tekerlekler bir çukurdan çıkıp bir çukura giriyor, 200 metre yol almadan kendimden geçiyorum. Prag caddelerinde gülünç bir gezinti bu — beş tonluk, otuz kişiyi taşıyacak kadar geniş bir kamyon bir kişi için benzin yakıyor. Önde iki SS, arkada da tabancalarıyla ve akbabayı andıran gözleriyle pençelerinden kaçıracaklarından korktukları bir cesedi koruyan iki SS daha.

Kendimde olmadığım için sorgu yapılamıyor ve beni Pankrats'a geri getiriyorlar. Aynı güldürü ertesi gün de yinelendi, ama bu kez Petçek binasına ulaşana dek dayandım. Ne var ki sorgu uzun sürmedi. Komiser Friedrich vücuduma biraz dikkatsizce dokunduğundan beni yine baygın olarak geri götürdüler.

Bunu, yaşadığımdan kuşku duyamayacağım günler izledi. Yaşamın ikiz kardeşi olan acı sürekli olarak ve çok açık bir biçimde bunu anımsatıyordu bana. Benim her nasılsa yaşadığımı Pankrats'da herkes öğrenmişti. Ve bana selâm yollamaya başlamışlardı. Selâmlarını, kalın duvarlara vurarak gönderdikleri sinyallerle, yemeği getiren mutemetlerin gözleriyle yolluyorlardı.

Yalnızca karım bana ne olduğunu bilmiyor, bir kat aşağıda ve birkaç numara ilerdeki hücrede tek başına merak ve umutla yaşıyordu. Derken, komşu hücredeki bir kadın, ilk işkence sırasında aldığım yaralar yüzünden hücrede öldüğümü ona bir sabah jimnastiği sırasında fısıldadı. Bu öylesine bir darbe oldu ki, kendinden geçmiş bir durumda avluda dolanmaya başladı ve hapishane yaşamının bir parçası olan ayaklarını sürüyerek yürüyen insanların sırasına onu zorla sokmak için kadın gardiyanın yüzüne indirdiği yumruğu bile duymadı. Bütün gün boyunca, ağlayamayacak kadar yıkılmış bir durumda, hücre duvarına gözünü dikip otururken, o iri, sevecen gözlerinin önünden neler geçti acaba? Ertesi gün, benim dayaktan öldürülmeyip, acıdan kurtulmak için kendimi hücrede astığıma ilişkin bir başka söylenti gitti kulağına.

Bütün bunlar olup biterken, ben lanet olası döşeğimde dönüp duruyor, her akşam yüzümü duvara verip Gustina'ma en çok sevdiği türküyü söylüyorum. Olanca varlığımı katarak söylediğim halde neden beni işitemiyordu?

Bugün artık biliyor; bugün artık o türküyü işitebiliyor, o zaman olduğundan daha uzakta olduğu halde duyabiliyor. Artık gardiyanlar 267. hücrede türkü söylenmesine alıştılar ve artık susulması için kapıları yumruklamıyorlar.

267 hücre türkü söylüyor. Ömrüm boyunca türkü söyledim ben ve ömrümün en sonunda, insanın en yoğun yaşadığı bir sıra-

da türkü söylemekten vazgeçmek için bir neden göremiyorum. Peki ya Pesek Baba? O olağanüstü bir olay, türkü söylemeye öylesine tutkun ki. Ne sesi var, ne kulağı ne de ezberleme yeteneği, ama güzelim bir sevgiyle, yürekten bir sevgiyle seviyor türküyü. Türkü söylemek onu öylesine keyiflendiriyor ki, sesi bir perdeden başka bir perdeye kaydı mı ya da insan tam bir la sesi beklerken inatla do sesi çıkardı mı, artık işitmez oluyorum. Neşeli bir gün geçirdik mi, ya da üzerimize özlem çöktü mü, türkü söylüyoruz. Belki bir daha hiç göremeyeceğimiz, aramızdan ayrılan bir yoldaşa, yol arkadaşlığı etmek için türkü söylüyoruz. Doğu cephesinden gelen iyi haberleri kutlamak için türkü söylüyoruz. İnsanların yüzyıllardır türkü söylediği ve insanlar var olduğu sürece söyleyecekleri gibi, biz de neşelenmek ya da rahatlamak için türkü söylüyorduk.

Güneş olmadan yaşam nasıl olmazsa, türkü olmadan da olamaz. Ve burada, güneş bize ulaşamadığından türkü iki kat daha çok gerek. 267. hücre kuzeye bakar ve ancak yaz aylarında batan güneşin ışınları doğuya dönük duvardaki penceremizin parmaklıklarına birkaç dakika için şöyle bir dokunup gider. Bu birkaç dakika süresince, Baba, katlanmış döşeğine dayanarak durur ve güneşin bu aceleci ziyaretini izler.... İçler acısı bir görüntüdür bu.

Güneş! Tılsımlı ışınlarını ne kadar cömertçe yayıyor, insanların gözleri önünde ne mucizeler yaratıyor! Ama gün ışığında öyle az insan yaşıyor ki. Evet, güneş bir gün ışıyacak, bir gün hepimiz için ışıyacak ve hep birlikte onun sıcak ışınlarında yaşayacağız. Bunu bilmek öyle güzel bir şey ki. Ama bilmek istediğim çok daha önemsiz bir şey daha var: bizim ikimiz için de yeniden ışıyacak mı acaba?

·Hücremiz kuzeye bakıyor. Arasıra, olağanüstü güzel bir yaz gününe rastlarsak, günbatımını görebiliyoruz. Bir bilsen, Baba, güneşin bir kez doğuşunu görmeyi ne çok isterdim.

IV

Dört Yüz Numara

DİRİLİŞ bambaşka bir olay. Olağanüstü, bütün tanımların ötesinde. İnsan iyi bir uyku çekmişse, güzel bir günde yeryüzü son derece çekicidir. Ama diriliş, daha öncekilerden çok daha iyi bir uyku çektiğimiz, çok daha güzel bir gündür. Yaşam sahnesini iyi bildiğini sanırsın, ama diriliş bütün sahne ışıklarını duru bir camdan geçirir ve sahneyi apansızın bütün aydınlığıyla gözlerinin önüne serer. Yaşamı olanca açıklığıyla gördüğünü sanırsın, ama diriliş yaşama aynı zamanda hem bir teleskopla, hem de bir mikroskopla bakmanı sağlar. Diriliş, tıpkı ilkbaharı andıran bir olaydır, tıpkı ilkbahar gibi çevremizdeki en bildik şeylerin umulmadık büyüsünü keşfeder.

Bunun bir anlık birşey olduğunu kavradığın bu yerde bile. Çevren bir Pankrats hücresinin olabileceği kadar zengin ve çekici olsa bile.

Sonunda seni bir gün dışarıya, dünyaya çıkarırlar. Bir gün seni sorguya sedyesiz çağırırlar, Bu sana hayli olanaksız gelir ilkin, ama bir bakarsın ki oraya ulaşmışsın. Koridorun bir trabzanı vardır, merdivenlerde de trabzanlar vardır; pek yürümezsin de emeklersin. Aşağıda hapishane arkadaşların sana el uzatır ve hapishane arabasına dek götürürler. Orada oturursun, karanlık, hareketli bir hücrede on, on iki kişi. Yeni gördüğün yüzler sana gülümser, sen de onlara gülümsersin. Birisi birşeyler fısıldar, kim

olduğunu bilmezsin. Birisinin eline sarılırsın, kimin eli olduğunu bilmezsin. Otobüs sert bir viraj alıp Petçek binasının avlusuna girer. Yeni yoldaşların seni taşıyarak indirirler. Hep birden, çıplak duvarlı, insanların üzerinde hazırol durumunda oturdukları beş uzun sıra olan geniş bir odaya girersin. Oturanlar, elleri dizlerinde kenetlenip kalmış, hiç kımıldamadan önlerindeki boş duvara bakarlar... İşte oğlum, bu gördüğün şey yaşamının bir parçasıdır, adına *Sinema* derler. Tüm yaşamını yüz kez üzerinde izleyeceğin ekrandır bu.

MAYIS FASLI, 1943

Bugün 1 Mayıs 1943. Yazmak için fırsat bulduğum bir dinlenme anı. Ne şans! — bir an için yeniden komünist bir başyazar olmak ve yeni dünyanın mücadele gücünü dile getiren 1 Mayıs töreni üzerine bir yazı yazmak ne şans.

Sakın dalgalanan bayraklardan söz edeceğimi sanmayın, öyle şeyler anlatmayacağım. İnsanların dinlemeyi çok sevdikleri coşturucu eylemlerden de söz edemeyeceğim. Bugün olanlar çok daha basitti, daha önceki yıllarda olduğu gibi 1 Mayıs'ta Prag caddelerinden yükselip kırılan dalgalar gibi akın akın yürüyen binlerce insan yoktu. Moskova'da Kızıl Meydan'da gördüğüm milyonlardan oluşan o eşsiz insan denizinin akan seli yoktu. Milyonlar bir yana, yüzlerce insan bile yoktu burada... Topu topu bir avuç yoldaş! Ama gene de daha az önemliymiş gibi gelmiyor, çünkü burada, en kızgın ateşte yanıp kül olmayan, çeliğe dönüşen bir gücün sınanması var. Siperlerde, üzerimize haki giyerek yürüdüğümüz siperlerde bir sınama.

Bu sınav öylesine önemsiz olaylarla karşımıza çıkıyor ki, savaşın alevlerinden geçmemişseniz bunu okurken pek anlayabileceğinizi sanmıyorum. Belki anlarsınız. İnanın bana buradan güç doğuyor.

Komşu hücre günaydın demek için duvarda Beethoven'in iki mezürünü tınlatıyor. Bugün sesler daha çarpıcı, daha bir şenlik havası getiriyor ve duvar daha yüksek tonda ses veriyor.

En iyi giysilerimizi giyiyoruz. Bu her hücrede böyle.

Törenin açılışını kahvaltıyla yapıyoruz. Mutemetler açık hücre kapılarının önünden kahve, süt ve suyla geçit töreni yapıyorlar. Skorepa Yoldaş, 1 Mayıs'ı kutlamak için iki yerine üç dilim ekmek veriyor bana. Duygularını dile getirmek için hep basit bir hareket bulan temkinli bir insanın kutlayışı. Ekmek dilimlerinin altında parmaklarımız birbirine değiyor ve belli belirsiz bir biçimde birbirlerini sıkıyor. Konuşmaya cesaret edemez insan — gözlerimizdeki ifadeyi bile izliyorlar. Ama dilsizler parmaklarıyla çok iyi konuşabilirler.

Penceremizin altında kadın tutuklular sabah jimnastiği için dışarı koşuyorlar. Parmaklıklardan aşağıya bakmak için masanın üstüne tırmanıyorum. Belki de yukarı bakarlar. Beni gördüler. Kutlamak için sıkılı yumruklarını kaldırıyorlar. Sonra bir daha. Aşağıdaki avlu cıvıl cıvıl, öteki günlere oranla gerçekten neşeli. Gardiyan görmüyor, ya da belki görmek istemiyor. Bu bile 1 Mayıs töreninin bir parçası.

Derken sıra bize geliyor, hareketleri ben yöneteceğim. Bugün 1 Mayıs çocuklar, bugün yeni bir hareketle başlayalım. Gardiyan ister baksın, ister bakmasın. İlki balyoz sallama hareketi — bir iki, bir iki. İkinci olarak ekinlerin biçilmesi. Orak çekiç — anlamaya başlıyorlar. Saflarda bir gülümseme yayılıyor. Ve olanca canlılıklarıyla hareketlere başlıyorlar. Bu bizim 1 Mayıs gösterimiz çocuklar. Bu sözsüz oyun, ölüme doğru yürüyen bizlerin bile sarsılmadan dimdik kalacağımızı anlatan 1 Mayıs andımız bizim.

Haydi hücrelere. Saat dokuz. Kremlin'deki saat kulesi onu vuruyor. Ve geçit töreni Kızıl Meydan'da başlıyor. Haydi Baba, Enternasyonali söylüyorlar şimdi. Enternasyonal dünyanın her

yanında çınlıyor; bizim hücremizde de çınlasın. Söylüyoruz Enternasyonali. Ve devrimci şarkılar art arda geliyor. Yalnız olmak istemiyoruz, zaten yalnız değiliz. Biz, dünyada göğsünü gere gere şarkı söylemeye cesaret edenlerdeniz. Onlar savaştalar, tıpkı bizim gibi...

Hapishanelerde,
Soğuk işkence odalarındaki Yoldaşlar!
Saflarımızda yürüyemezsiniz gerçi
Ama bizlerlesiniz
Biz de sizlerle!

Evet biz de sizinleyiz.

267. hücrede, marşın bizim, 1943'ün 1 Mayıs'ını kutlamamıza yaraşır bir kapanış olduğunu düşünüyoruz. Ama bu kadarla kalmayacakmış. Kadınlar koridorundaki mutemet, avluda Kızıl Ordu Marşı'nı ıslıkla çalarak dolaşıyor. Derken *Partizanka*'yı ve başka Sovyet şarkılarını cesaretini erkeklerin hücrelerindeki cesarete katarak, ıslıkla çalıyor ve Çek polisinin üniformasını giymiş, bana kağıt kalem getiren adam, ben yazarken kimse beni gafil avlamasın diye kapımın önünde nöbet bekliyor. Bu yazılara başlamamı sağlayan ve yazıların basılmasının zamanı gelene dek yaprakları saklanmak üzere tek tek kaçıran öteki Çek muhafız da orada. Bu kağıt parçasının bedelini kellesiyle ödeyebilir; bugün parmaklıkların ardıyla yarının özgürlüğü arasında kağıttan bir köprü kurmak için yaşamını tehlikeye atıyor. Hepsi tek bir savaşta çarpışıyorlar, nerede olurlarsa olsunlar, ellerine hangi silah geçerse geçsin cesaretle çarpışıyorlar. Bu işi öylesine yalın, öylesine gösterişsiz bir biçimde ve öylesine duygusallıktan uzak yapıyorlar ki, bunun ölüme kadar yolu olan bir savaş, kazansalar da yaşamlarını yitirseler de ölümle zaferin hâlâ atbaşı gittiği bir savaş olduğunu hiç mi hiç anlayamazsınız.

Devrim neferlerinin 1 Mayıs'taki geçit törenini on kez, yirmi kez görmüşsünüzdür, görkemli birşey bu. Ama bu ordunun gerçek gücünü ancak savaş içinde görebilir ve onun yenilmez olduğunu kavrayabilirsiniz. Ölüm sandığınızdan daha kolaydır ve kahramanlığın başında defne yapraklarından bir taç yoktur. Ama savaş sandığınızdan daha zalimdir ve dayanmak ve zafere ulaşmak için akıl almayacak bir güç gereklidir. Bu orduyu hareket halinde görürsünüz ama her zaman gücünün ne olduğunu kavrayamazsınız. Darbeleri öylesine yalın, öylesine mantıklıdır.

Bugün bunu kavrıyorsunuz.

1943 1 Mayıs Töreni'nde.

1 Mayıs 1943, akıp giden destanı bir an için kesti. Böyle olmalıydı da. Bayram günlerinde insan başka türlü düşünüyor, bu yüzden bugün içimi saran sevinç onu olduğundan başka türlü anımsamama yolaçabilir.

Ama Petçek binasındaki *Sinema*'nın hiç de hoş bir şey olmadığı kesin. İçerden başkalarının çığlıklarını, iniltilerini işitttiğin ve kendi başına ne gelecek diye merak ettiğin bir işkence odasının giriş bölümüdür burası. İnsanların güçlü ve sağlıklı girdiklerini görürsün oraya; iki üç saat sonra işkenceden yıkılmış ve sakatlanmış olarak dönerler. İçeri girerken güçlü bir ses sana veda eder, döndüğünde o ses acıdan soluk soluğa kalmıştır ve hummalıdır. Bazen çok daha kötüsünü görürsün. Birinin içeri dupduru dimdik bakışlı gözlerle girdiğini görürsün; ama çıktığında yüzüne bakmaya cesaret edemez. Orada, yukarıdaki sorgu odasında bir anlık bir güçsüzlükle karşılaşmış, yalnızca bir anlık kararsızlık, korku, kendini kurtarmak için dayanılmaz bir istek duymuştur. Bu, yarın, bütün bu dehşeti en başından yaşamaya başlamak zorunda olan yeni kurbanların, o yoldaşın ihanet ederek düşmana teslim ettiği insanları getirecekler demektir.

Cesaretini ve bilincini yitirmiş bir insanı görmek, sakatlanan bir insanı görmekten çok daha kötü. Burada kol gezen ölüm göz-

lerine değip geçmişse, diriliş bütün duygularını yeniden canlandırmışsa, hiçbir şey söylenmesine gerek kalmadan kimin yalpaladığını, kimin bir başkasını ele verdiğini, kimin bir an için çözülüp çalışma arkadaşlarından en önemsizini ele vermenin daha iyi olacağı düşüncesine saplandığını bilebilirsin. Güçsüzleşenler acınacak bir durumdadırlar. Nasıl bir yaşamları olacak onların— bedeli bir yoldaşın yaşamıyla ödenmişse!

Sinema'da ilk kez otururken aklıma gelen düşünce belki tam böyle değildi ama oradayken sık sık düşündüm bunu sonradan. O sabah, bu düşünce farklı bir yerde, bilgi kuyusu olan o odada, 400 Numara'da yeniden belirdi.

Arkamdan bir ses beni adımla çağırdığında Sinema'da çok fazla oturmamıştım. Belki bir saat, belki bir buçuk. Çekçe konuşan iki sivil beni yanlarına aldı, asansöre bindirdiler, dördüncü katta inip beni kapısında 400 rakamı yazan bir başka geniş odaya götürdüler.

Önce arka tarafta duvara yakın bir iskemlede, tek başıma yapayalnız oturdum ve şu anda olanları daha önce yaşadığını düşleyen bir insanın garip duygularıyla çevreme bir göz attım. Ben hiç buraya geldim mi? Hayır hiç gelmedim. Ama her şey çok tanıdık. Bu odayı tanıyorum, bu odaya ilişkin, onu çarpıtan, onu tiksindirecek kadar itici yapan ama buna karşın tanınmaz kılmayan kahredici, hummalı bir düş gördüm. Şu anda çok çekici gün ışığı ve berrak renkler her bir yanı sarmış, geniş pencerelerden ve aralıklı parmaklıklarından Tyn Kilisesi'yle Letna'nın yeşil parkı ve şatosu görünüyor. Düşümde, burası karanlık ve penceresizdi, insanları gölgeler haline getiren tozlu sarı bir rengi vardı. Evet burada insanlar vardı. Şimdi ise boş, az aralıklarla birbiri ardı sıra dizili altı sıra, hindiba ve gelin çiçeklerinden pırıl pırıl, sapsarı bir çayır oluşturuyor. Düşümde sıraların üzerinde yanyana oturan, yüzleri soluk ve kana bulanmış insanlarla doluydu. Odada, kapının hemen yanında, mavi işçi tulumu giymiş,

çilekeş gözlü, su içme özlemi çeken bir adam duruyordu, sonra düşen bir perde gibi yere yığıldı...

Evet, tıpatıp böyleydi, ama şimdi bunun bir düş olmadığını anlıyorum. O insanın aklını başından alan düş gerçekten yaşanmış bir olaydı.

Tutuklanmamın ve ilk sorgumun gecesindeydi. Ne zaman dinlenmek ya da başka biriyle uğraşmak isterlerse beni buraya getiriyorlardı, üç kez getirdiler, belki de on kez, nereden bilebilirim. Yalınayaktım, taş yerlerin şişmiş ayaklarımı ne kadar güzel serinlettiğini anımsıyorum.

Sıralar, Gestapo'nun o akşam toparladığı parsa olan, Junkers fabrikasının işçileriyle doluydu. Kapının yanında duran mavi tulumlu adam, dolaylı olarak benim tutuklanmama neden olan, Junkers'deki parti hücresinden Barton Yoldaş'tı. Benim yazgımdan kimsenin sorumlu tutulmaması için, bunun yoldaşlardan herhangi birinin korkaklığı ya da ihanetinden dolayı değil, salt dikkatsizlik ve şansızlıktan dolayı başıma geldiğini belirtmem gerek. Barton yoldaş kendi hücresi için, direnme hareketinin daha yüksek kademelerinde bulunan kimselerle ilişki kurmaya çalışıyordu. Arkadaşı olan Jelinek Yoldaş, önce benden yukarıdan aşağıya doğrudan doğruya ilişki kurmamı istemeksizin, onun için ilişki kurmayı vaat ederek yeraltı kurallarını çiğnemişti. Bu birinci yanlıştı. İkincisiyse, Dvorak adında bir ajan, Barton yoldaşa yanaşıp Jelinek'in adını öğrendi. Böylece Jelinek ailesi Gestapo'nun pençesine düştü, ama herhangi önemli bir görevi başaramadıklarından değil —iki yıldır bu görevi bağlılıkla sürdürüyorlardı— gizlilik kurallarının bir adım dışına çıkan o ufacık hizmet yüzünden. Petçek binasında Jelinek'leri tutuklamaya karar vermeleri tam benim onları ziyaret ettiğim geceye rastladı ve öylesine kalabalık bir güçle gelmeleri tümüyle bir raslantıydı. Aslında öyle tasarlanmamıştı; Jelinek'ler ertesi gün tutuklanacaklardı. Ama Junkers hücresinin üyelerini toparlamakta böyle-

sine büyük bir başarı elde edince, Gestapo ekibi salt eğlenmecesine, keyiflene keyiflene Jelinekleri toparlamaya gitmişti. Onların ziyareti karşısında bizim duyduğumuz şaşkınlık, en az onların beni orada bulmalarının şaşkınlığı kadardı. Kimi yakaladıklarını bile bilmiyorlardı. Belki hiçbir zaman da öğrenemeyeceklerdi, ama aynı zamanda...

400 Numara'da bu düşüncelere dalma fırsatı bir daha uzun zaman elime geçmedi. O süre içerisinde yalnız değildim artık, sıralar dolmuş ve şaşırtıcı olaylarla dolu saatler ilerledikçe odanın duvarlarını çepeçevre bir sıra sarmıştı. Bu şaşırtıcı şeylerin bir bölümü öyle garipti ki, anlayamıyordum; kimileri de iğrençti, böylelerini ise fazlasıyla anlıyordum.

Şaşırtıcı olayların ilki ne garip ne de iğrençti; sevecen, çok ufak ve önemsiz bir olaydı ama gene de hiçbir zaman unutamayacağım. Beni gözetleyen Gestapo ajanı —tutuklandıktan sonra bütün ceplerimi ters yüz eden oydu, anımsıyorum— bana yanan yarım bir sigara fırlattı. Üç haftadır ilk sigara, yeryüzüne ikinci kez dönmüş bir adamın ilk sigarası. Eğilip alsam mı? Yoksa beni bir sigarayla satın aldığını mı düşünür? Ama sigarayı izleyen bakışı tamamen açıkyürekli bir bakış; birisini satın almak ilgilendirmiyor onu. Gene de sonuna dek içemedim. Yeni doğmuş bebekler tiryaki gibi sigara tüttüremez pek.

İkinci şaşırtıcı olay — dört kişi ben de dahil, içerdekileri Çekçe selâmlıyorlar. Masaya oturup, oldukça rahat bir tavırla, sanki sıradan görevlilermiş gibi evraklarını yayıyor, sigaralarını yakıyorlar. Ama ben onları tanıyorum, en azından üçünü tanıyorum — Gestapo'nun hizmetinde çalışmaları olası mı? Belki de — ama bu üçü de mi? Bir kez, oradaki Teringi, ya da biz ona Renek derdik, sendikada da partide de uzun süre sekreterlik yapmış, yaradılıştan biraz çılgın, ama sadık bir adam. Olanaksız bir şey bu! Şurdaki de Anka Vikova, saçlarına tamamen ak düşmesine karşın hâlâ capcanlı, hâlâ güzel. Sağlam, kararlı bir savaş-

çıydı o — yok, yok olanaksız! O da Vaşek Rezek, kuzey Bohemya maden ocaklarından bir duvar işçisi, ondan sonra da parti bölge sekreteri — elbet tanıyorum onu. Kuzeyde geçirdiğimiz onca mücadeleden sonra, onun sırtını ne yere getirebilir? Yok, olanaksız! Peki ama ne arıyorlar burada? Ne istiyorlar?

Ötekiler göründüğünde bu sorulara yanıt bulamamıştım. Mirka'yı, Jelinek'leri, Fried'leri içeri getirdiler — evet biliyorum, onlar benimle birlikte tutuklanmışlardı. Peki ama Mirek'e aydınlar arasındaki çalışmasında yardımcı olan sanat tarihçisi Pavel Kropaçek neden burada? Mirek'le benden başka onu bilen kim vardı? Sonra o uzun boylu, ezik yüzlü delikanlı neden birbirimizi tanıyormuşuz gibi davranıyor? Onu gerçekten tanımıyorum. İyi ama kim olabilir? Tabii, Ştiç bu. Stiç mi? Dr. Zdenek Stiç? Eyvah, demek doktorların hücresine sızmışlar. Ama benle Mirek'ten başka onları bilen kimse yoktu ki. Hem sonra hücredeki o işkence sırasında bana niye aydınlar hücresi konusunda sorular sordular? Aydınlar içinde yapılan çalışmayla benim aramda nasıl bağ kurdular? Mirek'le benden başka bu konuda en ufak bir şey bilen kim vardı?

Yanıt bulmak zor olmadı, ama acı bir darbeydi bu — Mirek konuşmuş olmalı, hepimizi ele vermiş olmalı. Bir an için, keşke her şeyi söylememiş olsa diye geçirdim içimden, ama çok geçmeden bir grup tutuklu daha getirdiler ve neler yaptığını anladım.

Ulusal Devrimci Komite'de olması gereken Çek aydınlarının hepsi buradaydı: Vladimir Vançura, yazar; Prof. Felber ve oğlu; Bedriç Vaclavek, tanınamayacak biçimde kılık değiştirmiş; Bozhena Pulpanova, Jindriç Elbi, heykeltraş Dvorak. Mirek, aydınlar arasındaki çalışma konusunda her şeyi söylemiş olmalı.

Petçek binasındaki ilk dönem benim için kolay olmamıştı, ama bu dayanmak zorunda olduğum en ağır darbeydi. Ölümü bekliyordum, ama ihaneti değil. Onu yargılamakta ne denli yu-

muşak davranırsam davranayım, onu ne denli iyi koşullar içinde düşünürsem düşüneyim, her şeye karşın Mirek onlara söylememiştir diye bir umut beslediğim halde, bunun için ihanetten başka bir sözcük bulamıyordum. Bu yalpalama ya da zayıflık değildi, ölesiye işkence görmüş bir adamın karabasanlar içinde tökezlemesi de değil, bütün bunlar bağışlanabilir. O ilk gece benim adımı nasıl öğrendiklerini anlıyorum şimdi. Şimdi anlıyorum Anni Jiraskova'nın buraya nasıl geldiğini, çünkü Mirek'le birkaç kez onun evinde buluşmuştuk. Kropaçek ile Dr. Ştiç'ın neden burada olduklarını artık biliyordum.

O günden sonra hemen hergün 400 Numara'ya götürüldüm ve her gün yeni ayrıntılar keşfettim. Bu hem acıklı, hem korkunç bir şeydi. Karşımızda yiğit bir adam var; İspanya cephesinde savaşırken kurşunlardan korkmamıştı, Fransa'da bir toplama kampındayken oradaki zalim yaşama boyun eğmemişti. Ama bir Gestapo subayının elindeki elektrik düğmesini görünce ödü kopmuş ve dişlerini kurtarmak için bizleri ele vermişti. Bir iki yumruktan kurtulmak uğruna çözüldüğüne bakılırsa inancı ve cesareti nasıl da yüzeydeymiş. Bir topluluk içindeyken, çevresi aynı düşünceleri paylaşan yoldaşlarla sarılı olduğundan güçlüydü. Onları düşündüğünde güçlüydü. Ama soyutlandığında, her yandan saldıran düşmanın karşısında yapayalnız kaldığında, tüm gücünü yitirmişti. Kendisini düşünmeye başladığı için her şeyi yitirdi. Kendi postunu kurtarmak için yoldaşlarını feda etti, korkuya kapıldı ve korku içinde ihanet etti.

Odasında buldukları şeyleri ele vermektense ölmenin daha iyi olacağını unuttu. Onları teker teker heceledi adamlara. Adlar verdi, gizlice oturdukları yerlerin adreslerini verdi onlara. Bir Gestapo ajanını Ştiç'le olan bir buluşmasına götürdü. Polisi, Vaclavek ve Kropaçek ile yapılacak bir toplantı için Dvorak'ın evine yolladı. Anny'yi eliyle teslim etti. Onu seven yiğit bir kızı, Lida'yı ele verdi. Birkaç yumruk bildiklerinin yarısını söyle-

mesine yetti. Benim de öldüğümü ve hesap vereceği kimse kalmadığını düşününce de bildiklerinin artakalanını da söyledi.

Bütün bunları yapmakla bana bir zararı dokunmadı. Zaten Gestapo'nun eline düşmüştüm, artık neyin zararı dokunabilirdi bana? Ama onun verdiği yanıt, sonunda dönüp dolaşıp ucu bana gelen bir kanıtlar zincirini başlattı, bir sürü soruşturmanın açılmasının temelini hazırladı. Onları son derece sevindirecek şeyleri açığa vurdu. Gerek ben, gerek başka gruplardan birçok insan, sıkıyönetim dönemini salt bunun için mi geçirdik? O ve ben yok olduktan sonra benim grubum varlığını sürdüremezdi. Ama dilini tutsaydı, kendisinin öteki grubu ayakta kalır, o da ben de öldükten sonra daha uzun süre varlığını sürdürebilirdi.

Bir korkak salt kendi yaşamını yitirmez. Bu korkak ise şanlı bir ordudan kaçıp düşmanların en alçağına teslim oldu. Hâlâ yaşamasına karşın, kendi grubundan kopup ayrıldığı için daha şimdiden ölmüş sayılır. Daha sonra işleri düzeltmeye çalıştı ama hiçbir zaman yeniden kabul edilmedi. Bu şekilde ihraç edilmek, başka yerlere oranla hapishanede daha da dayanılmaz bir şeydir.

Tutukluluk ile yalnızlık, çoğu zaman insanların kafasında birbiriyle karıştırılan iki kavramdır, ama aslında büyük bir yanılgıdır bu. Bir tutuklu yalnız değildir. Hapishane ufak bir toplumdur ve en sıkı bir biçimde soyutlanma bile kişiyi topluluktan koparmaz — kendi kendine kopmadığı takdirde. Zincire vurulanların kardeşliği, karşılaştığı baskıyla güçlenir, yoğunlaşır ve bu baskı onu daha duyarlı kılar. Duvarları aşar geçer, duvarlar yaşar, konuşur ve sinyal verir. Kardeşlik, birbirlerine ortak görevlerle, ortak dertlerle bağlı, aynı gardiyanlara sahip, temiz havada sabah hareketlerini birlikte yapan, her koridordaki bütün hücreleri kucaklar. Dışarda karşılaştıklarında, bir tek sözcük ya da ufacık bir hareket haber iletmeye ya da kimi zaman bir insan yaşamını kurtarmaya yeter. Kardeşlik, toplu halde sorgulara giden, Sinema'da birlikte oturan ve bir arada geri dönen tutukluları birleşti-

rir. Bu, birkaç sözcükle ve akıl almaz yararlılıklarla kurulmuş bir kardeşliktir, çünkü bir elin sımsıkı kavranışı ya da bir sigaranın armağan edilmesi, içerisine yerleştirilmiş olduğunuz kafesi kırar ve sizi yıkmak için tasarlanmış olan yalnızlıktan çekip kurtarır. Hücrelerin elleri vardır; zorlu bir sorgudan sonra işkence edilmiş olarak geri döndüğünüzde düşmemeniz için sizi nasıl tuttuklarını hissedersiniz. Başkaları sizi aç bırakarak ölüme sürüklerken onlar sizi beslerler. Hücrelerin, siz idam edilmek üzere giderken sizi seyreden gözleri vardır ve onların kardeşi olduğunuzu, yalpalayan ufacık bir adamla onları güçsüzleştirmemeniz gerektiği için dimdik yürümek zorunda olduğunuzu bilirsiniz. Kanayan birçok yarası vardır bu kardeşliğin, ama yenilmez bir kardeşliktir. Onun desteği olmaksızın, alınyazınız olan bu yükün onda birini çekemezsiniz. Ne siz, ne bir başkası.

Bu destanı anlatmayı sürdürebilirsem (çünkü ne gününü ne de saatini biliyoruz) 400 Numara, bu bölümün başında olduğu gibi, sık sık geçecektir. Orasını önce bir oda olarak düşünmüştüm ve orada ilk kez daldığım düşünceler neşeli olmaktan çok uzaktı. Bir oda değil burası, ortak bir hedefi olan, savaşçı bir topluluk, hatta mutlu bir topluluk bu.

Burası 1940'ta Gestapo'nun anti-komünist şubesinin işleri gittikçe artmaya başlayınca ortaya çıktı. Burası, Islahhane Bölümü'nün komünistler için olan bir koluydu; Gestapo görevlilerinin onlara her defasında yeni bir soru sormak istediklerinde birinci kattan dördüncü kata getirilmelerinin önüne geçilmesi için komünistlere ayrılmış bir bekleme odasıydı. Bunun işlerini kolaylaştırdığını düşünüyorlardı; bu Sinema kolunu açarken düşündükleri buydu.

Ne var ki, iki tutukluyu bir araya getirdiniz mi, hele bu iki tutuklu komünistse, beş dakikada bir örgüt kurulur ve derhal bütün plânları alt üst etmek üzere işe koyulur. 1942'de Sinema'ya Komünist Merkezi adı verildi ve pek çok değişikliklerden geçti.

Binlerce yoldaş, binlerce erkek ve kadın sırayla burada yerlerini aldılar. Ama değişmeyen bir tek şey vardı — kendini savaşa adamış ve nihai zafere kesinlikle inanmış bir ortak ruhu.

400 Numara, düşmanın dört bir yandan kuşattığı ve durmadan her yandan ateş yağmuruna tuttuğu ama bir an için bile teslim olmayı düşünmeyen, savaş alanının ortasında çok ileri bir siperdir. Burada, Kızıl Bayrak yükseklerde dalgalanıyor. Kurtuluşu için savaşan bütün bir ülkenin mutlak birliği bu ortak dayanışmada dile gelir.

Aşağıdaki asıl Sinema'da, koca postallarıyla SS muhafızları dolaşırdı; ne zaman gözünü kırpsan sana bağırırlardı. Yukarda 400 Numara'da, polis müdürlüğünden Çek müfettişler ve ajanlar görevliydi. Gestapo'nun hizmetine ister gönüllü olarak, ister üstlerinden gelen emirlere uyarak çevirmen olarak giren ve görevlerini Gestapo uşağı, ya da Çek yurttaşı olarak yapan adamlardı bunlar. Bazen de ikisinin karışımı oluyorlardı. Burada, eller dizlerin üzerinde kenetli ve gözler dimdik öne bakarak hazırolda oturmak zorunda değildik. Rahat rahat oturup çevreye bakınabilir, ellerini hareket ettirebilirdin. Daha fazlasını bile yapabilirdin, ama bu, üç çeşit muhafızdan hangisinin görevli olduğuna bakardı.

400 Numara'da insan denen hayvan üzerinde derin incelemeler yapardınız. Ölümün bunca yaklaşmış olması her birimizi çırılçıplak soyardı. Sorgusu süren komünistler olarak kızıl pazubent takanlar, ya da komünistlerle işbirliği yapmaktan sanık olanlar ve bizi gözetlemek üzere buraya konulanlarla yakındaki bir odada sorgularda yardımcı olanları bile anadan doğma çıplaktı. O öteki odada geçirdiğin amansız sorgu sırasında sözcükler ya kalkanın olurdu ya da silahın; burada, 400 Numara'daysa sözcüklerin ardına saklanamazdın. Burada sözcüklerini tartmazlar, senin içinde olanı tartarlar, neden yapıldığına bakarlar. Zaten bu zamana dek sende kalan yaşamda en önemli olan tek şeydir. Zaten bu zamana dek senin asıl kişiliğini çelikleşti-

ren, güçsüzleştiren, ya da güzelleştiren ne varsa, ölümden önce gelen fırtınalarla darmadağın edilmiştir. Yalnızca özne ile yüklem kalmıştır; sadık olan direnir, hain olan ihanet eder, kahraman mücadele eder, ödlek olan çözülür. Her birimizde güç ve güçsüzlük, yüreklilik ve korku, sağlamlık ve yalpalama, saflık ve pislik var. Burada ya biri ya da öteki kalır. Ya evet, ya hayır. Biri iki uç arasında ustaca cambazlık etmeye kalkışacak olursa, sanki şapkasına sarı bir tüy takmış kadar ya da, bir cenaze töreninde zil takıp oynamış kadar dikkati çeken bir adam oluverir.

Elbet, hem tutuklular hem de Çek müfettişleri ve ajanları arasında böyleleri vardır. Sorgular sırasında Reich'daki tanrıları için bir mum yakıyor, 400 Numara'daysa Bolşevik şeytanı için başka bir mum yakıyorlardı. Alman komiser oradayken sana irtibatçının adını söyletmeye çalışırken bir vuruşta dişlerini kırabilirlerdi; 400 Numara'daysa açlığa dayanabilmen için bir lokma ekmek verirlerdi. Bir arama ekibindeyken evinde değerli ne varsa çalarlar, 400 Numara'daysa sana ne denli yakınlık duyduklarını göstermek için ele geçirdikleri ganimetten bir yarım sigara verirlerdi. Bu birinci türden az çok farklı olan başkaları da vardı, bunlar kendi istekleriyle hiçbir zaman canını yakmazlar, buna karşılık sana da az yardım ederlerdi. Bunların kafalarında hep kendi canlarını kurtarmak vardı ve siyasal havayı alabildiğine duyarlı bir biçimde ölçen barometreler olduklarını kanıtladılar. Gergin ve fazlasıyla işgüzar olduklarında, Almanların Stalingrad'a doğru ilerledikleri anlaşılıyordu. Bir tutukluyla konuşmaya başlayacak kadar sokulganlaştıklarında Almanların Stalingrad'da püskürtüldükleri anlaşılıyordu. Eski Çek atalarından ya da Gestapo'da zorla çalıştırıldıklarından söz etmeye başlarlarsa çok iyi, Kızıl Ordu mutlaka Rostav'a yürüyordur. Daha da başka türlü bir yaratık da, sen boğulurken ellerini cebine sokup seyreder, sonra kendini kurtarıp sahile çıktıktan sonra sana elini uzatır.

Böyleleri 400 Numara'daki ortak gücü sezinliyor ve bu güçten dolayı ona yanaşmaya çalışıyordu. Ama hiçbir zaman ona katılamıyordu. Bunların bir başka çeşidi de böyle ortak topluluğun varlığından bile habersizdi. Bana kalsa bunlara sadist derdim, ama sadistler insan ırkındandır. Bunlar, Alman komiserlerin bile görüp kaçtığı yöntemlerle bize işkence eden, eli sopalı ve demir çubuklu, Çekçe konuşan hayvanlardı. Ne ulusları ne de Reich uğruna, tutkularına gem vuramayacak kadar ikiyüzlü bile olmayan adamlardı. Salt zevk için işkence ediyor ve öldürüyorlar, dişlerimizi kırıp döküyor, kulak zarlarımızı patlatıyor, gözlerimizi oyup çıkarıyor, kasıklarımızı tekmeliyor, beynimizi parçalıyorlardı ve bütün bunları salt kendi içlerindeki gaddarlığı doyurmak için yaparlardı. Onları hergün görür, havayı küfür ve kanla kaplayan varlıklarına katlanmak zorunda kalırdın. Onlara karşı tek savunman, cinayetlerine tanık olan son kişiyi bile öldürseler en sonunda adaletten kaçamayacaklarına olan kesin inancındı.

Böyleleriyle aynı masada oturanlar, kendilerinden, büyük harflerle Erkek Adam diye söz edilmesini hak edenlerdi. Bunlar, bu Erkek Adamlar, hapishane kurallarını tutukluları korumak için kullanan, 400 Numaradaki hapishane komününü kurmaya yardım eden ve bütün yürekleriyle, bütün gözüpeklikleriyle onun bir parçası olanlardı. Komünist olmadıklarına göre, bunların büyüklüğü daha da önem kazanıyor; Çek polisinin ajanları olarak geçmişte, Komünistlere karşı da çalışmış olabilirlerdi. Ama bizi kuşatmaya karşı savaşırken görünce bütün ulus açısından komünistlerin önemini kavradılar ve o andan sonra, o hapishane sıralarında bile sağlam ve sadık kalan herbirimizden yardımlarını esirgemediler.

Tutuklanmamış olan askerlerimizden çoğu, Gestapo'nun eline düştüklerinde kendilerini nelerin bekleyebileceğini düşündükçe korkudan titreyebilir, kararsızlığa düşebilirler belki. İçer-

deki bu sadık adamlar, bu korkunç olayları her gün, her saat yaşıyor, gözleriyle görüyorlardı. Günün her saatinde tutukluların arasına konulabileceklerini ve kendilerini, onlara yapılanlardan daha da kötü işlemlerin beklediğini biliyorlardı. Ama hiç korkmuyor, kararsızlık göstermiyorlardı. Binlerce kişinin yaşamının kurtarılmasına yardımcı oldular, yaşamlarını kurtaramadıklarının acılarını dindirmeye, onları avutmaya çabaladılar. Asıl kahraman onlardır. Onlar olmasaydı, 400 Numara, binlerce komünist için taşıdığı anlamı taşıyamazdı: Kara bir binada bir ışıktı 400 Numara, düşmanın gerisinde bir siper, kuşatmacının ininin tam içinde verilen özgürlük savaşının merkeziydi.

V

Tipler ve Profiller I

TARİHİN bu dönemini yaşayan sizlerden istediğim bir şey var: bu mücadelede yer alan insanları hiçbir zaman unutmayın. İyileri de kötüleri de anımsayın. Hem kendileri hem de sizler için yok olup gidenler konusunda elinizden geldiğince bilgi toplayın. Günümüz önünde sonunda geçmiş olacak ama tarihi oluşturan adsız kahramanlarla dolu büyük bir çağ olarak adlandırılacaktır. Onların hepsinin adları, umut ve özlemleri vardır ve bu yüzden en az acı çekenlerin acıları, en başından beri acı çekenlerinkinden daha az değildir ve hepsinin adları korunacaktır. İstediğim tek şey, sanki onları tanıyormuşsunuz gibi, sanki kendi ailenizden birileriymiş gibi, ya da kendinizmiş gibi onlara yakınlık duyabilmenizdir.

Kahramanlar sayısız ailelermişcesine öldürüldüler. Kendi oğlunuzu ya da kızınızı nasıl severseniz, aralarından birini de öyle sevmek için seçin; gelecek için yaşamış olan büyük adamlarla nasıl övünç duyuyorsanız onlarla da öyle övünün. Gerçekten geleceğe ulaşmak için yaşamış ve geleceği güzel kılmak için yaşamını vermiş herkes taş oymalara geçse yeridir. Geçmişin tozlarından devrimin akan seline karşı bir set örmeye çalışan ötekiler ise, omuzlarında yaldızlı rütbeler olsa da çürüyüp giden tahtalardan yapılmış kuklalardan başka birşey değillerdir. Bunları bile etiyle kemiğiyle acınası gaddarlıklarıyla, zalimlikleriyle ve rezil-

likleriyle görmek gerek, çünkü onlar da gelecek kavramımızın oluşmasında bize malzeme sağlıyorlar.

Aşağıdaki bilgiler, benim bir görgü tanığı olarak, belli bir görüş açısı sergilemeksizin, kabataslak, çalakalem yaptığım saptamalardan oluşmuştur. Bu anlattıklarım, bazı önemsiz kişilerle büyük insanların kişisel özelliklerinden başka birşey değildir.

JELİNEKLER

Joseph ve Marie. Joseph bir tramvay biletçisi, Marie de evlerde hizmetçilik yapıyor. Oturdukları daireyi görmelisiniz. Dümdüz, yalın, modern eşyalar, bir kitaplık, bir biblo, duvarlarda resimler ve her şey temiz, inanılmayacak kadar temiz. Marie'nin bütün benliği bu evin içerisinde kalmış ve onun dışında kalan dünya hakkında hiçbir şey bilmiyor sanırsınız. Ama o uzun yıllar Komünist Parti'de çalışmıştı ve toplumsal adaletin yakın bir gelecekte gerçekleşeceğine inanıyordu. Her ikisi de bağlılıkla, sessizce çalıştılar ve kuşatma karşısında daha çok özveri, daha ağır görevler gerektiğinde hiçbir zaman geri çekilmediler.

Üç yıl yeraltında çalıştıktan sonra polis evlerini bastı. Yan yana duruyorlardı, elleri başlarının üstünden birbirlerine değiyordu.

19 MAYIS 1943

Bu gece Gustina'mı "çalışmak üzere" Polonya'ya sürükleyip götürdüler. Küreğe, tifüsten ölüme. Ancak bir kaç haftalık, belki de en fazla iki üç aylık ömrü kaldı. Ve benim davam mahkemeye sevkedildi. Pankrats'da daha dört hafta kadar bir sorgu yapılacak, ondan sonra her şeyin bitmesine iki üç ay kaldı demektir.

Bu notlar hiçbir zaman bitmeyecek. Önümdeki birkaç gün içinde fırsat olursa elimden geldiğince yazmaya çalışacağım. Ama bugün yazamıyorum. Kafam ve yüreğim Gustina'yla dolu, soylu ve sıcak bir insan, yoğun geçen ama hiçbir zaman tam anlamıyla sakin olmayan bir yaşantıda eşi bulunmaz sadık bir dost.

Her akşam en çok sevdiği türküleri söylerim ona. Partizan savaşlarının şanlı destanlarını fısıldayan bozkırın mavimsi otlarından söz eden türküleri. Kocasının yanı başında özgürlük için savaşan bir Kazak kızından, onun yiğitliğinden ve bir savaştan sonra onu nasıl yerden kaldıramadıklarından söz eden türküler.

Ah, yiğit yoldaşım benim, o ufacık varlıkta ve onun ustaca bir el değmişçesine işlenmiş yüzünde ne güç var! O kocaman çocuksu gözler ne sevecen! Bu sonsuz mücadelemiz ve sık sık ayrı kalmamız, bizi, ilk okşayışın ve ilk birleşmenin yakıcı anlarını yüzlerce kez yeniden yaşayan ebedi sevdalılar haline getirdi. İkimizin kalbinde de her zaman tek ve aynı atış vardır, ikimizin de mutluluk anlarımızda ve kaygılı saatlerimizde, heyecanlarımızda ya da üzüntülerimizde aldığımız tek bir soluk.

Yıllardır birlikte çalıştık ve ancak bir arkadaşın bir arkadaşa yardım edebileceği gibi birbirimize yardım ettik. Yıllardır benim ilk okurum ve ilk eleştirmenim oldu; onun gözlerini üzerimde duyamadığım zaman yazmak güç oluyordu. Yıllardır yaşamımızı zenginleştiren mücadeleler için birlikte, yan yana durduk. Yıllardır tutkun olduğumuz bu ülkenin her bir yanında el ele gezindik. Birçok dertlerimiz ve birçok büyük sevinçlerimiz oldu, çünkü biz yoksulların zenginliğiyle kendimizi zenginleştirdik, içimizde var olan zenginlikle.

Gustina mı? Bakın anlatayım Gustina'yı:

Sıkıyönetim sırasındaydı, bir yıl önce haziran ortasında. Tutuklanmamızdan altı hafta sonra hücresinde tek başına benim öldüğüme ilişkin türlü türlü söylentilere karşı mücadele ettiği bütün o felaketli günlerden sonra, beni ilk kez gördü. Beni yumuşatsın diye onu içeri aldılar.

"İkna et onu," dedi polis şefi bizi karşı karşıya oturtarak. "Makul olması için ikna et onu. Kendini düşünmeyecekse, hiç değilse seni düşünmeye zorla. Size düşünmek için bir saat veriyorum. Hâlâ inat ederseniz bu akşam kurşuna dizilirsiniz, her ikiniz de."

Beni gözleriyle okşayarak yalnızca şunları söyledi:

"Komiser bey, bu benim için bir tehdit değil, benim en son ve en büyük isteğim. Onu idam ederseniz, beni de idam edin."

Benim Gustina'm bu işte, sonsuz sevgi ve yüce bir güç.

Yaşamlarımızı alabilirler değil mi Gustina? Ama ne sevgimizi alabilirler ne de onurumuzu.

Bütün bunlar gelip geçtikten sonra bir daha karşılaşırsak nasıl yaşayacağımızı bir düşünün. Yaratıcı bir özgürlükle güzelleşen, özgürlük dolu bir yaşamda yeniden karşılaşmak, özlemini çektiğimiz şeyler gerçekleştiği, uğrunda olanca sabırla çalıştığımız ve şimdi uğrunda ölmeye gittiğimiz şeyler gerçekleştiği zaman. Öldüğümüz halde, sizlerin yüce mutluluğunuzun bir parçasında yaşayacağız, çünkü biz yaşamlarımızı ona katık ettik. Ayrılmak zor geldiği halde, bu bize sevinç katıyor.

Ama veda etmemize, sarılmamıza, hatta el sıkmamıza bile izin vermediler. Ancak, Pankrats ile Karlova Alanı arasında haberleşebilen hapishane komünü bize arasıra alınyazılarımıza ilişkin haberler iletiyor. Gustina, sen de ben de birbirimizi herhalde bir daha hiç göremiyeceğimizi biliyoruz. Ama gene de uzaktan sesini işitiyorum: "Bir daha görüşene dek hoşça kal, aşkım benim!

— Bir daha görüşene dek, Gustina'm."

SON DİLEĞİM

Kitaplığımdan başka hiçbir şeyim yoktu. Gestapo onu yok etti.

Kültür ve siyaset sorunları üzerine birçok makale, edebiyat ve tiyatro üzerine incelemeler ve eleştiriler yazdım, birçok gazete çalışması da yaptım. Bu yazıların birçoğu yalnızca yazıldığı güne aitti ve öylece geçip gidiyordu. Onlar bir kıyıda dursun. Bazıları yaşamın içinden geliyordu. Gustina'nın onları yayımlayacağını umuyordum, ama şimdi pek olabileceğini sanmam. Bu yüzden yoldaşım Ladya Stoll'dan, aralarından en iyilerini seçip, düzenleyerek beş kitap haline getirmesini rica ediyorum:

1. Siyasal makaleler ve tartışmalar.
2. İç sorunlar üzerine seçme raporlar.
3. Sovyetler Birliği'nden notlar.
4. ve 5. Edebiyat ve tiyatro üzerine incelemeler ve yazılar.

Bunların çoğu *Tvorba*(*) ile *Rude Pravo*'da(**) ötekiler *Kmen, Pramen, Proletkult, Doba, Sosyalist, Avantgard* ve daha başka edebiyat ve siyaset dergilerinde bulunabilir.

Julius Zeyer üzerine yaptığım inceleme, işgal sırasında *Bozhena Nemcova*'mı yayımlama cesaretinden dolayı çok sevdiğim bir yayınevi sahibi olan Girgal'dadır. *Sabina* üzerine yaptığım incelemenin bir bölümü ve Jan Neruda üzerine notlarım, şimdi çoğu ölmüş olan Jelinek'lerin, Vysushil'lerin ve Suçanek'lerin oturmuş oldukları binanın bir yerinde saklıdır.

Bizim kuşağımız üzerine bir romana başlamıştım. İki bölümü annemle babamdadır, gerisi herhalde yok edilmiştir. Gestapo'daki dosyamda kağıtların arasında birkaç öykünün elyazmaları vardı.

Jan Neruda'ya olan tutkunluğumu, daha doğmamış bir edebiyat tarihçisine emanet ediyorum. En büyük ozanımızdı o; geleceği, hepimizin ötesinde görebilirdi. Onu gereğince kavrayan ve değerlendiren hiçbir inceleme yok daha. Neruda'nın bir proleter olarak resmi çizilmedi. Smiçov'un kenarlarında, bir işçi mahal-

---

(*) Yaratıcı sanat.
(**) Kızıl haklar.

lesinde doğmuştu ve *Mezarlık Çiçekleri* adlı kitabının malzemesini Ringhoffer Fabrikasının çevresinden toplamıştı. Bu geçmişini bilmeden, *Mezarlık Çiçekleri*'nin "1 Mayıs 1890" bölümüne dek Neruda'yı anlamak olası değildir. Çoğunluk — hatta Şalde gibi aydınlık düşünceli bir eleştirmen bile Neruda'nın gazetecilik çalışmalarının, şiirine ayakbağı olduğunu düşünür. Düpedüz saçmalıktır bu. Neruda salt gazeteci olduğu için, *Baladlar, Soneler, Cuma İbadeti İçin İlahiler* gibi yüce yapıtlar ve *Basit Motifler*'inin büyük bölümünü yaratabildi. Gazetecilik, insanı tüketen ve dikkatini dağıtan bir iştir, ama insanla okur arasında dolaysız bir bağ kurar ve şiiri yaratmayı bile öğretir, elbet insan Neruda kadar dürüst bir gazeteciyse. Gazete olmaksızın Jan Neruda ciltler dolusu şiir yazabilirdi ama bunların bir teki bile, şimdiki yapıtları gibi yüzyıllar boyu yaşayamazdı. *Sabina*'yı belki bir tamamlayan çıkar. Tamamlamaya değer doğrusu.

Sevgilerini ve yalın inceliklerini düşünerek annemle babamın, ömürlerinin sonuna dek güneşli bir güzdeymişcesine yaşamalarını sağlamak isterdim. Bu amaç çalışmalarımın birçoğunu anlamlı kılıyordu. Artık tek umudum, gidişimin onların sonraki günleri üzerine bir kara bulut gibi çökmemesi. "İşçi ölür, iş yaşar" ve ben sürekli olarak, onları saran sıcaklık ve ışıkla birlikte onların yanında olacağım.

Kızkardeşlerim Liba ile Vera'dan, türküleri ve kahkahalarıyla annemle babamın, ailemizde açılan bu gediği unutmalarına yardımcı olmalarını rica ediyorum. Petçek Binasında bizi görmeye geldiklerinde pek çok gözyaşı döktüler, ama içlerinde dopdolu bir sevinç yaşıyor; birbirimizi bu kadar sevmemiz de bundan. Nereye gitseler neşe saçarlardı çevrelerine, hiçbir şeyin mutluluklarını ellerinden almasına izin vermezlerdi.

Bu son savaştan sağ kalan her yoldaşın ve ardımızdan gelecek olanların ellerini sımsıkı avuçlarım. Hem Gustina hem kendim için, görevimizi yapmış olan bizler için ellerini sımsıkı sıkarım.

Ve yineliyorum, biz mutluluk uğruna yaşadık, bu uğurda savaşa girdik, bu uğurda ölüyoruz. Hüzün, hiçbir zaman adımızla birlikte anılmasın.

19 Mayıs 1943 J.F.

22 MAYIS 1943

İmzalanıp mühürlendi. Sorgu yargıcı dün benimle işini bitirdi. Dava umduğumdan daha hızlı ilerliyor. Anlaşılan aceleleri varmış. Öteki sanıklar Lida Plaça ve Mirek. İhanetinin ona pek faydası olmamış.

Sorgu yargıcının önünde her şey soğuk ve doğruydu, tüylerimizi ürpertecek kadar soğuk. Oysa Gestapo karargahında işler epey canlı, ürkütücüydü, ama gene de yaşamın bir parçasıydı. Orada tutku vardı, bir yanda savaşçıların öte yanda avcıların tutkusu, canavarların ya da insanların tutkusu. Öte yanda olanlardan kimilerinin belli inançları vardı. Ancak, sorguya çekenin önünde resmi bir yasadan başka bir şey yoktu. Kocaman bir kancayla yakasına astığı gamalı haç, kendi içinde var olmayan bir inancı belirtiyordu. Bu, ne yapıp yapıp bu dönemi geçirmeye çalışmaktan öte bir kaygısı olmayan acınacak bir küçük memurun ardında gizlendiği bir kalkandı. Sanıklara karşı ne iyi ne de kötü. Ne gülümsüyor, ne azarlıyor. Yalnızca resmi bir işlevi yerine getiriyor. Damarlarında kan değil iyice sulandırılmış bir çorba dolaşıyor.

Kanıtları yitirip, yasa maddelerinden alıntılar sıraladılar ve imzaladılar. Aşağı yukarı altı tane ihanet suçlaması, Reich'a karşı sabotaj girişimi, silahlı ayaklanma hazırlığı ve bir sürü bilmediğim şey. Zaten herhangi biri yeterdi.

On üç aydır kendimin ve başkalarının yaşamı için burada ce-

saret ve sabırla savaşıyorum. Onların parti programı, Kuzey ırkının savaş hilelerinden söz ediyor, ama bunda hepsini mat ettim sanırım. Sırf, hilekarlıklarının yanı sıra ellerinde bir de balta tuttukları için yitirdim.

Böylece düello sona eriyor. Şimdi bekleyiş başlıyor. İddianamenin hazırlanması iki üç hafta sürer, sonra Reich'a yolculuk, duruşmayı beklemek, hüküm ve en sonunda idam için yüz günlük bekleyiş. Ben işleri böyle görüyorum — dört ya da çok çok beş aylık bir gelecek. Bu süre içinde pek çok şey olabilir. Burdan bunu kestirmenin hiçbir yolu yok. Ne var ki, dışarda olaylarda ortaya çıkacak ani bir değişme bizim sonumuzu da hızlandırabilir. Bu yüzden böyle bir şeyin bile yararı olmayabilir.

Bu savaş ile umut arasında bir yarış. Bir tür ölümle başka tür bir ölümün yarışı. Hangisi daha önce varacak — faşizmin ölümü mü, benimki mi? Bu yalnızca benim sorduğum bir soru mu? Yok hayır, on binlerce tutuklunun, milyonlarca askerin sorduğu bir soru bu. Aynı zamanda bütün Avrupa'da ve dünyanın her yanında on milyonlarca insanın sorduğu bir soru. Kimileri daha umutlu, kimileri o kadar umutlu değil. Ama bu aslında tümüyle aldatıcı birşey. Kapitalizmin çöküşünün dünyayı kasıp kavuran dehşeti, olanca gücüyle tehdit ediyor. Geride kalanlar, ben faşizmden daha uzun yaşadım, diyemeden önce yüzbinlerce insan —hem de ne kadar iyi insan— ölecek.

Bu sorun birkaç ay sürebilir ama yakında günlük bir sorun haline gelecek. Ama onlar en zalim günler olacak. Savaşın en son anında, en son kurşunla yüreğinden vurulan en son asker olmanın ne denli acıklı bir şey olacağını sık sık düşünmüşümdür. Ama birisinin düşecek o en son asker olması gerek. Eğer düşecek o en son adam olabileceğimi bilseydim, şu an durmaz giderdim.

★ ★
★

Pankrats'da kalan kısa süre, bu notlara istediğim biçimi vermeme yetmiyor. Daha kısa yazmalıyım. Tarihsel dönemlere değil, insanlara daha çok önem vermeliyim. En önemlisi onlar.

Olağan bir zamanda kahraman gözüyle bakmayacağınız yalın insanlar olan Jelinek çiftini anlatmakla başlamıştım. Tutuklandıkları sırada elleri başlarının üzerinde yan yana duruyorlardı — adamın yüzü solgundu, kadınınsa şakaklarından aşağısı veremlilere özgü kırmızılıktaydı. Gestapo'nun beş dakika içinde o özenli dairesini nasıl harap ettiğini görünce gözlerinde bir parça korku belirdi. Sonra başını usulca kocasına doğru çevirip sordu:

"Şimdi ne olacak, Joe?"

Adam hiçbir zaman fazla konuşmaz boyuna söyleyecek sözcük arardı; ve konuşmak onu heyecanlandırırdı; şimdi ise serinkanlılıkla, çaba harcamaksızın ya da hüzünlenmeksizin:

"Ölmeye gidiyoruz, Marie," dedi.

Kadın haykırmadı, hatta titremedi. Zarif bir hareketle, sağ elini biraz indirip kendilerine dönük tabanca namlularının önünde kocasının elini kavradı. Bu onların suratlarında ilk yumruğun patlamasına neden oldu. Kadın yanağını sildi, istilacıları tepeden tırnağa süzerek neredeyse gülünç bir şekilde:

"Ne kadar yakışıklı delikanlılar", dedi; sonra sesini yükseltti:

"Ne kadar yakışıklı ve ne kadar gaddar."

Onları doğru değerlendirmişti. Birkaç saat sonra, onu, *soruşturma komiseri*'nin odasında dayaktan canı çıkmış ama ağzından tek sözcük çıkmamış olarak dışarı taşıdılar. Ne o zaman, ne de daha sonra hiç kimseyi ele vermedi.

Sorguya çekilemeyecek kadar kötü bir durumda hücremde yattığım süre içerisinde onlara ne olduğunu pek bilemem, ama bildiğim tek şey onların bu süre içerisinde hiçbir şey söylemedikleri. Benden işaret bekliyorlardı. Kimbilir ne kadar sık ayak ve el bileklerini birbirine bağlayıp adamı durup dinlenmeden dövmüşlerdi. Ama ben oraya gelene, soruşturmanın sürebilmesi için neyi itiraf etmesi gerektiğini ona işaret edene dek hiç konuşmadı.

Tutuklanmadan önce tanıdığım kadarıyla karısı duygulu ve sevecen bir insandı. Oysa, Gestapo'da geçen bütün o zaman içerisinde gözlerinde tek bir yaş bile görmedim. Evi tek övüncüydü, ama dışardaki yoldaşlar, eşyalarını kimin çaldığını bildiklerini ve çalanı sürekli gözlediklerini bildirerek onu rahatlatmak istediklerinde şöyle yanıt verdi:

"Eşyaların canı cehenneme. Böyle şeyleri düşünüp zaman yitirmeyin. Yapılacak çok daha önemli işler var ve şu anda dışardakilerin bizim yerimizi almaları için iki kat gayretle çalışmaları gerek. Önce burasının kökünü kazımamız şart, bu işten sağ çıkarsam evimin çaresine kendim bakarım."

Bir gün Jelinek'lerin ikisini de başka başka yerlere götürdüler. Başlarına gelenlerin en ufak bir izini bulmak için boşuna arandım, çünkü insanlar Gestapo'nun eline düştükten sonra garip bir biçimde tümüyle yok oluveriyorlar, binlerce mezarlığa dağılıyorlardı. Ah, bu korkunç tohumlardan bir gün ne güzel ekinler boy verecek.

Kadının son mesajı şuydu:

"Dışardakilere benim için üzülmemelerini ve başıma gelenlerden yıkılmamalarını söyleyin. Ben bir militan olarak görevimi yaptım ve aynı şekilde öleceğim."

O yalnızca bir hizmetçiydi. Hiçbir zaman fazla bir öğrenim görmemişti ve yüzyıllar önce iletilen o yiğitçe mesajı bilmiyordu:

"Yolcu, Lakedemonyalılara yasalar gereğince öldüğümüzü söyle."

VİSUŞİL'LER

Aynı binada Jelinek'lerin hemen yanında oturuyorlardı. Onların da adları Josef ve Marie idi. Komşularından biraz daha yaşlı, bir küçük memur ailesi. Askere alınıp Birinci Dünya Sava-

şı'na yollandığında on yedi yaşında, Nusleli uzun boylu bir delikanlıydı. Onu birkaç hafta sonra, hiçbir zaman tam iyileşmeyen paramparça bir dizle geri getirdiler. İlk karşılaşmaları, Brno'da kadının hastabakıcı olarak çalıştığı hastahanede oldu. Geride mutsuz bir evlilik bırakan kadın, adamdan sekiz yaş büyüktü ve bu hanımla bu demiryolu memuru arasında muhtemelen genellikle yasaklanmış birtakım şeyler geçti.

Ama benden kısa bir süre sonra tutuklandı ve onu burada ilk görüşümde dehşete kapıldım. Konuşsa, ne kadar çok şey yitirecekti; ama konuşmadı. Buraya, bir arkadaşına okusun diye verdiği birkaç siyasal broşürden dolayı getirilmişti, ama broşürden öte bir şey alamadılar ağzından.

Az bir süre önce, Pokorny ile Pixova'nın bir boşboğazlığı, Honza Çerni'nin Bayan Visuşilova'nın kızkardeşinin evinde kaldığını ortaya çıkardı. Bunun üzerine, ben tutuklandıktan iki gün sonra Joe Visuşil'i "yokladılar" ve Merkez Komitemizin son savaşçısı konusunda, dayakla ağzından birşeyler almaya çalıştılar. Üçüncü gün 400 Numara'ya geldi ve otururken çok dikkatliydi — açık yaraların üstüne oturmak insanın canını fena halde yakıyor. Ona kaygıyla ve yüreklendirici bir şekilde gözümün ucuyla baktım. O dosdoğru Nusle tavrıyla yanıt verdi:

"Bir kez direttim mi, istedikleri kadar kıçıma yüklensinler tek bir şey alamazlar ağzımdan."

İyi tanırdım bu çifti — birbirlerini ne kadar çok severlerdi ve bir iki günlüğüne ayrı kaldıklarında yapayalnız hissederlerdi kendilerini. Şimdiyse, aylar geçti. Karısı, bu yaşta, yalnızlığın ölümden üç kat daha beter etkisi altında tek başına Mişle üzerindeki o sevimli evde kimbilir ne denli üzgündür. Birbirlerine şakacı bir havayla Annecik ve Babacık dedikleri o küçük düşler âlemine kocasını geri getirebilmek için kimbilir ne çareler aramıştır kafasında. Ama, ancak yeraltı çalışmasını sürdürmek, iki kişinin işini birden yapmakla ayakta kalabileceğini anladı.

1943'ün yılbaşı gecesinde, masada tek başına, karşısına, kocasının oturduğu yere onun resmini koyarak oturdu. Saat 12'yi vurduğunda, kadehini yerinde olmayan kocasınınkiyle tokuşturdu ve kocasının sağlığına ve bir an önce dönmesine —her şeyden önce kurtuluş gerçekleşene dek sağ kalabilmesine— içti.

Bir ay sonra o da tutuklandı. 400 Numara'da çoğumuz korkudan titredik, çünkü o, dışarda ilişkimizi sürdüren insanlardan biriydi.

Ağzından tek sözcük kaçırmadı.

Onu dövmediler; öylesine hastaydı ki darbeleri altında ölürdü. Daha da kötü işkence ettiler ona — düş gücüyle.

Tutuklanmasından birkaç gün sonra kocasını Polonya'ya çalışmaya gönderdiler. Şöyle dediler ona:

"Bak, sağlıklı bir adam için bile bu ne kadar güç bir yaşam. Oysa senin kocan sakat ve buna hiç dayanamaz. Orada kıkırdayıp kalacak ve onu bir daha hiç göremeyeceksin. Ondan sonra gel de koca bul — hem de bu yaşta. Hadi gel, makul ol, bildiklerini söyle bize, onu hemen sana geri yollarız."

Oralarda bir yerlerde ölecek, benim Joe'm, zavallı Joe! Kimbilir ne biçim bir ölümle ölecek! Kızkardeşimi öldürdüler zaten, kocamı da öldürecekler ve tek başıma kalacağım, ölene dek yapayalnız. Bu yaşımda ben kimi bulabilirim? Ama onu kurtarabilirim. Onu geri getirirler — ama bir bedel karşılığında. Hayır, o bedelin karşılığını ödeyen ben olmayacağım ve zaten bu şekilde bana dönerse kendisi de aynı adam olamaz.

Bir an bile ağzından tek sözcük kaçırmadı.

Gestapo'nun adı sanı bilinmeyen sürgün yerlerinden birinde yok oldu. Ve çok geçmeden Joe'sunun Polonya'da öldüğü haberi kulağına geldi.

LİDA

Baxa'lara ilk, bir akşamüstü gitmiştim. Evde yalnız Josey ile Lida adında, gözleri cıvıl cıvıl, ufacık bir yaratık vardı. Daha çocuk sayılırdı, gözlerini merakla sakalıma dikmiş bakıyordu, onu bir süre eğlendirecek yeni ve ilginç bir şey çıkageldiği için mutluydu.

Çabucak arkadaş oluverdik. Bu çocuğun nerdeyse ondokuz yaşında ve Josey'in üvey kardeşi olduğunu şaşkınlıkla öğrendim. Soyadı Plaça'ydı (çekingen anlamına gelir). O hiç de böyle bir yaradılışa sahip değildi. Amatör tiyatroculuğa merakı vardı.

Onun sırdaşı oldum, bu da her şeye karşın benim yaşlanmaya yüz tutmuş bir adam olduğumu anlamamı sağladı. Gençliğinden gelme bütün üzüntülerini, bütün düşlerini bana anlatıyor, ne zaman kızkardeşi ya da eniştesiyle arasında bir tartışma çıksa arabulucu olayım diye bana koşup geliyordu. Bütün genç kızlar gibi birden parlayıveriyordu ve ailenin son doğmuş çocuğu gibi şımartılmıştı.

Orada altı ay kaldıktan sonra sokağa ilk çıkışımda benimle birlikte geldi. Topallayan yaşlıca bir adam, kızıyla sokağa çıktığı zaman yalnızken olduğundan daha az dikkati çekerdi. Yanımızdan geçip gidenler benden çok ona bakıyorlardı. Yürüyüşe çıktığımda benimle birlikte geliyordu, bu yüzden ilk illegal toplantıma o da katılmıştı. Bu yüzden ilk gizli daireme benimle birlikte taşındı. Böylece —şimdiki iddianamede söylendiği gibi— doğal olarak benim yeraltı habercim olup çıktı.

İşin ne olduğuna, ya da ne anlama geldiğine aldırmadan severek yapıyordu. Yeni ve ilginç bir şeydi bu, herkesin yapmadığı bir şey ve bir serüven tadı vardı işin içinde. Ona gereken de bu kadarıydı zaten.

Ufak tefek sorunlar üzerinde çalıştığı sürece, ona bu konuda

fazla birşey söylemek istemiyordum. Yakalandığı takdirde ne denli az şey bilirse kendini o denli iyi savunabilirdi — bir suçluluk duygusuna kapılmasından daha iyiydi böylesi.

Lida hızla gelişti ve Jelinek'lere koşup önemsiz bir haber götürmekten çok daha fazla sorumlu görevler yüklenebilecek duruma geldi. Bütün bu olup bitenlerin ne olduğunu ona anlatmanın zamanı gelmişti; onu eğitmeye başladım. Düzenli bir okuldu bu ve Lida hırsla, sevinçle öğreniyordu. Görünüşe bakılacak olursa gene aynı neşeli, kaygısız ve bir parça atak kızdı, ama içi baştanbaşa değişmişti. Büyüdü ve sorunları enine boyuna düşünür oldu.

Bu görevde çalışırken Mirek'le tanıştı. O birçok çalışma yapmıştı ve yaptıklarından inandırıcı bir biçimde söz edebiliyordu. Kızı epey etkiledi. Belki de onun asıl niteliklerini doğru değerlendiremedi ama bu konuda ben de onu yanlış değerlendirmişim. Önemli olan, onun yaptığı çalışma ve açıkça görünen inanmışlığıydı. Bunlar onu kıza öteki gençlerden daha fazla yakınlaştırıyordu.

Aşk hızla içini sardı ve orada derin kökler saldı.

1942 başlarında partiye üye olma konusunda ürkekçe ve kararsızca sorular sormaya başladı. Onu hiçbir zaman bu kadar ürkek ve kararsız görmemiştim; hiçbir şeyi bu kadar ciddiye almamıştı. Sorunu tarttım ve onu eğitmeyi sürdürdüm. Onu biraz daha sınamak istiyordum.

Şubat 1942'de doğrudan doğruya Merkez Komite tarafından yapılan oylamayla partiye alındı. O gece eve dönerken dışarda dondurucu bir soğuk vardı; çoğunlukla epey konuşkan bir insan olmasına karşın Lida bu gece sessizdi. Evin yakınlarında bir tarladan geçerken birden durdu ve düşen kar taneciklerinin yere konduğunun işitilebileceği bir sessizlikle usulcacık şöyle dedi:

"Biliyorum, bugün yaşamımın en önemli günü, çünkü artık yalnızca kendime ait değilim. Bundan sonra ne olursa olsun seni düş kırıklığına uğratmayacağıma söz veriyorum.

Ondan sonra çok şey oldu ve hiçbir zaman umutlarımızı boşa çıkarmadı.

Daha üst düzeydeki yönetimle en gizli ilişkilerimizi yürüttü. Bağları kopan gruplarla ilişki kurmak ve aşırı tehlikeyle karşı karşıya olan görevlileri uyarmak gibi en nazik ve en tehlikeli işlerle görevlendirildi. Üst kademede işler kötü gittiğinde ya da gizli sığınağımız tehlikeye düştüğünde yağdan kıl çeker gibi aradan süzülüp işleri yoluna koyardı. Önemli işleri, tıpkı ufak işleri yaptığı şekilde hiçbir olağanüstülüğü yokmuş gibi, ardında şimdi sağlam bir sorumluluk duygusu bulunan keyifli bir kaygısızlıkla yapardı.

Bizden bir ay sonra tutuklandı. Mirek çözüldüğünde ondan söz etmiş, ondan sonra da kızın, kızkardeşiyle eniştesinin yeraltına inmelerini sağladığını ortaya çıkarmışlardı. O omuz silkip başını arkaya atmış kendisi için çok korkunç sonuçlar doğurabileceği halde, hiç illegal bir iş yaptığının farkında bile olmayan, bir yaptığı ötekine uymayan kaygısız kız pozuna geçmişti.

Çok şey biliyordu ama hiçbir şey söylemedi. Ve en önemlisi: çalışmaya devam etti. Çevresi ve yöntemleri değişmişti, görevleri farklıydı, ama hiçbir anlamda kollarını kavuşturup oturmadı. Partideki görevi değişmedi. Verilen işi hızla, tamı tamına ve bağlılıkla yerine getiriyordu. Dışarda birinin canını kurtarmak için karmaşık bir durumu nasıl olursa olsun düzeltmek gerekince Lida masum bir yüz takınarak üstleniyordu bu görevi. Pankrats'ın kadınlar kesiminde bir mutemet oldu ve dışarda açığa çıkmamış sayısız insan onun hapishaneden ulaştırdığı haberlerle tutuklanmaktan kurtuldu. Bu işi nerdeyse bir yıl sürdürdükten sonra ulaştırdığı haberlerden biri açığa çıktı ve bu "meslek" onun için sona ermiş oldu.

Şimdi o da bizimle birlikte yargılanmak üzere Reich'a gidiyor. Arkamızda kurtuluşa dek sağ kalma umudu akla yakın olan tek kişi o. Daha genç. Eğer biz kalmazsak, n'olur onun izini yi-

tırmeyin. Daha öğrenecek çok şeyi var. Onu bilgilendirin ve gelişmesine engel olmayın, buna karşılık kendisiyle gururlanmasına ya da yaptıklarıyla böbürlenmesine göz yummayın. En çetin kavgalardan yüzünün akıyla çıktı. En zorlu deneyleri geçirmiş ve mayasının sağlam olduğunu kanıtlamıştır.

KOMİSERİM

Bu kişiler arasında yeri yok onun ama, ilgi çekici bir insan — ötekilerin hepsini cebinden çıkarırdı.

On yıl önce Vinohradi'de Flora kahvesinde kalkmak için paranızla masayı tıklatmak, ya da "Garson, hesabı getir," demek üzereyken siyah fraklı ince uzun bir adam ansızın yanınızda biterdi. Çıt çıkarmadan, iskemlelerin arasında çabucak bir su örümceği gibi süzülmüş ve hesabınızı önünüze koymuştur bile. Bir av hayvanının ani, sessiz hareketlerine sahipti ve bir anda her şeyi birden gören gözleri vardı. Ne istediğinizi söylemenize bile gerek kalmazdı. Garsona, "Üç numaralı masaya kaymaksız sütlü kahve," ya da "Sol pencerenin önündeki masaya çörek ve bir de *Halkın Gazetesi*," derdi. Müşteriler açısından kusursuz bir başgarson, öbür çalışanlar için de iyi bir meslekdaştı.

Ne var ki onu o zamanlar tanımıyordum. Onunla çok sonra, Jelinek'lerde, elinde kalem yerine tabanca tutup bana doğrulturken tanıştım:

"Beni en çok şurdaki ilgilendiriyor," dedi.

Doğrusunu söylemek gerekirse o andan sonra ikimiz de birbirimizi ilgilendirir olduk.

Doğuştan zekiydi ve insanları anladığı için öbürlerine büyük bir üstünlüğü vardı. Bu yüzden cinayet masasında çok başarılı olurdu. Basit suçlular ve katiller, sınıfından kopmuş olanlar ve tecrit edilmişler, tek kaygıları postlarını kurtarmak olduğundan

ona içlerini açmakta bir an bile duraksamazlardı. Ama siyasal polisin eline bu gibi kendi kendini kurtaranlar pek düşmüyor. Burada polisin zekâsı yalnızca yakaladığı adamın zekâsıyla değil, çok daha büyük bir güçle boy ölçüşmek zorundadır. Burada, inançlarla, kurbanlarının bağlı olduğu toplulukların polisle mücadele sanatındaki ustalıklarıyla karşı karşıyadırlar. Hile ve yumruk inançları yıkamaz.

"Komiserim"in benliğinde herhangi bir güçlü inanç bulamazsınız. O ötekilerde bir parça varsa da bu ahmaklıkla karışmıştır — şeytanca bir kurnazlıkla insanları tanımayla, ya da herhangi bir ülküyle değil. Bütünüyle başarılı oldularsa, mücadelenin herhangi bir yeraltı mücadelesiyle karşılaştırılamayacak kadar güç koşullar altında çok uzun sürmesinden ve çok sınırlı bir alanda olmasındandır. Rus Bolşevikleri, gerçekten iyi bir yeraltı görevlisi en fazla iki yıl dayanır derlerdi ama Moskova'da işler fazla kızıştı mı Petrograd'a gidip ortadan yok olabilirlerdi. Petrograd'dan da Odesa'ya gidip kendilerini kimsenin tanımadığı milyonlarca kentli arasında yok olabilirlerdi. Bizim burada Prag'dan başka gidecek yerimiz yok, varsa yoksa Prag; burada da kentin yarısı seni tanır, düşman ajanlarının çoğu da burada toplanmıştır. Buna karşın yıllardır dayanıyoruz ve beş yıldır yeraltında çalışan, Gestapo'nun keşfedemediği yoldaşlarımız var. Bu, çok şey öğrendiğimiz için böyle. Evet, ama aynı zamanda düşman, güçlü ve zalim olmasına karşın yıkmaktan başka bir şey öğrenemediği için de böyle.

II-A bölümünde komünizmin kökünü kazımakta en keskin adamlar olarak ün yapan ve iç düşmana karşı savaşta siyah-beyaz-kırmızı nişan kazanmış üç kişi var, Friedrich, Zander ve "komiserim" Joseph Böhm. Hitler'in Nasyonal Sosyalizmi konusunda söyleyecekleri pek birşey yok, çünkü bu konuda bir şey bilmiyorlar. Bir siyasal düşünce uğruna değil, salt kendileri için katılmışlar savaşa. Her biri kendi yolunda.

Fazlasıyla küstah, aşağılık bir küçük adam olan Zander'in, polis yöntemleri konusunda otelcilerden daha fazla bilgisi var ama parasal işlemleri bunlardan da iyi biliyor. Birkaç aylığına Prag'dan Berlin'e aktarmışlardı onu ama çok geçmeden kendini geri göndertmeyi başardı. Reich'in başkentinde çalışmak onun için bir rütbe indirimi ve parasal bir özveri demekti. Kara Afrika'da ya da Prag'da bir sömürge memuru Berlin'deki bir görevliden daha güçlü bir efendidir ve banka hesabını artırmak olanağı daha fazladır. Zander çok çalışkandır ve ne kadar sıkı çalıştığını göstermek için yemek yerken araştırma ve sorgu yapmaktan hoşlanır. Yasal olmayan çıkarlarının çok fazla olduğu başkalarınca anlaşılmasın diye, resmi işinde fazlasıyla becerikli olduğunu kanıtlamak zorundadır. Onun eline düşen birine çok yazık, ama evinde bir banka defteri ya da alacaklı senedi olan biriyse daha da çok yazık. O adam çok geçmeden ölecektir. Çünkü banka cüzdanları ve alacaklı senetleri Zander'in tutkusudur. Bu bakımdan o, bütün Alman görevlilerinin en yeteneklisi sayılmaktadır. Bu konuda, bir kibar hırsız olan ve paranızı alınca hayatınızı almayan Çek yardımcısı, Smola'dan biraz farklıdır.

Friedrich, ince, uzun, soluk yüzlü, şeytanca bakışları ve şeytanca gülüşü olan bir adamdır. Çekoslovakya'ya 1937 yılında, Çekoslovakya Cumhuriyeti'ne sığınan Alman komünistlerini yakalamak ve geri göndermek amacıyla bir Gestapo casusu olarak geldi. O cesetlere tutkundur. Hiç kimsenin suçsuzluğunu kabul etmez; odasının eşiğinden adımını içeri atan herkes suçludur. Kadınlara kocalarının toplama kamplarında öldüğünü ya da idam edildiğini söylemekten zevk alır. Çekmecesinden, yedi tane kül dolu ufak kavanoz çıkarıp onları kimi sorguya çekiyorsa ona göstermeye bayılır:

"Bunların yedisini de kendi ellerimle öldüresiye dövdüm, sekizinci de sen olacaksın."

Şimdi çekmecesinde sekiz kavanoz var, Jan Zhizhka'yı döverek öldürdüğü için.

Üzerinde çalıştığı çeşitli davalara ait dosyaları karıştırıp şu sözleri yinelemeye bayılır:

"Tamam. Dava kapandı!"

Ama en çok kadınlara işkence etmeyi sever.

Lükse olan tutkusu polislik faaliyetlerinde bir meziyettir. Güzel döşenmiş bir ev ya da başarılı bir iş yaşamının, ölümünüzü hızlandırmaktan başka bir şeye yaramayacağı kesindir.

Çek yardımcısı Nerger'in boyu ondan dört parmak kısadır. Ama aralarındaki tek fark bu.

Komiserim Böhm ne paraya ne cesetlere tutkundur ama öbürlerine bakıp da sevaplarını günahlarından fazla görmemek gerek. Bir şey olma özlemiyle yanan bir serüven düşkünüdür o. Aynı zamanda eski bir Gestapo subayıdır. Hitler, en gizli toplantılar için Beran'la yalnız buluştuğunda, o Napoleon'un masasında çalışmıştı. Beran'ın Hitler'e söylemediği ne varsa onları da Böhm ekliyordu. Ama bu, insanları bir köşeye kıstırıncaya dek kovalamak fırsatıyla onların yaşamlarının ve ölümlerinin efendisi olmakla ve ailelerin bütünüyle öldürülmesi için emri vermekle kıyaslanamayacak kadar önemsizdi!

Onun tatmin olması için, işlerin her zaman, sonunda böyle trajik bitmesi şart değildi. Ama hep üstünlük kurma gereğini duyuyordu; bu, aileleri toptan katletmekten de daha korkunç bir şey olabilirdi.

Gelmiş geçmiş en büyük ajan-provakatör şubesini geliştirdi. En kalabalık köpek sürüsüne sahip avcı haline geldi ve avlandı. Çoğu zaman salt avlanma zevki için avlanıyordu. Sorgular onun için sıkıcı işlerdi; en büyük merakı insanları tutuklamak ondan sonra önünde kararını bekleyişlerini seyretmekti. Bir defasında iki yüz Pragli tramvay biletçisi ve vatmanıyla bazı otobüs şoförlerini tutuklamış, onları sokağın ortasına sürüp bütün trafiği durdurarak panik yaratmıştı. Ne kadar sevinmişti! Sonra yüz elli tanesini bırakmış ve yüz elli ailenin ondan iyi adam diye söz edeceğini düşünerek avunmuştu.

Ona gelen davaların çoğu önemsiz olmalarına karşılık karmaşık ve çetrefildi. Ben bu kuralın dışındaydım, çünkü beni rastlantıyla ele geçirdi.

"Sen bana gelen en büyük davasın, derdi sık sık ve içtenlikle. Elindeki davalardan birinin en önemli davalardan biri olması onu gururlandırıyordu. Bu, yaşamımı biraz uzatmış bile olabilir.

Var gücümüzle ve sürekli olarak birbirimize yalan söylerdik ama aramızda bir fark vardı. Fark, onun ne zaman yalan söylediğini benim hep bilmemden, onun ise çoğu zaman bilmemesinden ileri geliyordu. Ne var ki, bir yalan açığa çıktı mı üzerinde durmadan bir daha sözünü etmeksizin sessiz bir hoşgörüyle geçiştirirdik. Bana öyle geliyor ki, gerçeği keşfetmek ona en büyük davasının kusursuzluğunu sürdürmek kadar çekici gelmiyordu.

Sorgularda başvurduğu araçlar yalnızca sopa ve demir değildi. Adamını ölçüp biçer ona göre, tehdit etmektense ikna etmeyi yeğ tutardı. Belki o ilk geceyi saymazsak bana bir kez olsun işkence etmedi. Ama etmek gereğini duyunca bu işi yapmak üzere beni başkasına ödünç verirdi.

Bütün ötekilerden daha ilginç ve daha karmaşık olduğu kesindi. Daha zengin bir düşgücü vardı ve nasıl kullanacağını da biliyordu. Sık sık Branik'te düşsel bir toplantıya gider, bira içilen bir kır kahvesinde oturup çevrede dolaşan insanları seyrederdik.

Onlar üzerine düşünürken şöyle derdi:

"Biz seni tutukladık ve görüyorsun onlar için hiçbir şey değişmedi. Tıpkı eskisi gibi çevrede dolaşıyorlar; tıpkı eskiden olduğu gibi; ya gülümsüyor ya da dertlerini düşünüyorlar. Dünya sen sanki hiç varolmamışsın gibi yaşamaya devam ediyor. Bunların arasında mutlaka eski okurlarından bazıları vardır ama bir tanesinin bile senin yüzünden alnına bir kırışık eklendiğini mi sanıyorsun?"

Kimi zaman bütün gün süren bir sorgudan sonra beni bir ara-

baya bindirip Neruda caddesinden Şato'ya çıkarırdı:

"Biliyorum, Prag'ı seviyorsun. Bak! Hiç ona dönmeyi çekmiyor mu canın? Prag ne kadar güzel — ve sen yok olup gittikten çok sonra bile güzelliği sürecek."

Baştan çıkarıcı rolünü iyi oynardı. O yaz sonu akşamın aldığı solukta Prag'ın üzerini sarmaya hazır güzün belli belirsiz esintileri vardı. Olgunlaşan bir üzüm gibi mavimsi ve buğuluydu, üzüm bağı gibi kokusuyla insanın başını döndürüyordu. Dünya yok olup gidene dek gözlerimi dikip seyretme özlemiyle... ama onun sözünü kestim:

ve Prag *siz* gittikten sonra çok daha güzel olacak."

Kesik kesik güldü, gaddarca değil hüzünle, ve:

"Ne kadar alaycısın," dedi.

O akşamki konuşmamızı sık sık yinelerdi:

"Biz, buradan gidince... Öyleyse zaferimize hâlâ inanmıyorsun?"

Bunu sorması, kendine güveni olmadığındandı. Ben, ona, Sovyetler Birliği'nin gücünü ve yenilmezliğini anlatırken, o şaşılası bir dikkatle dinliyordu. Bu, benim son "sorgularımdan" biriydi.

ASKILAR

Karşı hücrenin kapısının ardında askılar asılıydı. Bunlar düpedüz, lastikten pantolon askılarıydı. Hiç kullanmaya yanaşmadığım şeylerden biriydi. Ama şimdi, bizim hücrenin kapısı her açıldıkça, bu askılara zevkle bakıyoruz — azıcık umut görüyoruz bu askılarda.

İnsanı tutukladıklarında, canınız çıktı çıkacak, hatta canınız çıkana dek dövebilirler. Döve döve öldürürler de sizi, kendinizi asmanızı önlemek için ilkin boyunbağınızı, kayışınızı, ya da as-

kılarınızı alırlar. Oysa havluyla asılmak da aynı derecede kolay ve uygundur. Bu, tehlikeli ölüm aletleri, bir Gestapo mahkemesi sizin başka bir yere gönderilmenize, söz gelimi çalışma ya da toplama kampına, ya da idama gönderilmenize karar verinceye dek hapishane bürosunda saklanır. Gideceğiniz zaman, sizi çağırırlar, ve bu tür eşyanızı resmi törenle geri verirler — ama bunları hücrenize götüremezsiniz. Yani hücrenin içine koyamazsınız. Dışarıya, kapının yanına asacaksınız ki, o hücredekilerden birinin gönülsüz bir yolculuğa hazırlandığı anlaşılsın.

Karşıdaki askılar, Gustina'yı bekleyen sonucu öğrendiğim gün peydahlandı. Karşıdaki arkadaşım da onunla aynı araç içinde işe, çalışmaya gönderiliyordu. Grup daha gitmemişti, ansızın gidiş ertelendi. Söylediklerine göre, çalışmaya gidecekleri yer, ansızın bombalanmış (bu da başka bir hoş olaydı). Ne zaman gideceklerini kimse bilmiyor şimdi. Belki bu akşam, belki yarın, ya da belki bir iki hafta sonra. Askılar hep kapıda asılı duruyor. Ve ben, onları orada gördüğüm sürece, Gustina'nın, burada Prag'da olduğunu biliyorum. Bu yüzden, askıları zevkle, sevgiyle izliyorum. Bu askılar, ona yardım etmekte olan bir şeymiş gibi. Bir gün kurtaracaklar onu. Birkaç gün içinde... Kim bilebilir birkaç günün ne demek olduğunu, neler getirebileceğini? Belki de bu günlerden biri, onun kurtuluşunu getirecek.

Buradaki yaşamımız böyle işte. Geçen yıl, geçen ay, bugün, yarın — gözlerimiz hep, umudumuzu taşıyan yarına dönük. Şansınız olmayabilir, yarın vurulabilirsiniz de— ama ah, o yarında ne çok şey olabilir! Hele bir yarın olsun, bak nasıl her şey değişecek... Değişebilir yani. Hiçbir şey durmuyor ki... Hiçbir şey durağan değil ki... Kimbilir yarın neler olacak? Yarınlar geçiyor; binlerce insan ölüyor, onlar için yarın yok artık. Geride kalanlar, umutlarından birşey yitirmeden sürdürüyor yaşamayı — kimbilir neler olabilir yarın?

İnsanlar, bir yığın söylenti çıkarıyorlar her gün. Her hafta, sa-

vaşın sonunun geldiğini uyduruyor biri, bu söylenti ağızdan ağıza, daha doğrusu kulaklara varan ağızlarda dolaşıyor. Her hafta, yeni bir mutlu heyecan fısıltısı dolaşıyor Pankrats'da, hemen inanıyoruz. Böyle şeylere inanmamak için zorluyor insan kendini. Yalan umutlarla oyalanmak doğru değil diyor kendi kendine... Ama boşuna. İyimserlik, yalanlara dayanmaz, dayanamaz; yalanlarla beslenmez iyimserlik. Gerçeklere dayanmalıdır. Savaşın tek bir yolla bitebileceği gerçeğini gören bir iyimserlik yaşayabilir. Yüreğinin derinlerinde gerçeğe inanıyor insan. Bu inanç bir gün karara dönüşecek, ve kazanılan bir gün, yaşanılabilen bir gün, feda edemediğiniz yaşam sizi korkutan ölüm arasındaki bağı kaldırabilir de.

İnsan yaşamında öylesine çok gün yok. Ama gene de günlerin çabuk, daha çabuk, daha çabuk geçmesini istiyor insan. Genellikle insanın yaşamından bir gün alıp götüren, ömrünü kısaltan zaman, insanın en büyük dostu burada. Ne garip!

Yarın, bugün oluyor. Öbürgün, bugün oluyor — ve sonra geçip gidiyor. Askılar, daha karşı hücrenin kapısında öyle duruyor

VI

Sıkıyönetim — 1942

27 MAYIS 1943

BİR yıl önceydi.

Beni sorgudan Sinema'ya götürdüler. Günlük işlem şöyleydi: 400 numaralı hücreden, aşağıya, Pankrats'dan getirdikleri yemeği yedirmeye, sonra gene dördüncü kata. Ama o gün, bizi geri getirmediler.

Oturup yiyordunuz. Sıralar kaşıklarıyla, çenelerini oynatan tutuklularla doluydu. Nerdeyse insan gibi. Yarın ölecek olan bizler, hepimiz, ansızın birer iskelet olsaydık, kaşıklarımızın, toprak çanaklarda çıkardığı ses, kemiklerin törpülenmesi ve çenelerin kırılması sırasında çıkan seslere dönüşebilirdi. Ancak bunu düşünen, bunu aklına getiren yoktu. Hepimiz bir hafta daha, bir ay ya da bir yıl daha yaşamak için midelerimizi doldurmaya çalışıyorduk.

Güzel denecek bir havada, ansızın bir rüzgar gelir hepimizi çarpar... Ortalık, şaşılası bir sessizliğe bürünür ansızın. Değişik bir şeyler olup bittiğini salt gardiyanların yüzünden anlayabilir insan. Bunun kanıtı olarak da, bizi dışarı çağırırlar, sıraya sokarlar, Pankrats'a götürürler. Öğlende Pankrats'a dönmek! Hiç başımıza gelmemişti bu daha önce. Sorgusuz koskoca bir öğleden sonrası; yanıt bulamadığımız sorularla bitkin kafalarımız... Tanrının armağanı sanki bu. Ama hiç de öyle değil.

Koridorda, General Eliaş (sonradan idam edilen eski Başbakan) çıktı karşımıza. Gözleri heyecandan pırıl pırıldı. Gardiyanların arasından beni gördü, yaklaştı. "Sıkıyönetim," diye fısıldadı.

Benim sözsüz soruma yanıt vermeye fırsat bulamadı. Tutuklular, en önemli haberleşmelerini topu topu birkaç saniye içinde yapmak zorundadırlar.

Pankrats'daki gardiyanlar, Petçek'den böyle erken döndüğümüze şaştılar. Beni hücreme götüren, kendisine, duyduğumu aktaracak güveni verdi bana. Kim olduğunu bilmiyordum ama nedense başını salladı. Sıkıyönetim konusunda birşey bilmiyordu, ya da belki sorumu işitmemişti. Ama *belki*... belki o yüzden yalnızca başını sallàmış, yanıt vermemişti. Bu düşünceyle avundum.

Ama o gece, geldi hücreme uzattı kafasını:

"Haklıymışsın. Heydrich'i öldürme girişiminde bulunulmuş. Ağır yaralı. Prag'da sıkıyönetim ilan edilmiş", dedi.

Ertesi gün koridorda sıraladılar bizi, sorguya gidiyorduk gene. Aramızda Yoldaş Victor Sinek, parti Merkez Komitesinin sağ kalan son üyesi de vardı. 1941 Şubatında tutuklanmıştı. SS üniforması giymiş, uzun boylu biri, beyaz bir kağıt parçasını gözüne sokarcasına gösteriyordu ona. Üzerinde iri harflerle yazılı "*Entlassunge befehl*" yazılıydı. Yani "Çıkarılma Emri."

SS üniformalı çiy çiy gülüyordu.

"Görüyorsun ya, Yahudi, ömrün yetmedi. Çıkarılma Emri! Ananı..." Bunu söylerken, ellerini kendi gırtlağına götürüyor, Victor'un kafasının uçacağını 'anlatmak istiyordu. 1941 sıkıyönetimince ilk idam edilen Otto Sinek'ti. Kardeşi Victor ise 1942 Sıkıyönetiminin ilk kurbanı oluyordu. Onu, Mauthausen'e, kendi deyişiyle, "çarpmaya" götürüyorlardı.

Pankrats'dan Petçek binasına gidip gelen yol, binlerce tutuklunun çarmıh yeri olmuştu şimdi. Otobüslerdeki SS nöbetçileri,

Heydrich adına öç alıyorlardı. Tutuklular, daha yarım mil yol yürümeden, ağızlarından burunlarından, tabanca kabzalarının darbesiyle kan fışkırıyordu. Benimle yürüyenler, genellikle daha kolay katlanıyorlar buna. Çünkü sakalım, birçok şakanın kaynağı oluyor, hayli eğleniyorlar sakalımla da, arkamdaki yolculara daha az vakitleri kalıyor. Arabalar geçerken, nöbetçiler uzanıp sakalıma yapışıyorlar; sürüklüyorlar beni. En sevdikleri şakalardan biri bu. Bu, benim sorgulara hazırlanmama yardımcı oluyor. Bu sorgular, siyasal duruma göre değişip duruyor, ama hep aynı sözle son buluyor:

"Yarın aklını başına toplamazsan, vurulacaksın."

Artık buna alışıyorsunuz. Her akşam, koridorda çağrılan adlar yankıyor. Elli, yüz, iki yüz insan, bir anda elleri ayakları bağlanıp, arabalara doldurulacak ve mezbahalık sığırlar gibi Kobylisy'ye öldürülmeye götürülecek. Suçları ne? Ne ile suçlanıyorlar? En büyük suçları SS iddialarının hiçbirinin kanıtlanamamış olması. Tutuklanmışlar, belli başlı davalarla hiçbir ilişkileri kanıtlanmamış, daha fazla sorguya gerek yok, öyleyse öldürülebilirler. Yoldaşlardan birinin dokuz arkadaşına okuduğu iki satır şiir, hepsinin, idamlarından iki ay önce tutuklanmasına yol açmıştı. Şimdi ölüm hücrelerindeydiler. Bir kadın, altı ay önce, gizli bildiri dağıttığı iddiasıyla tutuklanmıştı. Asla itiraf etmedi bu işi yaptığını. Kanıtlayamadılar da. Ama gene de, kardeşlerini, kardeşlerinin karılarını, kocalarını tutukladılar, öldürecekler hepsini. Çünkü bu sıkıyönetimin amacı, kuşkulu kişilerin ailelerini silip süpürmek. Yanlışlıkla tutuklanan bir posta dağıtıcısı, koridorda dikilmiş, salıverilmesini bekliyor. Adını çağırdıklarını işitiyor, ölüme mahkum edilenlerin sırasına iteliyorlar adamı, arabaya bindiriyorlar. Öldürülecek. Bir adam fazla öldürmekten ne çıkar. Kim uğraşacak ölüm listesinde kimin adının var, kimin adının yok olduğunu araştırmakla? Hem, ne yararı var titizlenmenin, amaç tüm ulusu öldürmek değil mi?

O akşam, "görüşmeden" geç dönmüştüm. Koridorun aşağısında, duvarın dibinde, ayağımın dibinde bir külçe. Vladimir Vançura (en yetkin Çek romancılarından) idi bu. Bunun anlamını çok iyi biliyordum. Kendisi de biliyordu niçin orda durduğunu. Bir an için ellerimiz kenetlendi. Yukarıdaki koridora çıktığımda, hâlâ orda duruyordu. Başı hafif öne eğik, gözleri uzaklara, bizim yaşamlarımızdan daha uzaklara dikiliydi. Yarım saat sonra adı okundu...

Bir kaç gün sonra, Miloş Krasni aynı duvarın dibinde göründü. Devrimin yürekli askerlerindendi, geçen yıl, ekim ayında tutuklanmıştı. İşkenceyle, ya da hücre cezasıyla öldürememişlerdi onu da. Duvara yan dönüktü, yanında duran nöbetçiye soğukkanlılıkla birşeyler anlatmaya çalışıyordu. Birden beni gördü, gülümsedi, elveda der gibi başını salladı ve nöbetçiyle konuşmasına devam etti.

"Hiçbir işinize yaramayacak beni öldürmeniz. Birçoğumuzu daha öldüreceksiniz evet, ama sonunda yenileceksiniz..."

Sonra, gene bir öğle vakti, Petçek binasında dikilmiş yemeğimizi bekliyorduk. Eliaşı getirdiler. Kolunda bir gazete kısılıydı. Gazeteyi gösterdi, gülümsedi. Başbakana yapılan suikastle ilişkili bulunduğunu okumuştu az önce (oysa son sekiz aydır hapishanedeydi).

"Palavra!" dedi ve yemeğe koyuldu.

O akşam, bizimle Pankrats'a dönerken, gülerek anlattı sorgusunu. Ama bir saat sonra, onu hücresinden aldılar ve Kobylisy'ye götürdüler.

Cesetler yığılmakta. Artık onar onar, yüzer yüzer değil, biner biner sayıyorlar cesetleri. Canavarların burnunda taze kan kokusu. Açlar. Gece yarılarına dek, hatta pazarları bile "çalışıyorlar" Hepsi SS üniformaları giyiyor şimdi; kutluyorlar, bayram ediyorlar. Kıyım festivalleri onların. İşçileri, öğretmenleri, çiftçile-

ri, yazarları, resmi görevlileri ölüme gönderiyorlar. Erkekleri, kadınları, çocukları biçiyorlar. Aileleri tümüyle öldürüyorlar. Köyleri tümüyle yakıp yıkıyorlar. Kurşunlar, veba salgını gibi yayılıyor ülkede ve kurbanları arasında hiçbir ayırım yapmıyor.

Ve insanlar gene de yaşıyorlar.

İnanılmaz birşey bu, ama insanlar yaşıyor, yemek yiyor, uyuyor, sevişiyor, çalışıyor ve ölümle ilgisi olmayan binlerce şey düşünüyorlar. Kafalarında, gerilerde, korkunç bir gerilim var, ama dayanıyorlar buna. Başlarını eğmiyorlar, boyun eğmiyorlar ölüme.

Sıkıyönetimin daha yürürlükte olduğu günlerde, Komiserim, beni Branik'e götürdü. Güzel haziran, ıhlamur ve akasya kokularıyla doluydu. Bir pazar akşamıydı. Ve cadde gezintiden dönenlerin arabalarına yetecek kadar geniş değildi. Neşe içindeydiler, konuşup gülüşüyorlardı. Rahat bir yorgunluk, bir rehavet içindeydiler. Günü, güneşin ve suyun ve sevgililerinin kollarında geçirmişlerdi. Ölüm, onların yüzünde görünür biçimde yansımıyordu. Gerçi arasıra bunların arasında yürüyüp, birine nişan alıyordu ölüm, ama bunu düşünmüyormuş gibi görünüyorlardı. Tavşanlar gibi koşuşup oynaşıyorlardı yol kıyısında. Tavşanlar kadar da sevimliydiler. Tavşanlar kadar! Elini uzatıp, birini yakalayacaksın, akşam yemeği hazır! Bir an için birbirlerine sokuluyorlar, hemen sonra dağılıyor, kendi neşelerine, dertlerine düşüyorlar. Neşe dolu, yaşam dolu hepsi.

Ansızın, duvarlarla çevrili hapishane yaşamından, bu gürül gürül akan insanlık seline kaptırdım kendimi. Ve bu selin ilk damlacığı hiç tatlı gelmedi bana.

Öyle olmamalıydı ama.

Burada gördüğüm yaşamdır. Ben nereden geliyorum, yaşamın içinden, yaşamaktan geliyorum. Korkunç bir baskı uygulanıyor evet, yaşam kolay yok edilir şey değil. Bir anda yenilebilir

yaşam, ama yüzlercesi fışkırır ansızın. Yaşam bu. Ölümden daha güçlüdür yaşam. Neden öyleyse, tatlı gelmedi o ilk damlacık...

Ve biz, hücrelerdekiler, işkencenin tam ortasındakiler, koskoca ulusun insanlarından farklı yapıda mıyız?

Sorgulara, arasıra polis arabasıyla gittiğim oluyordu. Polis arabasında, muhafızlar, daha hoşgörülü davranıyorlardı. Pencereden bakabilir, caddeyi, vitrinleri, bir çiçekçiyi, insanları, kadınları seyredebilirdim. Bir keresinde, kendi kendime tam dokuz güzel bacaklı kadın sayarsam, o gün öldürmeyeceğim demiştim. İnceden inceye bakıyordum bacaklara, birbiriyle karşılaştırıyordum onları, titizlikle ve ilgiyle seçiyordum güzel bacakları. Yaşamımın güzel bacak sayısına bağlı olduğunu unutmuştum bile. Sanki yalnız güzel bacaklar önemliydi, bir yaşam,.bir insanın yaşamı aklımdan çoktan çıkmıştı.

Hücreme genellikle geç getirirlerdi beni. Pesek Baba, hep merak ederdi. Dönmeyeceğimi sanırdı. İşittiğim haberleri, Kobylisy'de kimin kaldığını söylediğimde, hüzünle boynuma sarılırdı. Sonra kuru sebzelerle yapılmış bir çamur önümüzde, açlıkla savaşırdık. Neşeli bir türkü söylemeye, ya da öfkeli ve üzgünsek dikkatimizi kısa bir süre için bile olsa dağıtan zar oyunu oynamaya çalışırdık. Akşam saatlerini böyle geçirirken, her an kapımızın açılmasını ve ölüm emrinin birimizin adını kusacağını düşünmemeye çalışırdık.

"Sen, ya da sen, aşağı in. Neyin varsa al! Çabuk!"

Ama o dönemde ikimiz de çağrılmadık. O işkenceleri yaşadık. Şimdi o günleri şaşkınlıkla anıyoruz. Nasıl dayanmışız... İnsanların yapısı ne garip, dayanılmaz şeylere dayanıyorlar.

Ancak, böyle deneylerin, yaşamınızda derin izler bırakmasını önlemek olanaksız. Beyninizin zarı altında, küçük birer film rulosu halinde duruyorlar. Makarayı, daha sonra, gerçek yaşam-

da açarsanız, o kadar yaşarsınız ki çıldıracak gibi olursunuz. Ya da belki, sonra bu makarayı, büyük mezarlıklar biçiminde, ya da insan yaşamının değerli tohumlarıyla gübrelenmiş olarak yeşil bahçeler halinde açarlar.

En değerli tohum, bir gün yeşerip, yaşama kavuşacak değerli insanlık tohumu.

VII

Tipler ve Profiller II

PANKRATS

HAPİSHANEDE iki yaşam vardır. Biri hücrelerin içinde kilitli, bütün dünyadan soyutlanmış — gene siyasal tutukluların durumunda olduğu gibi dünyaya çok sıkı bağlarla bağlı bir yaşam. Öteki yaşam, hücrelerin önündeki uzun koridorlardaki, cani üniformalıların, insan olmayan insanların yaşamı — bu yaşam, hücredekilerin yaşamından daha da soyutlanmış, bütün insanlara karşın, bütün o küçük insanlara karşın, dünyadan soyutlanmış bir yaşam. Ben, bu yaşamı anlatmak istiyorum şimdi.

Kendi âleminde ve de kendine özgü tarihi olan bir hayvanlar topluluğu bu. Böyle olmasaydı, hiç inceleyemezdim onların yaşamını. Yalnızca sahnenin bize dönük olan yanını görebilir, hücredekilerin üzerine ağır bir mermer gibi inanılmaz bir basınçla çöken yüzlerini algılayabilirdim yalnız. Bir yıl önce, hatta daha altı ay önce, tek bu yüzlerini görüyorduk. Ama şimdi, bu yüzün çatlaklarla altındaki zavallı, soru soran, ya da üzgün, gülünç yüzleri gösterecek kadar büyük çatlaklarla dolu olduğunu görüyorum. Her türden surat var, ama her biri bir insanoğluna ait. Rejimin ağırlığı o karanlık dünyanın her bir canlısını mengene gibi sıkıyor ve bu mengene insanoğlunun tüm duygularını gün ışığına çıkarıyor. İnsan duyguları genellikle çok, çok az; biri ötekin-

den azıcık fazla insancıl. Bu nicelik, aralarında ayırımlar oluşturuyor ve tipler yaratıyor. Tümüyle insan olan yaratıklar gördüğünüz de oluyor elbet. Ama bunlar, başkalarına yardımcı olmak için rejimin baskısına gerek duymamış olanlardır.

Hapishane, mutlu bir kurum değil, ama hücrelerin kapısı önündeki yaşam, içindeki yaşamdan çok daha kasvetli. Dostluklar hücrelerde perçinleniyor, hem de ne dostluk! Bu öyle bir dostluk ki, uzun süre önlenebilmiş bir tehlike sırasında, senin yaşamının bugün benim elimde, benim yaşamımınsa yarın senin elinde olduğu bir zamanda, cephede karşılaştığımız türden bir dostluk bu. Ancak, koridordakiler, yani bu rejimin bekçileri arasında çok az bir dostluk var. Olamaz ki zaten. Hepsi birer casusluk havasına bürünmüş. Herkes birbirini gammazlıyor ve resmen "yoldaş" diye çağırdıkları insanlara karşı hep tetikte duruyorlar. En iyileri, arkadaşsız, dostsuz yaşayamayacak olanları, bu dostluğu hücrelerde buluyorlar.

Uzun süre birbirimizin adını bilmiyorduk. Bunun önemi yoktu, birbirimize adlar takıvermiştik hemen. Kimilerine biz ad takıyorduk, kimilerinin, bizden öncekilerce takılmış adlarını kullanıyorduk. Kimileri, her hücrede ayrı adla anılıyordu. Bunlar ne kokar ne bulaşır türden insanlardı, bir hücreye kaşıkla verirlerse, öteki hücreden sapıyla çıkarırlardı. Nöbetçilerle karşılaşılan bu durumlarda, hücredekiler üzerinde silinmez bir iz kalırdı; bu izlenime göre de bir ad takılırdı bunlara. Kimi zaman, bütün hücrelerin aynı takma adı buldukları olurdu, ancak, bu, ister iyi, ister kötü olsun hep tutarlı davranan ve ötekilere benzemeyen özelliklere sahip nöbetçilerin durumunda olurdu.

Bu tiplere bir göz atalım. Şu küçük insanlara bir göz atalım! Rasgele seçilmemiş hiçbiri; Nazizmin siyasal ordusunun bir parçası bunlar. Dikkatlice seçilmişler, rejimin direkleri, toplumlarının dayandığı birer destek bunlar...

"SIHHİYE"

Uzun boylu, şişman, zayıf, ince sesli SS muvazzafı Rheuss, Ren Nehri üzerindeki Cologne'de bir okul hademesiymiş. Bütün Alman hademeleri gibi o da bir ilk yardım kursu görmüş ve hapishane sıhhiye memurluğuna atanmış. Burda karşılaştığım ilk adam bu oldu. Beni hücreye sürükledi, ranzaya uzattı, yaralarımı temizledi, ilk sargılarımı sardı. Belki de gerçekten hayatımı kurtarmak için çalışıyordu. Bunun ne anlamı vardı peki? Onun insanlığı, ya da ilk yardım kursu muydu yaralarımı sarmasının nedeni? Bilmiyorum. Ama tutuklanan bir Yahudi'nin dişlerini söktüğünde, ya da onlara bir kaşık dolusu tuz ya da kum yedirdiğinde, bunun Nazizm anlamına geldiğini iyi biliyordum.

"AÇIKGÖZ"

Czeska Budejovitze'de bir bira fabrikasında şoför olan konuşkan, yufka yürekli Fabian, yemeğimizi getirdiğinde hücremize gülümseyerek girer, hiç zorluk çıkarmazdı bize. Hücremizin önünde saatlerce dikilip, üstlerine yetiştirebileceği birkaç sözümüzü yakalamaya çalıştığını gözünüzle görseniz inanmazdınız.

"KOKLAR"

Bu da Budejovitze'deki bira fabrikasında işçiymiş. O fabrikadan çok adam var burda. Sudeten bölgesinden bir sürü Alman işçi var. Marx, "işçinin birey olarak ne düşündüğü ya da ne yaptığı önemli değildir; önemli olan bir sınıf olarak emeğin tarihsel görevini yerine getirmek için ne yapması gerektiğidir." demişti. Burada gördüklerimiz, sınıflarının görevleri konusunda hiç, ama

hiçbir şey bilmiyorlar. Sınıflarından kopmuş, karşı safa geçmişler, ideolojik olarak havada asılı kalmışlar ve belki de sonunda fiziksel olarak da asılacaklar.

Bu adam, daha çok para kazanmak için Nazi ordusuna katılmış. Ama iş, düşündüğünden de karmaşık çıkmış. O günden beri gülümseme denen şeyi unutmuş. Nazi zaferine bahse girmiş, yarış atına değil, dolap beygirine oynamışmış meğer. Sinirleri altüst. Lastik pabuçlarıyla geceleri koridorları arşınlarken, abajurların tozlarında kasvetli düşüncelerini bıraktığının farkında değil.

Bu abajurlardan birinin tozuna "Her şey kokuyor," diye yazmıştı bir ozan gibi. Ve intihar etmeyi düşünüyordu.

Gündüzleri hem mahkûmlara, hem de gardiyanlara o ince sesiyle küfürler savuruyor — cesaretini yitirmemek için olacak.

RÖSSLER

İnce, uzun boylu, kalın bas sesli Rössler, burada, içtenlikle gülebilen birkaç kişiden biri. Jablonetz'de bir dokuma işçisi. Hücreye gelir, saatlerce konuşur.

"Bu işe nerden girdim. On yıldır işsizdim, bir işten çıkıp birine giriyordum ya da. Koca bir aileyi geçindirmek için haftada yirmi kron yeter mi, yetmez mi, siz söyleyin artık. Derken karşıma çıktılar, bizimle gel, sana iş vereceğiz dediler. Gittim, iş verdiler, bana da, ötekilere de iş verdiler. Ağzımız lokma gördü, bir yuvamız oldu. Yaşamaya başladık gene. Sosyalizm mi? Ondan fayda yok. Böyle düşünmemiştim, ama eskisinden daha iyi yaşıyoruz.

— Daha iyi değil mi? Peki ya savaş? Eh, savaşı istemedim ben. İnsanların ölmesini istemedim; yalnızca yaşamak istedim.

— Ne dediniz? İstesem de, istemesem de savaşa katılıyor

muyum? Ne yapayım? Burda kimseyi incitiyor muyum? Ben gidersem, yerime başkaları, belki de daha kötüleri gelecek. Öylesi daha mı iyi? Savaş bitsin, fabrikaya dönerim...

— Kim kazanacak dersiniz? Biz değil mi? Siz mi kazanacaksınız? Bize ne olacak peki?

— Sonumuz mu? Bu fena işte. Ben böyle düşünmemiştim.

Ve iri adımlarla hücreden çıkar, giderdi.

Yarım saat sonra gene gelir, Sovyetler Birliği'nde nasıl yaşandığı üzerine bir soru sorardı.

"O"

Bir sabah, Pankrats'ın ana koridorunda, bizi Petçek binasındaki soruşturmaya götürmelerini bekliyorduk. Her gün, alınlarımız duvara dayalı beklerdik orda. Arkamızda neler olup bittiğini görmemiz yasaktı. O sabah, yeni bir ses işittik:

"Hiçbir şey görmek istemiyorum. Hiçbir şey işitmek istemiyorum! Beni bilmezsiniz, ama yakında tanıyacaksınız!"

Güldüm ben. *Aslan Asker Şvayk*'taki Yüzbaşı Doob'un sözü gerçekten yerine oturmuştu. Şimdiye dek kimse böylesine yüksek sesle şaka etme yürekliliğini göstermemişti. Sırada bulunan daha deneyimli bir komşum, gülmememi, yanılmış olabileceğimi, belki de bunun bir şaka olmadığını söyledi. Nitekim şaka değildi.

Sesini işittiğimiz adam, arkamızda, SS üniforması içinde, küçük bir yaratıktı ve öyle görülüyordu ki, Şvayk'ın adını bile duymamıştı. Yüzbaşı Doob gibi konuşması, ona ruhsal olarak bağlı olduğundandı. Adı Withan'dı, Çek ordusunda Vitan adı altında uzun yıllar hizmet etti. Haklıydı, onu yakından tanıyacaktık. Ve ondan hep, "o" diye söz ediyorduk. O! Gerçeği söylemek gerekirse, bu aptallık, anlamsızlık, üstünlük ve düpedüz kötülük dolu, bütün bunların karışımından oluşmuş ve Pankrats'da, rejimin

baş direklerinden biri olan bu adama ad bulmayı başaramamıştık.

"Domuzun bacağı kadar bile yok boyu," diyerek canevinden vuruyorduk onu aramızda. Böylesine küçük bir yapıya dayanmak için akılca ne kadar küçük olmalıydı. Withan, acı çekiyordu evet ve kendisinden bedence ya da akılca daha büyük olanlardan, yani herkesten, öcünü fazlasıyla alıyordu.

Yumrukla almıyordu hıncını ama. Bunu yapacak yürek yoktu onda. Yalnızca dinliyor ve gammazlıyordu. Withan'ın kuyruklu masalları yüzünden nice mahkum yoldaş sağlığından olmuştur kimbilir... Nice tutuklu canından olmuştur... Çünkü, her şey, Pankrats'dan toplama kampına, ya da Pankrats'ın dışına herhangi bir yere giderken kimlik kartınızda yazılanlara bağlıdır.

Koridoru tek başına, bir aşağı, bir yukarı arşınlarken, kendi önemiyle böbürlenir bir havada, elleri arkasında kavuşturulmuş yürürken ne gülünç olurdu Withan. Ona bakan kimse olmadığı zaman bile burnu havada yürümekten hoşlanırdı. Biriyle karşılaştı mı, bir yerlere, yüksek bir yerlere tırmanmak ister gibidir. Bizlerden birini sorguya çekerken, bir koltuğun kolluğuna ilişir ve orada öyle bir saat son derece rahatsız bir durumda oturur; çünkü böyle otururken başı sizinkinden daha yukardadır. Bizler tıraş olurken o nöbet tutuyorsa, bir basamağın ya da bir sıranın arkalığına oturur, o çok hoşlandığı sözleri söyler:

"Bir şey görmek istemiyorum; bir şey işitmek istemiyorum. Beni bilmezsiniz siz..."

Sabah eğitimlerinde, bahçe düzlüğünden topu topu on santim daha yüksek olan küçük bir ot yığının üzerine tüner. Hücrelere, bir kral havasıyla girer ve denetimini uygun bir yükseklikten yapabilmek için bir sandalye tepesine çıkardı.

Son derece gülünçtür, insan yaşamı söz konusu olunca, tüm öteki dik kafalı görevliler gibi, son derece tehlikelidir. Bütün bu aptallığı altında bir yetenek gizlidir: Küçücük bir pireyi deve ya-

pabilir. Bir av köpeğinin bilmesi gereken herşeyi çok iyi bilir, —başkaca bir bildiği de yoktur— dolayısıyla, beklenenin dışında, kurallara aykırı her davranış, büyük bir olaydır onun için, kendi önemliliğine yaraşır büyüklükte bir olay. Hapishanenin her kuralını, verilen her emri öyle titizlikle uygular ve uygulatır ki, kendisinin önemli bir kişi, gerekli bir kişi, kaçınılmaz bir öge olduğuna inandırır kendisini. Peki bu adamın suçlamalarının doğruluk derecesini kim araştıracak? Kim ondan hesap soracak?

SMETONZ

İri yarı, hantal, solgun yüzlü, bön gözlü Smetonz, Grosz'un Nazi askeri karikatüründeki adamın ta kendisiydi. Doğu Prusya'da, Litvanya sınırı yakınlarında inek sağıcısıymış, ama inekçiler, özelliklerinden hiçbir iz bırakmamışlar sağıcılarında. Yukarıda, Alman erdemlerinin örneği gözüyle bakılıyor ona. Katı, haşin bir adam. Boyuneğmez, başı göklerde bir adam bu. Koridorlarda, mutemetlerden fazladan yiyecek istemeyen birkaç kişiden biri... Amma...

Adını anımsayamadığım bir Alman bilim adamı, yaratıkların zekasını yarattıkları "sözcüklerin" sayısıyla ölçmüş. Bu esasa göre, evcil bir kedinin, yaratıkların en akıllısı olduğuna karar vermiş. Kedi, yalnızca 128 "sözcük" oluşturabiliyormuş. Aman efendim, bu kedi, Smetonz'a göre ne kadar zeki bir yaratıkmış. Smetonz'un ağzından, birkaç sözcükten başka birşey çıkmamıştır Pankrats'da:

"Pass bloss auf, Mensch."(*)

Haftada iki ya da üç kez, nöbet değiştirirdi. Her seferinde, kendine işkence eder, ıkınır, sıkınır, ama hep o küçük seremoni-

(*)Hey önüne bak!

de bir falso verirdi. Hapishane başgardiyanı, pencereleri açmadığı için onu azarlarken gördüm bir kez. O koca et yığını, kalın bacakları üzerinde bir ileri bir geri sallanıyor, aptal kafası, giderek daha fazla öne eğiliyor, dudakları, yinelemek zorunda olduğu emri döktürmek için kıvranıyordu... Sonra ansızın, o et yığını, bir siren gibi kükredi, bütün koridorlara alarm veriyordu. Ne olup bittiğini bilen azdı, pencereler açılmadı ve rastlantıyla Smetonz'un yakınında bulunan iki mahpusun burnu kanamaya başladı. Onun çözüm yolu buydu.

Böyle bir adamdı o. Önüne gelene sopa çekerdi. Öldürmecesine döverdi hem. Anladığı tek şey buydu. Başka birşey bildiği yoktu. Bir keresinde, bir hücreye girip, içindekilerden birine vurdu. Hasta olan tutuklu, sancılar içinde yere yuvarlandı. Smetonz, ötekilerin, adamın sancıyla kıvranma ritmine uygun olarak oturup kalkma jimnastiği yapmalarını emretti. Kramp geçip de, adam sakinleştiğinde ötekilerde bitkin yere serilmişti. Smetonz, ellerini kalçasına dayadı, böylesine karmaşık bir durumu başarıyla çözmekten duyduğu hoşnutlukla gülümsedi.

İlkel bir adamdı. Vahşiydi. Ona öğretmeye çalıştıkları bilgiler arasından tek bir şeyi, dayağın bütün sorunları çözümlediğini anımsıyordu.

Sonunda bu yaratıkta bile bir değişme oldu. K. ile birlikte hapishanenin kabul odasında oturuyorduk. Bir ay kadar önceydi. K. durumu anlatıyordu, öyle ayrıntılara giriyordu ki, Smetonz bile anlamaya başlamıştı. Birden ayağa kalktı, odanın kapısını açtı, koridora bir göz gezdirdi. Çıt yoktu, hapishane, gecenin ölü karanlığında uyuyordu. Kapıyı kapadı, dikkatle kilitledi ve yavaşça bir koltuğa çöktü:

"Öyleyse?" dedi.

Çenesini eline dayadı. O dev gövdedeki küçücük ruha ağır bir yük çökmüştü ansızın. Uzun uzun oturdu öyle, sonra yavaşça başını kaldırdı ve umutsuz bir sesle:

"Haklısınız," dedi. "Kazanamayacağız..."

Son bir aydır Pankrats, Smetonz'un savaş çığlıklarını işitmedi. Yeni tutuklular, onun yumruğunun ağırlığını bilmiyorlar.

HAPİSHANE MÜDÜRÜ

Ufak tefek bir *Untersturmführer*, takım komutanı, şık giyimli, ister üniformalı olsun, ister sivil, hep varsıl görünüşlü, kendinden, yaşamından hoşnut havalarında. Köpekleri, avlanmayı ve kadınları sever — ama bu bizi ilgilendirmez.

Öteki özellikleri —Pankrast'ı ilgilendiren özellikleri— kabalığı, haşinliği. Tipik bir Nazi uşağı. Durumunu korumak için kimsenin canını sakınmaz. Polonya'dan gelmiş, adı da —adının ne olduğu önemliyse eğer— Soppa. Nalbantmış diyorlar. Ama bu dürüst meslek, hiçbir iz bırakmamış onda. Hitler'in emrine gireli yıllar olmuş, çıka çıka bu duruma yükselmiş. Koltuğundan olmamak için elinden geleni ardına koymuyor. Her türlü dalavereye başvuruyor. Ne tutuklular ne de personel, ne çocuklar, ne de büyükler umurunda değil. Pankrats'da çalışanların hiçbirinin umurunda değil Nazizm, ama hiçbiri Soppa kadar duygusuz değil. Değer verdiği, sık sık görüştüğü tek insan, hapishane doktoru, polis müdürü Weisner. Ama bu ilgi tek yanlıya benzer.

Soppa, salt kendini düşünür. Bu yöneticilik görevini yalnızca kendi için öğrenmiş ve gene salt kendisi için, son dakikaya dek bağlı kalacak rejime. Başka bir kurtuluş yolu olabileceğini düşünen tek kişi belki, ama şimdi, hiçbir yol olmadığını biliyor. Nazizmin düşmesi demek, kendisinin de düşmesi, renkli yaşamına son vermek demek, şıklığının sona ermesi demek... Öldürülen Çeklerin giysilerinden yararlanmaktan hiç çekinmeyen bu adamın şıklığının bile sona ermesi demek.

Evet, Nazizmin sonu, onun sonu demek.

HAPİSHANE DOKTORU

Polis müdürü Weisner —Pankrats sahnesinde ne garip bir tip. Burası onun yeri değilmiş gibi geliyor insana — öte yandan Weisner'siz bir Pankrats da düşünemezsiniz. Dispanserde olmadığı zamanlar, onu, kısa adımlarla — kendi kendine konuşa konuşa ve çevresindeki her şeyi inceleyen bakışlarıyla koridorları arşınlar bulursunuz. Buraya nasılsa gelmiş de elinden geldiğince fazla ayrıntıyı anlama çabasında bir turist sanırsınız onu. Ama, anahtarı kilide sokup, hücre kapısını bir güvercin kadar sessiz ve çabuk açabilir. Kurnaz bir şakacı, diyebiliriz ona. Üstü kapalı sözler eder, ama hiç ipucu vermemeyi ustalıkla başarır. İnsanlara yardım eder, ama kimsenin kendisine yardım etmesine izin vermez. Her şeyi görür, ama gördüklerini kimseye aktarmaz ve kimseyi suçlamaz. Duman içinde bir hücreye girdiğinde, duyulabilir biçimde koklar ve:

"Anlaşıldı," der. Dudaklarını şaplatır bir, "burada sigara içilmiş." Gene şaplatır dudaklarını. "Kesinlikle yasaktır sigara içmek."

Ama kimseye söylemez. Yüzü hep kırışık ve üzgündür, büyük bir işkence altındadır sanki. Hizmetinde olduğu rejime, kurbanlarının sağlığını korumaya çalıştığı rejime sövdüğü yüzünden bellidir. İnanmaz bu rejime. Sürekli olacağına inanmaz. Hiçbir zaman inanmadı. Bu yüzden ailesini Breslau'dan Prag'a taşımaz. Oysa, Reich'in memurlarından hiçbiri, işgal edilmiş bir ülkeye akın etme fırsatını kaçırmamışlardı. Ama rejime karşı mücadele eden insanlarla ortak yanı da yoktur onun. Hiçbir yana yaslanmaz.

Beni, içtenlikle ve görevine bağlılıkla tedavi etti. Çoğu hastalarına karşı böyledir ve aşırı işkence görmüş tutukluların yeniden sorguya gönderilmesine izin vermemekte diretir. Belki bu, onun vicdanının sesini durduruyordur. Ama kimi zaman, en gerekli ol-

duğu yerde yardımdan kaçınır. Bu, belki korku duyduğu zamanlara rastlamaktadır.

Tipik bir küçük yurttaştır, ne olacağı korkusuyla, memurların korkusu arasında sıkışıp kalmış bir yurttaş. Çıkacak delik arar, ama bulamaz. Bir fare değil, gerçek bir sıçan, kapana kıstırılmıştır.

Umutsuzca kıstırılmış.

"FLINK"

Bu, yalnızca bir figüran değil, başlı başına bir tiptir. Ya da, ikisi arasında birşey. Ona kişilik verecek açıklıkta bir algı yeteneği yoktur.

Bu türden iki kişi var burada: Sade insanlar, edilgin olarak duygulu, içine atıldıkları korkunç dünyadan önce korkmuş, sonra da çıkış yolu aramaya koyulmuş insanlar bunlar. Kendilerine akıl verecek birini ararlar, kendilerine güvenleri yoktur. Algı yoluyla değil, kulaklarıyla duyacakları bir destek ararlar. Sizden yardım alma umuduyla yardım ederler size. Bunlara yardım etmek gerekir — hem şimdi, hem de gelecekte, yardıma değer bu insanlar.

Bunlar aynı zamanda, Pankrats'daki Alman subayları arasında cephede savaşmış olan tek iki görevli.

Hanauer, Znojmo'da terziymiş, donmaya yüz tuttuğu için dönmüş doğu cephesinden. Bu donmayı da kendi hazırlamış. "Savaş, insanlara göre değil," diye Şvayk stili felsefe yapıyor. "Bana göre değil savaş."

Höfer, Bata Fabrikasından, neşeli bir ayakkabı işçisi. Fransa saldırısına katılmış, sonra askeri görevini bırakmış. Hem de terfi ettirileceği söylenmişmiş kendisine. Hergün içinde bulunduğu güçlükler karşısında —bu güçlükler öyle de çoktur ki— elini şöyle bir sallar, "Öf!" çekerdi.

Bu ikisi, duygu ve yazgıları bakımından birbirlerine çok benziyordu. Ama Höfer daha korkusuz, daha duygulu, daha oturmuş bir kişiliğe sahip olanıydı. Hemen hemen bütün hücreler, ona Flink (Uyanık) adını takmışlardı.

Onun nöbetçi olduğu günler, hücreler sakin olurdu. Ne isterseniz, yapabilirdiniz. Size bağırırken, bir yandan da göz kırpar, sözüm size değil, ama aşağıdaki yetkili benim görevimi ne iyi yaptığımı duysun diye bağırıyorum demek isterdi. Ne yazık ki, emekleri boşa çıktı. Artık kimseyi kandıramıyor. Ceza almadığı tek hafta geçmiyor artık.

"Öf! kolunu sallıyor gene, yoluna gidiyor. Bir nöbetçiden çok ayakkabıcı çırağına benziyor. Acemi bir çırak. Hücrelerdeki çocuklarla neşe içinde, hatta kendini iyice kaptırmış olarak, para yuvarlamaca oynarken görebilirsiniz onu. Bir de bakmışsınız, tutukluları hücreden çıkarıyor, hücreyi denetliyor. Denetim uzun sürer de, meraklanırsanız, şöyle bir bakın içeriye, bizimki masanın başına oturmuş, kafası kolları üzerinde, uyuyordur. Sakin sakin, rahat rahat uyuyor. Burada güvenlik içindedir çünkü. Koridora çıkmış olan tutuklular nöbettedir, yaklaşmakta olan tehlikeyi haber vermeye hazır bekliyorlardır. Görev başında uyumaya gereksinmesi vardır. Çünkü, dünyadaki her şeyden çok sevdiği kız, gece uyumasına engel olmaktadır.

Nazizm zaferi kazanacak mı, yenilecek mi? "Öf! Bu sirkin böyle sürüp gideceğini mi sanıyorsunuz?"

Kendisini onlardan saymamaktadır. İlginç yanı da budur onun. Dahası, onlardan biri olmak istememektedir ve onlardan değildir. Başka bir bölüme gizli bir haberiniz mi var? Flink hazırdır. Dışarda birine bir diyeceğiniz mi var? Flink hazırdır. Biriyle konuşup, böylece arkadan gelecek birkaç kişinin yaşamını kurtarmak mı istiyorsunuz? Flink sizi onun hücresine götürecek, kapıda nöbet tutacaktır. Birini polise teslim etmiş bir sokak çocuğu kadar gururludur beklerken. Genellikle onu uyarmak, dik-

katli olmasını söylemek zorundasınızdır. Tehlikenin ortasında, dünyadan habersizdir. Tehlike olduğunu anlatıp, onu inandırana dek, akla karayı seçmek zorunda kalırsınız sık sık. Yaptığı iyiliğin gerçek değerini bilmemektedir. Anlayamamaktadır. Elinden geldiğince çok şey yapmak hoşuna gider, ama kendi gelişmesine engel olur yaptığı iyilik.

Bir kişiliği yok henüz, ama gelişiyor.

"KOLİN"

Sıkıyönetimin sürdüğü akşamlardan biriydi. Üniformalı SS nöbetçisi beni hücreye soktu ve ceplerimi merakla aramaya başladı.

"Nasıl gidiyor? diye fısıldadı.

"Bilmem, dedim. Yarın vurulacağımı söylediler.

— Korkuyor musun?

— Bekliyordum. Korkmuyorum.

Ellerini ceketimin yakasında gezdirdi bir an.

"Belki vururlar. Belki yarın değil; belki birgün: belki de hiç vurmazlar. Ama böyle zamanlarda... hazırlıklı olmak iyidir..." Sonra sustu.

"Ama vururlarsa, vuracaklarını kabul etsek yani... Birine göndermek istediğin bir haber var mı? Ya da... yazmak ister misin? Hemen basılsın diye değil, anlıyor musun, gelecekte basılır. Buraya nasıl geldin, sana ihanet eden oldu mu, kim nasıl davrandı. Yaz ki, bilgin de seninle ölüp gitmesin.

Yazmak ister miydim? En büyük isteğim bu değil miydi?

Bir anda kâğıt kalem getirdi. Gardiyan bulmasın diye dikkatlice sakladım bunları.

Ama uzun süre dokunmadım kaleme.

İnanılacak gibi değildi — inanamıyordum. Bu karanlık bina-

da, tutuklandıktan birkaç hafta sonra, üniformalı biri çıkagelecek, yalnız dövmek ve bağırmak için yaratılmış üniformalılardan biri gelecek ve sana böyle davranacak... İnanılır gibi değildi. Sana elini veren bir dost bulmak, hiç olmazsa bir an için, bütün bunları atlatacak insanlarla konuşmana yardım edecek birini bulmak... Ve bu adam, idamlıkların adı okunurken, kana susamış adamların ortasında, gırtlakları terörle boğulduğu için isteseler bile bağıramayacak adamların ortasında çıkagelecek. Böyle bir zamanda, bir dost bulmak... Yok, inanılmaz buna. Gerçek değilse, bir uyarıdır öyleyse. Benim durumumdaki bir adama, kendiliğinden elini uzatmak için ne büyük yürek gerek... Ne büyük bir ruh gücü gerek! Ne cesaret!

Bir ay kadar bir zaman geçti. Sıkıyönetim kaldırıldı. Bağrış çağrış kesildi, acımasız saatler anılara dönüştü. Akşamdı, aynı nöbetçi beni sorgudan, hücreye getiriyordu.

"Bakıyorum yaşıyorsun daha. İşler yolunda gitti mi?" Kaygılı görünüyordu.

Ne demek istediğini biliyordum. Bu soru bana çok dokunmuştu. Onun içtenliğine inanıyordum şimdi. Bu soruyu, ancak kendisinde sorma hakkı gören, inançlı biri sorabilirdi. O andan sonra inandım ona. Bizdendi.

İlk bakışta garip bir adam gibi görünürdü. Koridorlarda tek başına, sakin, ağzı sıkı, önlemli ve kuşkulu adımlarla yürürdü. Bağırdığı hiç işitilmemişti. Kimseye vurduğu görülmemişti hiç.

"Bir daha Smetonz bu yana bakarsa, bir yumruk indir bana, ne olur," diyorlardı ona komşu hücredeki arkadaşlarım. Kendini azıcık düşünüyorsa, yapmalıydı bunu.

"Gerekmez," dedi bizim yoldaş, başını iki yana salladı.

Çekçe'den başka dil konuştuğu işitilmemişti. Tüm ötekilerden farklı olduğu her halinden belliydi. Ama neden diye sorarlarsa, anlatamazdınız bunun nedenini. Onlar da bunun farkındaydı, ama bir bahane bulup da ağızlarını açamıyorlardı.

Ona gerek duyulan her yerde bitiverirdi. Birinin başı dertte mi, şaşkın ve sinirli mi, hemen oraya koşar, onu yatıştırırdı. Yaşamaktan umudunu kesmiş, yaşama isteğini yitirmiş insanları yüreklendirirdi. Dışarda kalanlardan yaşamları tehlikede olan mı var ve onları kurtarmak için bizim bağlantımız koptu mu hemen imdada yetişir, yeni bir bağlantı kurardı. Ayrıntılara gömülmez, sistematik, geniş kapsamlı çalışırdı.

Bu, bizim için yeni bir şey değildi; Nazi yönetimine girdiğimizden beri aklımızdan çıkarmıyoruz böyle olmamız gerektiğini.

Sözünü ettiğimiz Çek nöbetçi, Adolf Kolinski, Moravya'lı eski bir Çek ailesindendi. Alman kimliğiyle Çek tutuklulara nöbetçilik yapmak üzere yetkililere başvurmuş. Önce Hradec Kralove, sonra da Pankrats'da gardiyan olmayı başarmış. Onu tanıyanlar arasında çeşitli düşüncelere sahip olanlar vardı. İşe başladıktan dört yıl sonra, Alman hapishane müdürü yumruğunu Kolinski'nin suratına doğru sıkmış ve:

"Senin o Çek suratını dağıtacağım!" demiş.

Oyunun sonuna gelinmiş oysa. Ve müdür yanılıyor. Kolinski'nin salt Çek suratını değil, içindeki insanlığı da parçalaması gerek. İşte, düşmanın saflarında, düşmanla çarpışmak ve başkalarının düşmanla yaptığı savaşta, onlara yardımcı olmak için, bilerek ve isteyerek düşman safına geçmiş bir adam... Sürekli tehlikenin, amacını güçlendirdiği bir adam.

BİZİMKİLER

11 Şubat 1943 günü, kahvaltıda, neden yapıldığı belli olmayan siyah su yerine kakao getirselerdi, bu mucizeyi belki de farketmezdik. Çünkü, o sabah, başka bir mucize oldu: Bir Çek polisi üniforması hücrelerimizin oralarda göründü.

Yalnızca göründü. Gördüğümüz tek şey, siyah pantolon ve uzun çizmelere bürünmüş bir ayaktı. Lacivert bir kol ve bir el, sürgüyü kaldırdı, hücre kapısını açtı, kapadı, sonra yok oldu. Öylesine çabuk oldu ki bu olay, on beş dakika sonra, hiçbir şey görmediğimize inanacaktık nerdeyse.

Pankrats'da bir Çek Polisi! Bunun anlamı neydi? Ne olabilirdi? İki saat düşündük, anlam çıkarmaya çalışıyorduk. Tam bu sırada hücrenin kapısı gene açıldı ve bir Çek polisi şapkası, içeri eğildi, şapkanın altındaki dudaklar, cömertçe gülerek, bizi bir kat daha şaşırttı, ve:

"Freistunde!"(*) dedi.

Yanılmıyorduk şimdi. Koridorlardaki SS nöbetçilerin yeşilimsi boz üniformaları arasında, birkaç kara nokta —Çek polisler— belirmişti, bu kara noktalar bize alabildiğine ışıltılı görünüyordu.

Bizim için anlamı neydi bunun? Ne için gelmişlerdi? Ne biçim adamlardı? Ama ne biçim olurlarsa olsunlar, burada oldukları gerçeği, her şeyi açıkça anlatıyor. En duyarlı aygıtına, yaşaması için gerekli en önemli örgütünün içine, baskı altında tutmak istediği bir ulusun üyelerini kabul etmek zorunda kalan bir rejimin sonu gelmiş demek değil midir? Birkaç asker kazanmak için, polis gücünü zayıflatmayı göze aldığına göre, cephedeki insan gücü gereksinmeyi karşılamıyor demektir, cephe çok zayıf demektir! Bu gidişle daha ne kadar dayanabilir bu rejim?

Buraya, yalnız seçilmiş adamları, Alman muhafızlardan daha beter olanları, faşizmin zaferine inanan ve zaferi bekleyen adamları gönderirler. Ama olgu Çek polisinin SS'lerin yerine geçtiği olgusu, sonun yaklaştığının kaçınılmaz bir kanıtıdır.

Böyle sürdü tartışmamız. Böyle düşündük.

Sandığımızdan da çok sayıda Çek polisi vardı. Demek maki-

(*)Rahat.

nenin başka çaresi kalmamıştı, demek rejimin kendini koruması için gerekli bütün işleri yapmaya yetecek insan yoktu.

Çek üniformalarını, Pankrats'da ilk kez 11 Şubatta gördük. Ertesi gün üniformaların içindeki adamlarla tanışmaya başladık.

Biri gelir, hücrenin eşiğinde, bir o ayağı, bir öteki ayağı üzerinde rahatsızca dikilir, içeriye bakardı. Sonra ansızın galeyana gelip sıçrayan bir keçi yavrusu gibi ona bakan gözlerimize çevirirdi gözlerini.

"Eh, nasılız bakalım, baylar?"

Biz gülümsemeyle yanıtlardık onun sorusunu. O da gülümserdi. Sonra birden boşanır, şöyle derdi:

"Kızmayın bize. İnanın, burada sizi gözlemektense kaldırım kazmaya razıyız. Ama zorlandık, yapıyoruz bu işi işte... Belki sonu iyiye varır, kimbilir..."

Onların Pankrats'a gelmelerini neye yorduğumuzu, onlar için ne düşündüğümüzü söylediğimizde sevinirdi. Böylece daha ilk görüşmede arkadaş olurduk. Bu anlattığım Vitek, sade, iyi yürekli bir çocuktu —o ilk sabah, hücremizin çevresinde görünen ilk Çek'ti.

İkincisi, Tuma'ydı. Gerçekten tipik bir ihtiyar Çek polisiydi bu. Kaba, gürültücü ama temelde iyi bir insandı. Cumhuriyetin hapishanelerinde böylelerine kıdemli derdik. Durumu, görevi ona hiç de garip gelmiyordu. Tersine, son derece rahat, kendi bildiğince, kaba şakalarıyla düzeni sağlıyor, ya da bozuyordu. Hücredekilere ekmek verir, sigara verir, konuşarak zaman öldürür, herşeyden, herkesten konuşur ama siyasal durumu ağzına almazdı. Bütün bunları son derece doğal olarak yapıyordu. Kendi nöbetçilik görevi anlayışının bu olduğunu da hiç saklamıyordu. Bu yüzden kendisine sitem ettiğimizde daha dikkatli olmaya çalıştı, ama pek değişmedi. Gene o eski Kıdemliydi, polisti. Ondan birşey isteyemezdiniz. Ama onun yakınımızda olduğunu bilmek içimizi rahatlatırdı.

Üçüncü Çek polisi, hiçbir şey görmeden, hiçbir söz etmeden arşınlardı koridorları. Ona yaklaşma girişimlerine kulak asmazdı.

Baba, bir hafta onu izledikten sonra, "Bunu seçmekle ellerine pek bir şey geçmemiş," dedi. "İçlerinde en başarısızı bu.

— Ya da en kurnazı," dedim. Yalnızca tartışma kızışsın diye, incir çekirdeğini doldurmayacak sorunlar üzerine karşı görüşleri ileri sürmek, hücre yaşamının tuzu biberidir.

İki hafta sonra, bu suskun olanı bana hafiften göz kırptı gibi geldi. Ben de aynı biçimde yanıtladım. Hapishanede bu türden bir işaretin binlerce anlamı olabilirdi. Ama hiçbir şey olmadı; belki de yanılmıştım.

Ne var ki, bir ay sonra, her şey açığa çıktı. Kozadan çıkan bir kelebek gibi ansızın patladı her şey. Koza açıldı ve içinden canlı bir varlık çıktı. Bu bir kelebek değil, bir insandı.

"Heykeller yapıyorsun, derdi Baba benim bu tip taslaklarım için.

Benim yapmak istediğim de buydu. Burada ve dışarda kahramanca ve gerçekten savaşmış ve ölmüş yoldaşlarımın anısını canlı tutmak istiyordum. Ama, en zor koşullar içinde, en az yoldaşlarım kadar inançla ve yüreklilikle bize yardımcı olanları da anıtlaştırmak istiyordum. Kolinski ve bu Çek polisi gibi insanları, Pankrast'ın korkunç koridorlarından yaşamın ışığına çıkarmak istiyordum. Onları yüceltmek için değil, başkalarına örnek olsunlar diye yapmak istedim bunu. Çünkü, insanlığın görevi, bu kavgayla son bulmayacak ve insanlar, gerçekten insan olmadığı sürece, onurlu bir insan olmak için kahramanlık gerekecek.

Yaroslav Hora adlı polisin öyküsü, kısa. Ama bu kısacık öyküde, insan bir adamın tüm yaşam öyküsünü buluyor.

Radnicko, güzel bir bölgede, ama son derece yoksulluk içinde, ülkenin uzak bir köşesinde kurulmuş. Yaroslav'ın babası camcı, zor bir yaşam sürüyorlar. İş varsa, ağır iş, yorucu iş. İş-

sizlik döneminde açlık. Bu koşullar insanı ya diz üstü çöktürür ya da daha iyi bir dünya umuduyla, düşüyle başını dik tutturur. Daha iyi bir dünyaya inanan ve onun uğruna savaşan babası, Komünist oldu.

Küçük Yarda, 1 Mayıs bayramında, tekerleklerinde kırmızı kurdela bağlı bisikletiyle sokaklarda dolaşıyormuş. O kırmızı kurdelayı orada bırakmamış, Skoda fabrikasındaki ilk işine, tornacılığa başladığı zaman da içinde taşımış.

İşsizlik dalgası geliyor, sonra askerlik, sonra polislik. Bunca zamandır içindeki kırmızı kurdele ne yapıyordu, bilemiyorum — belki katlanmış, yüreğinin bir yerlerinde duruyordu, belki biraz da unutulmuştu, ama vardı, duruyordu, yok olmamıştı. Bir gün, onu Pankrats'a atadılar. Kolinski gibi istekli, belli bir amaçla gelmedi buraya. Ama hücreye kafasını sokup da yaşamında ilk kez böyle bir kutuya bakınca, bir amacı olduğunun bilincine vardı. Kurdele çözülmüş, ortaya dökülmüştü.

Önce çalışacağı alanı bilmesi, gücünü ölçmesi gerekiyordu. Nereden, nasıl başlayacağını düşünüyordu önceleri, bu yüzden yoğun düşüncelerle gergindi yüzü. Profesyonel bir devrimci değildi, sade bir halk çocuğuydu. Ama önünde örnek olarak babası vardı, çevresinde kararlarını biçimlendiren katı, sağlam bir örnek vardı. Ne yapacağına karar verdiğinde, o küskün kabuktan bir adam çıktı.

Aslında iyi bir insandı, şaşılacak derecede temiz, duygulu, utangaçtı, ama erkek adamdı. Gerekli olan her şeyi çekinmeden yapardı. Küçük işler de gerekliydi, büyük işler de. Her ikisini de yapardı. Sessiz çalışır. Böbürlenmez. İşin üstüne üstüne gider ve korkusuzdur. Bütün bunlar doğaldır onun için. Görev seçmez. Neyin yapılması gerekiyorsa onu yapar. Yapılması gereken bir iş vardır, başka söze gerek yoktur.

Öykümüz bu kadar. Kurtarılmış birkaç insan onun sayesinde yaşamakta bugün. Bu insanlar, dışarda yaşıyor ve çalışıyorlar,

çünkü Pankrats'da bir adam insanlık görevini yaptı. Pankrats'daki onları tanımıyor, dışardakiler de onu tanımaz. Kolinski'yi de tanımaz dışardakiler, ama umarım sonradan tanışırlar. Bu iki sempatizan çabucak birbirlerini buldular ve ellerine geçen fırsatları, görevlerinin yarattığı fırsatları iyi değerlendirdiler.

Onları unutmayın. Kafaları onlarla, ama yürekleri olması gereken yerde bulunan ve hem kafalarını, hem yüreklerini kullanan bu insanların ortaya koyduğu örneği hep anımsayın.

SKOREPA BABA

Eğer günün birinde rastlar da bu üçünü —yeşilimsi boz SS üniforması içindeki Kolinski'yi, lacivert üniformalı Çek polisi Hora'yı ve hapishane mutemetinin ince, zavallı üniforması içindeki Skorepa Baba'yı— bir arada görürseniz, güzel bir kardeşlik filmi izliyorsunuzdur. Pek birlikte göremezsiniz onları ama — çok seyrek bir araya gelirler. Neden diye sorarsanız, birbirlerine çok bağlı olduklarından, bütünleşmiş olduklarındandır.

Hapishane kurallarına göre, koridorlarda temizlik, yemek dağıtma gibi işler, yalnız "özellikle güvenilir, disiplinli ve ötekilerden soyutlanmış" tutuklularca yapılır. Bu, yasa emridir — yaşamayan ölü bir emirdir bu. Böyle mutemetler hiçbir zaman bulunmamıştır, yoktur. Hele Gestapo kamplarında hiç bulunmaz böyleleri. Burada, mutemetler, tutuklularla dışardakiler arasında anten görevini yapan, yaşamak ve ötekilerle haberleşmek için hapishane komününce güvenilir kabul edilmiş kişilerdir. Nice mutemet elinde mesajla yakalanmış ve canını vermiştir! Ama hapishane komününün yasası, ölenlerin yerine gelen mutemetlerin, aynı tehlikeli işi yapmayı sürdürmelerini emretmektedir. İster yürekli olsunlar, ister korkak, komün adına çalışmak zorundadırlar. Korkak olanlar için göze aldıkları işin tehlikesi büyüktür,

ama er-geç, bütün yeraltı görevlileri gibi, bunlar da korkuyu yenmiş bir duruma gelirler.

Bu, bir ile sonsuz arasında herhangi bir öneme sahip bir yeraltı çalışmasıdır ve bu çalışma onu yok etmek isteyenlerin pençesi altında yapılmaktadır. Gardiyanların gözü önünde, onların verdiği görevler sırasında, düşmanın hazırladığı sıkı disipline de uyarak, — en güç koşullar altında çalışmak zorundadır. Dışarıda, illegal çalışma konusunda öğrendiklerin yetersizdir burada; ama dışardakinden daha çok çalışmak, daha çok iş yapmak zorundasın.

Dışarda, illegal çalışmanın ustaları var, burada da, mutemetler arasında ustalar var. Skorepa Baba, bir ustadır. Sakindir, alçakgönülllüdür, ama bir balık kadar çeviktir. Gardiyanlar, onu övmekteler. Ne güvenilir, ne ağırbaşlı bir adam. İşinden başka birşey düşünmüyor, kurallara aykırı bir şey yapmıyor. Öteki mutemetler, ondan örnek alsın!

Evet, mutemetler, ondan örnek alın! O, tutuklular için örnek bir mutemettir. Tam onların istediği gibidir. Komünün, sağlam, ama gene de en duyarlı antenidir o.

Her hücrede kimin bulunduğunu çok iyi bilir, yeni gelenleri daha ilk anda tanır, niçin buraya düştüğünü, kimlerle ilişkili olduğunu, dışardaki konumunu, arkadaşlarının ne yolda olduğunu, hepsini öğrenir hemen. "Olguları" inceler ve aralarında ilişki kurmaya, hepsini birleştirmeye çalışır.

Dışarıya mesaj iletmesi ve arada sırada iyi öğütler vermesi için gereklidir bu. Düşmanı da iyi tanır. Her gardiyanı dikkatle inceler, alışkanlıklarını, güçlü ve zayıf noktalarını, hangi özelliğine dikkat edilmesi gerektiğini, ne işte kullanılabileceğini, nasıl aldatılabileceğini, ya da dikkatinin nasıl başka yöne çekilebileceğini iyice öğrenir. Gardiyanlardan çoğunun burada yazdığım özelliklerini Skorepa Baba anlatmıştır bana. Hepsini iyi tanır, tam tamına ve iyi tanımlar. Koridorlarda serbestçe dolaşmak ve işini yeterince yapmak isteyen biri için çok önemlidir bu.

Ama her şeyin üstünde, Skorepa kendi görevini bilir. Her an komünist olması gerektiğini, ellerini kavuşturup işi sallantıda bırakmaya zaman ve yer olmadığını iyi bilen bir sempatizandır. Hatta, en büyük tehlikeyle karşı karşıya olduğu ve en ağır baskı altında bulunduğu zamanlar en verimli olduğu zamanlardır diyebilirim. Olgunlaştı bile burada.

Esnektir; her gün, ya da her saat, yeni yöntemler gerektiren durumlar koyabilir ortaya. Bunları çabucak ve akıllıca bulur. Bir anlık zamanı olabilir. Hücrenin kapısını vurup gözetleme deliğinden, hazırlanmış bir mesajı dikkatle dinlemek ve bunu koridorun öte ucundaki başka bir hücreye açıkça ve doğru olarak iletmek için yeterli süredir bu. Gardiyan aşağıya inip de koridor bir dakikalığına boş kaldı mı, işe koyulur; bu süre onun için yeterlidir. Alabildiğine dikkatli ve akıllıdır. Onun elinden yüzlerce tutuklu mektubu geçmiştir —biri de yakalanmamış, hatta kuşku uyandırmamıştır.

Kimin başının dertte olduğunu, kimin cesarete gereksinmesi olduğunu bilir. Dışardaki durum hakkında birkaç söz söylemekle yüreklenebilecek tutukluyu tanır. Üzüntüsünden kurtulamayan bir adamı, o babaca bakışlarıyla yüreklendireceğini bilir. Kimin ertesi gün açlık cezasına çarptırılacağını ve cabadan bir parça ekmek, bir kepçe çorbaya gereksinmesi olduğunu bilir. Bunları deneyimleriyle, sevecen duygularıyla öğrenmiştir ve her durumda gerekeni yapar.

İşte Skorepa Baba. Güçlü, korkusuz bir asker. Gerçek bir insan.

Bir gün bunu okuyacak olanlardan, onu tek bir insan olarak değil, baskı yapanların hizmetine girip, baskı görenlere hizmet eden, en iyi mutemet yani Almanca adıyla *Hausarbeiter* tipi görmelerini isterim. Burada yalnız bir tane Skorepa Baba var, ama değişik insan toplulukları arasında davaya hizmet eden, onun kadar hizmet eden başkaları da vardır. Pankrats'da ve Petçek binasında bulunanların hepsini yazmak isterdim, ama ne yazık ki,

birkaç saatim kaldı — "kısaca söylenen ama uzun uzun yaşanan türkü"ye yetmeyecek kadar az zaman...

Birkaç ad daha sayacak zaman var, anımsanması gereken birçok örnekten birkaçı:

"Renek" — Josef Teringl katı , sakin, fedakâr bir adam. Petçek Binasının tarihiyle ve bu binadaki mücadelemizin çoğuyla ilgilidir. Ayrılmaz iyi yürekli arkadaşı, Joe Bervidu da öyle.

Dr. Milosh Nedved, yakışıklı, soylu bir çocuktur; tutuklu yoldaşlarımıza yaptığı günlük yardımları, Oswiecim'de, yaşamıyla ödedi.

Arnost Lorenz, yoldaşlarına ihanet etmeyi kabul etmediğinden karısı öldürülmüştür. Bir yıl sonra, 400 numaralı hücrenin mutemetlerini ve tüm komünü kurtarmak için ölüme gitmiştir.

Harikulâde, yıkılmaz, yılmaz Vashek Rezku.

Sıkıyönetim sırasında öldürülen fedakâr, ağzı sıkı Anny Vikova.

Gerekli işi yapmak için hep yeni yöntemler yaratan, zeki, hatta neşeli "kitaplık memuru" Springer.

Bilek, o taptaze genç...

Bunlar yalnızca birkaçı. Birkaç örnek... Küçük, büyük, ama hep gerçek, yaşamış karakterler bunlar, figüranlar değil.

VIII

Biraz da Tarih

9 HAZİRAN 1943

HÜCREMİN önünde bir kemer asılı. Benim kemerim. Yakında nakledileceğimin işareti. Gecenin bir saatinde, beni alıp Reich'a, mahkemeye — ya da bir başka yere götürecekler. Zaman, yaşamımdan son lokmasını da ısırıp koparıyor. Pankrats'daki dört yüz on bir günüm, şaşılacak derecede çabuk geçti. Kaç gün kaldı? Nasıl günler? Nerede geçireceğim bu günleri?

Başka bir yerde yazma fırsatı bulamam sanırım. O yüzden, bu benim son ifadem. Yaşayan son tanığı olduğum anlaşılan tarihten bir parça.

1941 Şubatında Çekoslovakya Komünist Partisinin tüm Merkez komitesini ve yakalanmamız halinde görevi devralacak olan ikinci liderler grubunu tutukladılar. Böylesine ağır bir yumruğun üzerimize nasıl indiği, bu işin nasıl olduğu açıklanamadı. Belki, gelecekte, bir gün, Gestapo komiserleri yakalanıp konuşturulduğunda açıklığa kavuşur. Petçek Binasında, mutemet olduğum zamanlar, bu gizi öğrenmek için çok uğraştım. Bir ajan parmağı vardı işin içinde ve büyük ölçüde dikkatsizlik. İki yıl, başarıyla yeraltında çalışmak, yoldaşların uyanıklığını köreltmişti. İllegal örgütümüz çok yayılmıştı; sürekli olarak yeni adaylar — hatta bir şey olduğunda, ilk takımın yerini alması için yedekte tutul-

ması gereken birçok kişi örgüte alındı. Hücrelerimiz karmaşık hale geldi, denetim güçleşti. Parti merkezimizi havaya uçurmayı, uzun süre plânlamış olmalıydılar. Düşman, Sovyetler Birliği'ne saldırmaya hazır olduğu anda indirdiler yumruğu.

Kaçımızın tuzağa düştüğünü bilmiyordum önceleri. Plân gereğince ötekilerin benimle ilişki kurmasını bekliyordum. Ama bekleyişlerim boşa çıktı. Bir ay sonra, çok olağanüstü bir şeylerin olduğu düşüncesiyle dışardan benimle ilişki kurmalarını beklemeye karar verdim ve böylece, içerden dışarıyla ilişki kurma çalışmalarına girdim. Ötekiler de bu olanağı aramaya başladı.

İlk bulduğum üye, Merkezî Bohemya bölgesi başkanı Honza Viskoçil'di. İnisiyatif sahibi bir arkadaştı ve *Kızıl Haklar*'ı yeniden yayımlamak için malzemeleri elinde hazırdı. Parti gazetesiz kalmayacaktı. Bir başmakale yazdım, gerisini henüz incelemediğim eldeki yazıların, *Kızıl Hakla*r adıyla değil de *1 Mayıs Gazetesi* adı altında bir broşür halinde yayımlanmasına karar verdik. Öteki bölge örgütleri de, yayınlarını sürdürmektense başka adlarda yeni yayınlar çıkarmayı yeğliyordu.

Sonraki aylar, partizan çalışmalarına ayrıldı. Yumruk, ağır olmasına karşın, partiyi öldüremezdi. Yüzlerce yeni aday, yakalanan ya da öldürülen liderlerin görevlerini üzerlerine alıyorlardı. Onların taze enerjileri ve özverileri, ana örgütte parçalanma ya da çökme olmasını önledi. Ama merkez örgüt yoktu ve partizan grubunu bekleyen tehlike, en önemli anda, tam düşmanın Sovyet Rusya'ya saldıracağı anda birlikten ve iyi yetişmiş bir lider kadrosundan yoksun bulunmalarıydı.

Bir partizan hücresinin bastığı *Kızıl Haklar* gazetesinin bir sayısından, deneyimli bir siyasal gücün iş başında olduğunu anladım. Bizim *1 Mayıs Gazetesi*, özellikle başarılı değildi ne yazık ki, ama hiç olmazsa, işbirliği yapılabilecek birilerinin bulunduğunu bildiriyordu ötekilere. Böylece biz iki grup, ilişki kurma yollarını aramaya başladık.

Balta girmemiş ormada birini aramaya benziyordu bu. Bir ses işitiyor, sesin geldiği yöne gidiyorduk. Tam o sırada asıl aradığımız sesin tümüyle başka bir yönden geldiğini işitiyorduk. Ağır kayıplar verdiğimizden, bir tuzağa düşmemek için son derece dikkatliydik, tetikteydik. Önceki Merkez Komitesinden iki üye ilişki mi kuracak, hemen birbirlerini sınamaya, hain olmadıklarına iyice inanıncaya dek türlü yollara başvurmaya gerek duyuyordu. Herkes birbirinden kuşkuluydu. Benim en büyük zorluğum, aradığım kimsenin kim olduğunu bilmememdi. Kendisi de onunla ilişki kurmaya çalışan üyenin kim olduğundan habersizdi.

Sonunda, bir ortak tanış bulduk. Dr. Miloş Nedved adındaki bu genç arkadaş, bizim ilk kuryemiz oldu. Onu tümüyle bir rastlantı sonucu buldum. 1941 Haziranı ortalarında hastalandım, Dr. Nedved'i bulup, onu saklandığım eve, Baxa'nın evine getirmesi için Lida'yı gönderdim. Hemen geldi ve söz arasında, son derece dikkatli bir biçimde *1 Mayıs Gazetesi* adlı broşüre yazı yazan arkadaşı bulması gerektiğini söyledi. Aradığının karşısında olduğunu aklından bile geçirmiyordu, çünkü, karşı taraftaki üyeler, tutuklandığıma ve belki de öldürüldüğüme inanıyorlardı.

Hitler, 22 Haziran 1941 günü Sovyetler Birliği'ne saldırdı. İşte o günün akşamı, Honza Viskoçil ve ben, bu hareketin biz Çekoslovakyalılar için ne anlam taşıdığını gösteren bir broşür yayımladık. 30 Haziran günü, uzun zamandır aradığım adamı bulmuştum. Verdiğim adrese geldi, çünkü kiminle buluşacağını biliyordu. Ben, onun kim olduğunu bilmiyordum henüz. Bir yaz gecesiydi, akasyaların kokusu havayı sarmıştı, tam sevgililerin buluşması için uygun bir geceydi. Konuşmaya başlamadan perdeleri çektik. Işığı açtığımda kucaklaştık. Honza Zika'ydı bu.

1941 Şubatında, Merkez Komitesinin tümü tutuklanmamıştı daha. Üyelerden biri, yakalanamamıştı. Bu üye Zika'ydı. Onu yıllardır tanır ve çok severdim. Ama birlikte yüklendiğimiz gö-

rev sırasında daha yakından tanıdık birbirimizi. Kısa boylu toparlak bir çocuktu, sürekli gülerdi, hoş bir amcaya benzetebilirdiniz onu. Ama özverili, kararlı, parti çalışmalarında katı ve ödün vermez bir yapıdaydı. Yapacağı işten başka hiçbir şey bilmez ve bilmek istemezdi. Görevini yapmak için vazgeçemiyeceği şey yoktu. İnsanları çok severdi, insanlar da onu. Ama hiçbir zaman onların yanılgılarına göz yumarak sevgilerini satın almazdı.

Anlaşmaya varmamız sadece birkaç dakika sürdü. Birkaç gün sonra, Zika'nın mayıstan beri ilişkide olduğu üçüncü üyeyi, yeni lider Honza Çemi'yi tanıdım. Uzun boylu, yakışıklı bir gençti bu. Kiminle nasıl konuşulacağını iyi bilir, hoşsohbet, sevimli bir arkadaştı. İspanya'da savaşmış, savaş patlak verince yurda dönmüş, Nazi Almanya'sını göğsünde kurşunla aşmıştı. Büyük yeraltı deneyimleri vardı, yetenekli, inisiyatif sahibiydi. Her zaman iyi bir askerdi.

Birkaç ay süren mücadelemiz, bizi birbirimize iyice yaklaştırmıştı. Üçümüz birbirimizi tamamlıyorduk. Zika örgütleyiciydi. Gerçekçi, son derece duyarlı, her şeyi enine boyuna inceleyen, hiçbir şeyi pürüzlü bırakmayan bir parçamızdı. Raporları teker teker dikkatlice okur, anlamalarını tam ve doğru olarak çözünceye dek incelerdi. Gelen eleştiriler, öneriler üzerine düşünür, sonra, nazik ama kesin bir biçimde grubun verdiği kararı uygulardı.

Çemi sabotajlardan ve silahlı cephe hazırlıklarından sorumluydu. Askerce düşünen, yaratıcı, iyi bir plânlayıcı, yorulmak bilmez bir arkadaştı. Yeni insanlar ve yeni kaynaklar bulmada başarılıydı.

Ben, doğru bildiğini yapan bir gazeteci, bir siyasal ajitatördüm. Zaman zaman biraz düşseverlik ediyordum belki ama birlik ve denge konusunda çok titizdim.

Aramızdaki görev bölüşümü, işbölümü değil, bir tür sorum-

luluk bölüşümüydü. Bağımsız bir eylem ya da karar gerektiğinde, birbirimizin sorumluluğunu yüklenirdik. Çünkü buluşup herşeyi tartışmamız güçtü. Şubatta partiye indirilen darbe bütün ilişkilerimizi koparmıştı; bunlar hiçbir zaman tümüyle onarılamazdı. Örgütün kimi bölümleri bütünüyle parçalanmıştı; kimi bölümler yeniden kuruldu ama onlarla ilişki kurulamadı. Birçok fabrikadaki hücreler, hatta bölge örgütleri, aylarca soyutlanmış olarak çalıştı. Onlarla ilişki kuramıyorduk. Tek umudumuz, gazetemizin ellerine geçmesi ve orada belirtilen genel çizgiyi izlemeleriydi.

Ev bulamıyorduk, bu da işimizi güçleştiriyordu. Eski apartmanları kullanamazdık, çünkü düşmanın buraları sürekli izlemesi olasıydı. Başlangıçta paramız da yoktu ve karnesiz yiyecek sağlamak oldukça güçtü. Karneler kimliğimizi açığa çıkarabilirdi. Bütün bu engelleri, hazırlanmak ve kuruluşumuzu yenilemek için çok geç olduğu bir zamanda yani Sovyetler Birliği'ne saldırıldığı bir sırada aşmak zorundaydık. Partinin mücadeleye fiilen katılması gerektiği bir zamanda böylesine güçlükler içindeydik.

İşgalcilere karşı cephe oluşturmak, onlara karşı küçük çarpışmalara girişmek ve bunu yalnızca kendi gücümüzle değil, tüm Çek ulusunun gücünden yararlanarak yapmak zorundaydık. 1939 yılından 1941 yılına dek süren hazırlık döneminde, Parti yeraltı çalışmaları yaptı. Salt Alman polisine karşı değil, kendi ulusumuzdan gelen saldırılara karşı da savaştı. Kanlı baskıya karşın, Parti, gelişmek, örgütlerini yenilemek ve aynı zamanda ulusun güvenini kazanmak zorundaydı. Bu, hiçbir partiye üye olmayanlara da yaklaşmak, bağımsızlık için savaşmaya kararlı olan herkesle işbirliği etmek, bütün halkı mücadeleye çağırmak- ve çekimser olanlarla doğrudan uğraşmak demekti.

1941 Eylülü başında, kötürüm örgütümüzü yeniden kurduk diyebilecek durumda değildik, ama hiç olmazsa önemli görevleri yürütebilen bir örgüt çekirdeği oluşturmuştuk. Parti kampan-

yaları dikkat çekmeye başladı. Sabotaj yaygınlaştı. Her bölgede fabrika işçileri grev ilân ediyordu. Eylül sonunda Heydrich'i ardımıza taktılar.

Sıkıyönetim ilk döneminde, giderek hızlanan etkin direncimizi kırmadı. Biraz yavaşlattı çalışmalarımızı ve partiye yeni yaralar verdi. Prag bölgesi ve gençlik örgütü özellikle etkilenmişti. Liderlerimizin çoğu, parti için çok değerli, kişiler — Jan Kreyçi, Ştanzl, Miloş Krasni ve daha birçokları yakalandı.

Ancak, her saldırıdan sonra, partinin ne yıkılmaz, sağlam bir örgüt olduğunu görüyorduk. Yerini başkasının alamayacağı görevliler bile tutuklansa, birkaç arkadaş onun görevlerini üzerine alıyordu. Yılbaşına varmadan, güçlü bir örgüt oluşturmuş durumdaydık. 1941 Şubatında, en başarılı olduğumuz dönemdeki gibi değilse de, partinin görevlerini kararlı savaşlarla yürütebilecek durumdaydık. Aramızda işbölümü yapmıştık. Ama işin büyüğü, Honza Zika'ya aitti.

Yaptığımız yayınların elyazmaları bodrumlarda, mahzenlerde ve yoldaşların gizli belgeleri arasında bulunabilir, bunlardan burada söz etmeyi gereksiz görüyorum.

Gazetelerimiz, geniş ölçüde dağıtılır ve okunurdu. Salt parti üyeleri değil, parti dışındaki kimseler de okurdu yayınlarımızı. Birçok "teknik merkez"ce hazırlanmış, pek çok teksir ya da basılı yayın, geniş ölçüde dağıtılırdı. Bunları hazırlayan teknik merkezler, birbirlerinden bağımsız ve illegal kuruluşlardı. Hiç bir basın grubu, ötekinin nerede çalıştığını, kimler olduklarını bilmezdi. Bu merkezlerde çalışanların hiçbiri makalelerin ve talimatın kimden geldiğini bilmezdi. Herkes vargücüyle çalışırdı, savaş durumunun gerektirdiği bir hızla çalışmayı her zaman başarırlardı. Örneğin, Yoldaş Stalin'in *Orduya Talimatlar*'ını 23 Şubat 1942 günü bastık ve 24 Şubat akşamına dek okurun eline ulaştırdık. Matbaacılar, doktorun atölyesi ve "Fuchs Lorenz Atölyesi" çok iyi çalışmıştı. Bir ikinci Atölye, *Dünya Hitler'e*

Karşı adlı bir gazete de çıkarıyordu. Gazetelere yazılacak yazıların çoğunu başkalarını tehlikeye sokmamak için ben hazırlardım. Tutuklanmam durumumda yerimi alacak kişi çoktan hazırlanmıştı. Ben götürülür götürülmez de yerimi aldı, hâlâ sürdürüyor görevini.

Olabildiğince az kişiyle, olabildiğince basit bir mekanizma kurmuştuk. 1941 Şubatında görüldüğü üzere, mekanizma için korunaktan çok tehlike oluşturan uzun ilişki zincirlerini kopardık. Bu, her birimizin daha büyük tehlikeye girmesi demekti, ama Partinin esenliği için gerekliydi. Şubatta düştüğümüz hatayı yinelemeyecektik.

Bu yüzden yeni bir üyeyle tamamlanan Merkez Komite, ben tutuklandıktan sonra da çalışmalarını sessizce sürdürdü. En yakın çalışma arkadaşım bile benim yerimi başkasının aldığından haberdar değildi.

Honza Zika, 27 Mayıs 1942 gecesi tutuklandı. Bu da bir rastlantıydı. Heydrich'in öldürüldüğü günün ertesinde düşman Prag'da baskınlar yapmak üzere saldırıya geçtiği saatlerde yakalandı. Zika'nın gizlendiği Streşovice'deki apartmana gelmişlerdi. Zika heyecanlanmamış olsaydı, sahte adla düzenlenen belgelerin kimlik kartlarının farkında bile olmayacaklardı. Onu saklayan ailenin yaşamlarını tehlikeye sokmamak için ikinci katın penceresinden atlayarak kaçmaya çalışmıştı. Düşmüş, belkemiği kırılmış bir durumda hapishane hastanesine kaldırıldı. Kimi yakaladıklarını bilmiyorlardı. On sekiz gün süren araştırma, incelemeden sonra, kim olduğunu anladılar ve öldü ölecek durumda bulunan Zika'yı Petçek Binasına sorguya götürdüler. Son kez orada karşılaştık. Onu görmeme izin vermişlerdi. El sıkıştık, o cömert gülümseyişiyle, bana,

"Uyanık ol, Julo!" dedi.

Ondan işittikleri tek söz buydu. Başka bir sözcük çıkmadı ağzından. Yüzüne yediği birkaç yumrukla bayıldı ve birkaç saat sonra da öldü.

Onun tutuklandığını daha 29 Mayısta öğrenmiştim. Antenlerimiz iyi çalışıyordu. Bu antenler kanalıyla, ne tavır alacağımız konusunda bir anlaşmaya varmıştık. Kararımızı sonradan Honza Çerni de onayladı. Bu, parti için birlikte aldığımız son karardı.

Honza Çerni 1942 yazında tutuklandı. Bu kez rastlantı sonucu değil onunla ilişkide olan Jan Pokorni'nin disiplinsizliği yüzünden yakalamışlardı onu. Pokorni, sorumluluklarını bilen biri gibi davranmamıştı. Birkaç saat süren sorgudan, elbette ağır bir sorgudan sonra, paniğe kapılmış ve onlara Çerni'yle buluştuğu apartmanın adresini vermişti. Böylece Honza'yı da bulmuşlardı. Gestapo birkaç gün sonra onu da tutukladı.

Honza gelir gelmez beni sürükleyerek onunla yüzleştirmeye götürdüler.

"Onu tanıyor musun?

— Hayır."

O da beni tanıdığını söylemedi. Başka hiçbir soruya da yanıt vermedi. Ağır yaralı olduğundan fazla işkence de çekmedi. Hemen bayıldı. İkinci sorguya götürülmeden önce, ona durumu anlattık ve buna göre davranmasını söyledik.

Ondan birşey öğrenemediler. Uzun süre hapishanede tuttular onu. Onun suskunluğunu bozacak yeni kanıtlar toplamaya çalıştılar. Ama Honza Çerni çözülmedi.

Hapislik, onu değiştirmemişti. Her zaman için yürekliydi, neşeliydi. Kendi geleceğinin, onu ölümle karşı karşıya bıraktığı bu günlerde, başkalarına umut vermeye çalışıyordu.

Ansızın Pankrats'dan aldılar Honza'yı. Nisanın sonuydu. Nereye götürdüklerini bilmiyorum. Buradakilerin ansızın ortadan yok olması bir uğursuzluk belirtisidir. Belki yanılıyorum, ama artık Honza Çerni ile karşılaşacağımı sanmıyorum.

Hepimiz ölümü göze almıştık. Gestapo'nun eline düşmenin, sonumuzun geldiği demek olduğunu biliyorduk. Yakalandıktan

sonra bile, başkalarına ve kendimize karşı bu bilincimizin gerektirdiği biçimde davranıyorduk.

Benim oyunum da sona yaklaşıyor. O sonu yazamayacağım, çünkü nasıl olacağını bilmiyorum henüz. Bu, artık oyun değil yaşamın ta kendisi.

Gerçek yaşamda izleyici yoktur; herkes katılır yaşama.

Son sahnenin perdesi açıldı.

Dostlarım, hepinizi sevdim. Nöbeti teslim ediyorum!

9 HAZİRAN 1943 JULİUS FUÇİK

JULİUS FUÇİK

Julius Fuçik, 23 Şubat 1903'de Prag'da doğdu, 8 Eylül 1943'de Berlin'de öldü, Daha öğrencilik yıllarında siyasal çalışmalara katıldı, yazılar yazmaya başladı. Bir yandan *Trovba, Rude Pravo ve Halo Noving* gibi komünist gazetelerde makaleler yayımlarken, bir yandan da yeraltı çalışmalarını sürdürdü. 1930'da gizli olarak Sovyetler Birliği'ne gitti. 1934'deki ikinci gidişinde bu ülkede iki yıl kaldı, Orta Asya'yı dolaştı. Çekoslovakya'nın Almanlar tarafından işgal edilmesi üzerine Komünist Yeraltı Hareketi'nin önderlerinden biri olarak illegal yayınlar çıkardı ve yönetti. 1942'de tutuklandı, on sekiz ay süren tutukluluğunun ardından Berlin'de idam edildi.

Fuçik, tutukevinde kaldığı süre içinde yazdığı ve yaşamının bu son döneminde izlenimlerini içeren *Reportaz psana na opratçe* (Darağacından Notlar) adlı kitabını tek tek sayfalar halinde dışarı kaçırdı. Ölümünden iki yıl sonra yayımlanan bu kitap birçok dile çevrildi ve geniş yankılar uyandırdı. *Darağacından Notlar,* tutukevindeki koşulları, işkenceleri, işbirlikçi Çekoslovakyalıları ve tüm umutları sönmüş bir hükümlünün yine de son ana kadar mücadelesini sürdürmesini yalın, ama etkili bir dille aktaran bir direniş destanıdır. En umutsuz koşullarda bile gerçekleşen dayanışma ve direniş anlayışı kitabın özünü oluşturmaktadır.

ISBN 975-388-092-8
9 789753 880923

123 Julius Fuçik DARAĞACINDAN NOTLAR